ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας
ΤΟΜΕΑΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Εθνοτική ταυτότητα και ψυχοκοινωνική προσαρμογή:

Μια εμπειρική έρευνα σε εφήβους μετανάστες δεύτερης γενιάς

Αθήνα, 2010

Επιστημονική - Συγγραφική ομάδα: Ηλίας Μπεζεβέγκης
Βασίλης Παυλόπουλος
Κατερίνα Γεωργαντή

Το ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο: «Εθνοτική ταυτότητα και ψυχοκοινωνική προσαρμογή: Μια εμπειρική έρευνα σε εφήβους μετανάστες δεύτερης γενιάς» χρηματοδοτήθηκε μερικώς από το Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής (Ι.ΜΕ.ΠΟ).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

		Σελ.
	Σκοπός	1
Α.	Θεωρητικό μέρος	1
1.	Εφηβεία	2
2.	Μετανάστευση	4
3.	Επιπολιτισμός και Προσαρμογή: Διεργασίες και Επιπτώσεις	6
	3.1 Επιπολιτισμός και προσαρμογή εφήβων μεταναστών: Εμπειρικά δεδομένα	9
4.	Εθνοτική ταυτότητα και η έννοια του εαυτού	10
	4.1 Εθνοτική ταυτότητα: Ορισμός	10
	4.2 Η προσέγγιση της εθνοτικής ταυτότητας από την κοινωνική ψυχολογία	11
	4.3 Η εθνοτική ταυτότητα ως εξελικτική διαδικασία: Συσχέτιση με την ταυτότητα του Εγώ	14
	4.4 Εθνοτική ταυτότητα, οικολογικοί και ατομικοί παράγοντες: Εμπειρικά δεδομένα	23
Β.	Ερευνητικό μέρος	25
5.	Μέθοδος	25
	5.1 Συμμετέχοντες	25
	5.2 Μέσα συλλογής δεδομένων	28
	5.3 Διαδικασία συλλογής δεδομένων	34
6.	Ευρήματα	35
	6.1 Επίδραση της μετανάστευσης: Σύγκριση Ελλήνων-μεταναστών	35
	6.2 Επίδραση της γενιάς μετανάστευσης: Σύγκριση πρώτης-δεύτερης γενιάς	40
	6.3 Επίδραση της χώρας γέννησης των μεταναστών	43
	6.4 Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός	45
	6.5 Δημογραφικοί παράγοντες	48
	6.6 Συσχέτιση της εθνοτικής ταυτότητας με την ψυχολογική προσαρμογή	61
Γ.	Συμπεράσματα - Προτάσεις	72
Δ.	Βιβλιογραφία	79

Κατάλογος πινάκων

		Σελ.
Πίνακας 1	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) της τάξης φοίτησης των 777 εφήβων του δείγματος ως προς τη μετανάστευση	26
Πίνακας 2	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) της μορφής των 777 εφήβων του δείγματος ως προς τη μετανάστευση	27
Πίνακας 3	Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς τη μετανάστευση	36
Πίνακας 4	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των γηγενών και μεταναστών μαθητών ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας	37
Πίνακας 5	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των τύπων εθνοτικής ταυτότητας ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας για τους γηγενείς μαθητές	38
Πίνακας 6	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των τύπων εθνοτικής ταυτότητας ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας για τους μετανάστες μαθητές	39
Πίνακας 7	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των τύπων εθνοτικής ταυτότητας ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού για τους μετανάστες μαθητές	39
Πίνακας 8	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των γηγενών και μεταναστών μαθητών ως προς τη βαθμολογία τους στα σχολικά μαθήματα	40
Πίνακας 9	Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των μεταναστών εφήβων ως προς τη γενιά μετανάστευσης	41
Πίνακας 10	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς ως προς την βαθμολογία τους στα σχολικά μαθήματα	42
Πίνακας 11	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού	43
Πίνακας 12	Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς τη χώρα γέννησης των μεταναστών εφήβων	44
Πίνακας 13	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ως προς το συνολικό δείγμα των μεταναστών	45

Σελ.

Πίνακας 14	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ως προς τη γενιά μετανάστευσης	46
Πίνακας 15	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ως προς τη χώρα γέννησης	47
Πίνακας 16	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού	47
Πίνακας 17	Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς το φύλο	49
Πίνακας 18	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αγοριών και κοριτσιών του δείγματος ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας	50
Πίνακας 19	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αγοριών και κοριτσιών του δείγματος ως προς τους τύπους εθνοτικής ταυτότητας	50
Πίνακας 20	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αγοριών και κοριτσιών του δείγματος ως προς τη βαθμολογία τους στα σχολικά μαθήματα	51
Πίνακας 21	Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς την τάξη φοίτησης	54
Πίνακας 22	Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των μεταναστών μαθητών που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου και στη β΄ λυκείου ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού	55
Πίνακας 23	Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας και των άλλων ψυχολογικών μεταβλητών	62
Πίνακας 24	Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των γηγενών μαθητών και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών	63
Πίνακας 25	Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών	65
Πίνακας 26	Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 1^{ης} γενιάς και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών	66
Πίνακας 27	Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 2^{ης} γενιάς και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών	68

Σελ.

Πίνακας 28 Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μαθητών που φοιτούν στη Γ γυμνασίου και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών 69

Πίνακας 29 Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μαθητών που φοιτούν στη Β' λυκείου και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών 71

Κατάλογος σχημάτων

Σχήμα 1 Αλληλεπίδραση του φύλου και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της ψυχολογικής ταυτότητας. 52

Σχήμα 2 Αλληλεπίδραση του φύλου και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας. 53

Σχήμα 3 Αλληλεπίδραση του φύλου και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους του γηγενούς αυτοπροσδιορισμού. 53

Σχήμα 4 Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας. 56

Σχήμα 5 Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας. 57

Σχήμα 6 Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά. 57

Σχήμα 7 Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους του παράγοντα συναισθηματικές διαταραχές. 58

Σχήμα 8 Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους του παράγοντα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά. 58

Σχήμα 9 Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας. 59

Σχήμα 10 Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά. 60

Εθνοτική ταυτότητα και ψυχοκοινωνική προσαρμογή:
Μια εμπειρική έρευνα σε εφήβους μετανάστες δεύτερης γενιάς

Σκοπός

Σκοπός του παρόντος ερευνητικού προγράμματος είναι να μελετήσει εμπειρικά τη διαδικασία διαμόρφωσης της εθνοτικής ταυτότητας και την ψυχοκοινωνική προσαρμογή εφήβων μεταναστών δεύτερης γενιάς καθώς και να συνεξετάσει άλλες ατομικές ψυχολογικές παραμέτρους, οι οποίες συνδέονται – θετικά ή αρνητικά – με την εν γένει προσαρμογή τής συγκεκριμένης ομάδας του πληθυσμού της χώρας μας. Η διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας καθώς και οι διαδικασίες που υπεισέρχονται σε αυτή συνδέονται με την κοινωνική και ψυχολογική προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Για το λόγο αυτό η μελέτη της αποτελεί -διεθνώς- ένα θέμα αιχμής, με προεκτάσεις σε κοινωνικό, ψυχολογικό και πολιτικό επίπεδο (π.χ. διαδικασία ένταξης των μεταναστών και χορήγηση ιθαγένειας).

Η αναφορά που ακολουθεί αποτελείται από τα εξής μέρη: (α) το θεωρητικό μέρος, στο οποίο παρουσιάζονται οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις για τα θέματα της εθνοτικής και ψυχολογικής ταυτότητας, της προσαρμογής και του επιπολιτισμού καθώς και σχετικά εμπειρικά δεδομένα από τον ελλαδικό και διεθνή χώρο για τις υπό μελέτη μεταβλητές, (β) το εμπειρικό/ερευνητικό μέρος, το οποίο αποτελείται από τη μέθοδο και τα ευρήματα. Ειδικότερα, η μέθοδος περιλαμβάνει την αναλυτική περιγραφή των χαρακτηριστικών του δείγματος, των ψυχομετρικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν καθώς και της διαδικασίας συλλογής δεδομένων. Ακολούθως, στην ενότητα των ευρημάτων παρουσιάζονται οι στατιστικές αναλύσεις που διενεργήθηκαν, οι σχετικοί πίνακες και τα διαγράμματα και (γ) τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την παρούσα έρευνα καθώς και σχετικές προτάσεις για την αποτελεσματικότερη ένταξη των ατόμων αυτών στη χώρα μας.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να γίνουν δύο παρατηρήσεις: Πρώτον, στον μεθοδολογικό σχεδιασμό προστέθηκε η συλλογή δεδομένων από δύο επιπλέον ομάδες εφήβων, εκτός των μεταναστών δεύτερης γενιάς. Οι ομάδες αυτές αποτελούνται από μετανάστες πρώτης γενιάς και από Έλληνες γηγενείς, αντίστοιχα. Η σύγκριση των μεταναστών δεύτερης γενιάς με τις ομάδες αυτές θα συμβάλει αποφασιστικά στην καλύτερη κατανόηση των υπό μελέτη εφήβων, καθώς η ανάπτυξη και η προσαρμογή έχουν κοινωνικο-πολιτισμικό χαρακτήρα που επιβάλει τη μελέτη των φαινομένων αυτών στο πλαίσιο όπου λαμβάνουν χώρα. Δεύτερον, αν και στον αρχικό προγραμματισμό για τη

διεξαγωγή της έρευνας είχε προβλεφθεί η συλλογή δεδομένων από μετεφήβους μετανάστες (κυρίως φοιτητές), στη συνέχεια μεθοδολογικοί προβληματισμοί και πρακτικοί περιορισμοί οδήγησαν στην απόφαση να μη συμπεριληφθεί ομάδα μετεφήβων στο υπό μελέτη δείγμα. Οι λόγοι που συνετέλεσαν στην απόφαση αυτή ήταν οι εξής: α) οι μετέφηβοι που δεν φοιτούν σε ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είχαν σημαντικά περιορισμένη γνώση της ελληνικής γλώσσας, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην κατανόηση και στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, γεγονός το οποίο συνδέεται άρρηκτα με την αξιοπιστία των δεδομένων, και β) ο εντοπισμός μετεφήβων μεταναστών που φοιτούν σε ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αποδείχθηκε εξαιρετικά δυσχερής γιατί οι γραμματείες των Τμημάτων αρνήθηκαν την πρόσβαση στα προσωπικά στοιχεία των φοιτητών αυτών. Η ερευνητική ομάδα κατέβαλε κοπιώδεις προσπάθειες να εντοπίσει μετεφήβους φοιτητές σε προσωπικό πλέον επίπεδο, αλλά ο εξαιρετικά μικρός αριθμός των σχετικών δεδομένων, καθώς και ο αναγκαστικά μη τυχαίος (με στατιστικούς όρους) τρόπος συλλογής τους, δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις για εξαγωγή έγκυρων και αξιόπιστων συμπερασμάτων με δυνατότητα γενίκευσης στον αντίστοιχο πληθυσμό.

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Εφηβεία

Αν και αναφορές στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εφηβικής ηλικίας υπάρχουν στα έργα των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, και συγκεκριμένα στα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, η επιστημονική μελέτη της εφηβικής ηλικίας -ως βιολογικού και ψυχοκοινωνικού φαινομένου- ξεκινά το 1904 με το δίτομο έργο του G. S. Hall “Adolescence: Its Psychology and its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Relations and Education” (Adams & Berzonsky, 2006).

Η εφηβεία συνιστά μια διακριτή αναπτυξιακή περίοδο, η οποία σηματοδοτεί το πέρασμα από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή. Ωστόσο, η εφηβεία είναι κάτι περισσότερο από ένα ενδιάμεσο στάδιο· η ιδιαιτερότητά της έγκειται αφενός στο ότι αποτελεί την τελευταία αναπτυξιακή περίοδο πριν από την ενηλικίωση καθώς και στις σημαντικές αλλαγές που συντελούνται σε όλους τους βασικούς τομείς της ανάπτυξης, δηλαδή στο βιωσωματικό, στο γνωστικό, στον ψυχοκοινωνικό και στο συναισθηματικό τομέα (Archibalt et al., 2006).

Αν και οι αλλαγές αυτές αποτελούν καθολικό φαινόμενο, η έναρξη και ο ρυθμός εξέλιξής τους είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ενδοατομικών και ευρύτερων

κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων (Santrock, 1998). Οι ιστορικοί και κοινωνικο-πολιτισμικοί παράγοντες, δηλαδή, μπορούν να επιταχύνουν ή να επιβραδύνουν τις αλλαγές αυτές.

Χωρίς να ενέχει θέση ταξινομικού συστήματος και, για καθαρά μεθοδολογικούς σκοπούς, προτείνεται – και εφαρμόζεται – διεθνώς η κατάτμηση της εφηβείας σε υποπεριόδους. Με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται η πληρέστερη και σε βάθος μελέτη των επιμέρους τομέων της ανάπτυξης, των ποιοτικών και ποσοτικών μεταβολών που συντελούνται σε καθέναν από τους τομείς αυτούς καθώς και η συσχέτισή τους με άλλες οικογενειακές και κοινωνικοπολιτισμικές παραμέτρους.

Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι ο Spano (2004) προτείνει το διαχωρισμό της εφηβείας σε 3 επιμέρους περιόδους: α) στην πρώτη εφηβεία, προ-εφηβεία ή ήβη (10-14 ετών), β) στη μέση εφηβεία (15-16 ετών) και γ) στην ύστερη εφηβεία (17-21 ετών), ενώ άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η εφηβεία διακρίνεται σε 5 επιμέρους φάσεις: α) την προ-εφηβεία ή ήβη (10-12 ετών), β) την πρώτη εφηβεία (11-14 ετών), γ) τη μέση εφηβεία (15-17 ετών), δ) την ύστερη εφηβεία (17-20 ετών) και ε) τη μετεφηβεία (20-21 ετών) (βλ. Αναστασόπουλος, 1997).

Αν και η αναλυτική περιγραφή του συνόλου των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών της εφηβείας είναι έξω από τους σκοπούς του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος, κρίνεται σκόπιμο να γίνει συνοπτική αναφορά στα κυριότερα από τα χαρακτηριστικά αυτά.

Στον βιωσωματικό τομέα, η εμφάνιση της ήβης εντάσσεται στο πλαίσιο του εξελικτικού συνεχούς και σηματοδοτεί την έναρξη της εφηβείας. Δεν αποτελεί, δηλαδή, μεμονωμένη διαδικασία αλλά αναφέρεται σε μια σειρά ορμονικών και σωματικών αλλαγών, οι οποίες αφενός καθιστούν τον έφηβο ικανό για αναπαραγωγή και αφετέρου ευθύνονται για τις αλλαγές στην φυσική του εμφάνιση (Grumbach & Styne, 1998).

Οι κυριότερες από τις αλλαγές της ήβης είναι: α) το αυξητικό τίναγμα (απότομη αύξηση σε ύψος), β) η αύξηση της μάζας του σώματος και του μυϊκού ιστού, γ) η ανάπτυξη του κυκλοφορικού και αναπνευστικού συστήματος, δ) η εμφάνιση των δευτερευόντων γνωρισμάτων της ήβης, η ανάπτυξη και η ωρίμαση της γενετήσιας λειτουργίας καθώς και ε) οι αλλαγές στο ορμονικό/ενδοκρινικό σύστημα (Marshall & Tanner, 1974). Σύμφωνα με το Carnegie Council on Adolescent Development (1996), οι αλλαγές αυτές είναι τόσο ραγδαίες, ώστε μπορούν να παρομοιαστούν μόνο με εκείνες της βρεφικής ηλικίας.

Στον γνωστικό τομέα, κεντρική θέση κατέχει η εμφάνιση της τυπικής – αφαιρετικής σκέψης. Χαρακτηριστικά της σκέψης του εφήβου είναι η ανακάλυψη του πιθανού-δυνατού, η χρήση του υποθετικο-παραγωγικού συλλογισμού, η προτασιακή λογική, τα συνδυαστικά

συστήματα και η χρήση των δύο μορφών αντιστρεψιμότητας (Byrnes, 2006). Τα χαρακτηριστικά αυτά σε συνδυασμό με την εμφάνιση της μεταγνώσης (Moshman, 1998) καθιστούν τη σκέψη του εφήβου ευέλικτη, με αποτέλεσμα ο έφηβος να αντιλαμβάνεται και να βιώνει συγκρούσεις σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, να διατηρεί ιδεαλιστική και ταυτόχρονα κριτική στάση απέναντι στα κοινωνικά ζητήματα (Δημητρίου & Γωνίδα, 1997).

Στον ψυχοκοινωνικό τομέα, προεξέχουσα θέση κατέχει η διαμόρφωση της ψυχολογικής ταυτότητας, κατά την οποία μέσα από τις διαδικασίες της διερεύνησης και της δέσμευσης, ο έφηβος προοδευτικά διαφοροποιείται και θέτει το όριο μεταξύ εαυτού και άλλων (Kroger, 2004). Η διαμόρφωση της ψυχολογικής ταυτότητας αποτελεί έναν από τους βασικούς αναπτυξιακούς στόχους της εφηβικής ηλικίας καθώς αναφέρεται αφενός στη διαχρονική και διαπεριστασιακή συνοχή και συνέχεια του εαυτού και αφετέρου σε ένα πλήθος επιλογών, σημαντικών για την ενήλικη ζωή. Ανάλογης σημασίας είναι και η διαμόρφωση άλλων όψεων της ταυτότητας, όπως είναι π.χ. η εθνοτική ταυτότητα, η ταυτότητα του φύλου, κ.ά. Όσον αφορά την εθνοτική ταυτότητα, αυτή αναφέρεται στην αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνοτική ομάδα και μελετάται υπό το πρίσμα της κοινωνικής ή/και της εξελικτικής ψυχολογίας.

Τέλος, στον συναισθηματικό τομέα, η συναισθηματική αστάθεια, οι ψυχολογικές μεταπτώσεις και εντάσεις είναι, σύμφωνα με τους Rosenblum & Lewis (2006), αποτέλεσμα των αλλαγών που συντελούνται με την εμφάνιση της τυπικής σκέψης, με τις σωματικές και ορμονικές αλλαγές, με την αυξημένη πίεση της ομάδας των συνομηλίκων, με τη διαδικασία διαμόρφωσης της ψυχολογικής ταυτότητας, τα σημαντικά γεγονότα ζωής καθώς και με τις κοινωνικές απαιτήσεις και προσδοκίες.

Συμπερασματικά, λοιπόν, οι αναπτυξιακοί στόχοι και τα αναπτυξιακά επιτεύγματα που ο έφηβος καλείται να επιτύχει σε καθέναν από τους βασικούς τομείς της ανάπτυξης, καθιστούν την εφηβεία ένα σύνθετο φαινόμενο, το οποίο έχει γίνει αντικείμενο εκτενούς μελέτης τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο.

2. Μετανάστευση

Η μετανάστευση, δηλαδή, η μετακίνηση ατόμων ή ομάδων και η εγκατάστασή τους σε διαφορετικό κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, είναι ένα φαινόμενο συνυφασμένο με την ανθρώπινη ιστορία. Ωστόσο, στην εποχή μας, λόγω της συχνότητας και της έκτασης, συνιστά για τις σύγχρονες κοινωνίες μια σύνθετη και πολυεπίπεδη πρόκληση. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης, περίπου το 3% του συνολικού

πληθυσμού, δηλαδή περί τα 192 εκατομμύρια άνθρωποι, ζουν σε χώρα διαφορετική από την χώρα καταγωγής τους, με ετήσιο ρυθμό αύξησης 2.9% (www.iom.int).

Πρόκειται για μια διαδικασία με ποικίλες διαστάσεις, η οποία επηρεάζεται από οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Σημαντικός παράγων, ωστόσο, θεωρείται και το πλαίσιο το οποίο θέτει το διεθνές και το εθνικό μεταναστευτικό καθεστώς της χώρας υποδοχής καθώς και τα χαρακτηριστικά και οι επιλογές των ίδιων των μεταναστών. Οι αλληλοεξαρτώμενοι αυτοί παράγοντες συνθέτουν ένα «μεταναστευτικό σύστημα», μηχανισμοί τού οποίου είναι αφενός τα χαρακτηριστικά (π.χ. ιστορία, πολιτικό καθεστώς) και οι στόχοι της μεταναστευτικής πολιτικής της χώρας υποδοχής και αφετέρου τα αίτια, τα κίνητρα και τα χαρακτηριστικά των εισερχόμενων μεταναστών (Brubaker, 1992).

Η Ελλάδα, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, καταγράφεται στην ιστορία τής διεθνούς μετανάστευσης ως μια τυπική χώρα υποδοχής μεταναστών. Αυτό είναι αποτέλεσμα περιφερειακών καθεστωτικών μεταβολών αλλά και παγκόσμιων οικονομικών και κοινωνικών διεργασιών, οι οποίες εκκινούν από τα μέσα περίπου της δεκαετίας ΄80 και διαρκούν μέχρι σήμερα. Οι μετανάστες αποτελούν περί το 8.8% του γενικού πληθυσμού της χώρας, ενώ παρά τις απελάσεις, σε ανάλογα επίπεδα κυμαίνεται και το ποσοστό των παράνομων μεταναστών (Fakiolas, 2003). Σύμφωνα με στοιχεία του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας (2005) το ποσοστό των μεταναστών μαθητών που φοιτούσαν στην Α/θμια και Β/θμια εκπαίδευση κατά το σχολικό έτους 2004-2005 ήταν περίπου 8%, παρουσιάζοντας αύξηση της τάξης 1.3% σε σχέση με το σχολικό έτος 2002-2003, όπου το αντίστοιχο ποσοστό κυμαινόταν περί το 6.7% (Γκότοβος & Μάρκου, 2003). Τα στοιχεία αυτά, εάν συνυπολογίσουμε και τον σημαντικό αριθμό παλιννοστούντων ομογενών, φαίνεται ότι δυσχεραίνουν την ένταξη των μεταναστών στην ελληνική πραγματικότητα.

Η ένταξη των μεταναστών στη χώρα υποδοχής είναι μια μακρόχρονη, δυναμική και πολυδιάστατη διαδικασία, η οποία προϋποθέτει την αμφίδρομη συμβολή, τόσο των ημεδαπών – προσώπων και φορέων – με τη δημιουργία προϋποθέσεων (οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών) για τους μετανάστες, με την ταυτόχρονη από μέρους τους εκδήλωση επιθυμίας για ένταξη (Borkert et al., 2007). Η ένταξη δεν συνεπάγεται εθνοπολιτισμική αφομοίωση των μεταναστών ή παρουσία παράλληλων, κλειστών και ανεξάρτητων μεταξύ τους πληθυσμιακών ομάδων με διαφορετικά πολιτισμικά πρότυπα, αλλά ένα πλουραλιστικό πολιτισμικό σύστημα, του οποίου οι μετανάστες αποτελούν οργανικό μέρος.

Η έκταση της μετανάστευσης, εκούσιας ή ακούσιας, καθώς και οι επιπτώσεις της σε επίπεδο ατόμων και κοινωνικών συστημάτων, την καθιστούν ένα από τα σύγχρονα θέματα αιχμής, στο χώρο των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών. Οι ποικίλες διαστάσεις του φαινομένου, σε συνδυασμό με τις πολυεπίπεδες επιπτώσεις του, καθιστούν επιβεβλημένη όχι μόνο την αποσπασματική -ανά επιστημονικό κλάδο- αλλά και την συνθετική αποτίμηση των θεωρητικών προσεγγίσεων και των εμπειρικών ερευνών.

Όσον αφορά στην επιστήμη της ψυχολογίας, η συνεισφορά της έγκειται στη μελέτη των ψυχικών διεργασιών –θετικών ή αρνητικών- που αναδύονται από τη διαδικασία της μετανάστευσης, σε επίπεδο ατόμου και ομάδας. Έννοιες όπως η προσαρμογή (ψυχολογική και κοινωνικοπολιτισμική), ο επιπολιτισμός, η διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας, το επιπολιτισμικό στρές, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις, η ένταξη κ.ά. οργανώνονται σε ένα σύνθετο πλέγμα αλληλοσυσχετίσεων, καθοριστικών για τη λειτουργία ατόμων και συστημάτων. Υπό το πρίσμα αυτό διεξάγεται τόσο στον ελλαδικό όσο και στο διεθνή χώρο, πλήθος εμπειρικών ερευνών, με στόχο την αποτύπωση των ατομικών και ευρύτερων οικολογικών παραμέτρων που υπεισέρχονται στην επίτευξη της βέλτιστης ψυχικής λειτουργίας των μεταναστών.

3. Επιπολιτισμός και Προσαρμογή: Διεργασίες και Επιπτώσεις

Αν και ο επιπολιτισμός δεν αναφέρεται σε μια καινούρια κατάσταση για τον άνθρωπο, εντούτοις η συστηματική ενασχόληση της επιστήμης της Ψυχολογίας με το συγκεκριμένο αντικείμενο είναι σχετικά πρόσφατη. Βέβαια, από τη δεκαετία του 1980 και μετά παρατηρείται ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον, το οποίο αποδίδεται σε δύο κυρίως παράγοντες: (α) στην αύξηση της μετανάστευσης διεθνώς, και (β) στη συμβολή της διαπολιτισμικής ψυχολογίας για την ανάδειξη της σχέσης μεταξύ πολιτισμού και ανθρώπινης συμπεριφοράς (Sam, 2006).

Σε γενικές γραμμές, ο όρος επιπολιτισμός αναφέρεται στη «συνάντηση» διαφορετικών πολιτισμών και στο σύνολο των αλλαγών που προκύπτουν από την επαφή ανάμεσα σε άτομα ή σε ομάδες με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Ωστόσο, οι Redfield et al. (1936) προτείνουν έναν πιο σαφή και ολοκληρωμένο ορισμό σύμφωνα με τον οποίο ο επιπολιτισμός χρησιμοποιείται για να περιγράψει εκείνα τα φαινόμενα που απορρέουν από τη συνεχή και άμεση επαφή διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων καθώς και τις συνακόλουθες αλλαγές στον πολιτισμό της μιας ή και των δύο ομάδων. Ακολούθως, το 2004, ο Διεθνής Οργανισμός για τη Μετανάστευση, χωρίς να λαμβάνει υπόψη το ενδεχόμενο για «απόρριψη» και «αντίσταση στα πολιτισμικά στοιχεία», ορίζει τον

επιπολιτισμό ως την προοδευτική υιοθέτηση στοιχείων ενός «ξένου» πολιτισμού (π.χ. ιδέες, λεξιλόγιο, αξίες, νόρμες, συμπεριφορές) από άτομα, ή ομάδες, με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο.

Από την άλλη πλευρά, ο όρος «ψυχολογικός επιπολιτισμός» αφορά την εμπειρία που αποκομίζει το ίδιο το άτομο από την επαφή του με άλλες πολιτισμικές ομάδες και χρησιμοποιείται για να περιγράψει το προσωπικό βίωμα και στις αλλαγές που συντελούνται σε ενδοψυχικό επίπεδο (Graves, 1967).

Κοινό σημείο των παραπάνω ορισμών αποτελεί η έννοια της αλλαγής, ως διαδικασία και ως αποτέλεσμα. Βέβαια, πρόκειται για δύο διακριτά επίπεδα αλλαγών, το ομαδικό και το ατομικό επίπεδο (Berry, 1990). Στην πρώτη περίπτωση, δηλαδή, οι αλλαγές είναι πιο ευδιάκριτες, αφορούν, συνολικά, το κοινωνικό σύστημα και μπορεί να είναι φυσικές/οικολογικές, βιολογικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές (Berry, 1991), ενώ στην περίπτωση του «ψυχολογικού επιπολιτισμού» η εστίαση βρίσκεται στα ατομικά χαρακτηριστικά και σε ενδοψυχικές διαδικασίες, οι οποίες περιλαμβάνουν τις συναισθηματικές, συμπεριφορικές και γνωστικές αλλαγές (Ward, 2001), σε θέματα στάσεων, αξιών, ταυτότητας κ.ά.

Τα προτεινόμενα θεωρητικά μοντέλα διακρίνονται σε εκείνα που εξετάζουν τον επιπολιτισμό ως μια μονοδιάστατη ή ως μια διδιάστατη διαδικασία. Στην πρώτη περίπτωση ανήκει το αφομοιωτικό μοντέλο, το οποίο υιοθετεί την άποψη ότι οι αλλαγές στον πολιτισμικό προσανατολισμό είναι μονής κατεύθυνσης και αφορούν τη μονομερή υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής και την ταυτόχρονη εξασθένιση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας προέλευσης (Gordon, 1964). Στον αντίποδα βρίσκονται τα πολυπολιτισμικά μοντέλα, τα οποία αναγνωρίζουν τη δυνατότητα συνύπαρξης δύο ανεξάρτητων διαστάσεων, δηλαδή, της διατήρησης των υπαρχόντων πολιτισμικών στοιχείων και της υιοθέτησης νέων. Ο συνδυασμός των διαστάσεων αυτών συντελεί στη θετική προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής.

Ένα από τα πιο γνωστά και ευρέως χρησιμοποιούμενα διδιάστατα μοντέλα είναι του Berry (1997), το οποίο αποτελείται από δύο διακριτούς τομείς: (α) τη διατήρηση επαφής με μέλη της εσω-ομάδας και (β) την επιθυμία απόκτησης σχέσεων με τα μέλη της έξω-ομάδας, καθώς και από τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού, οι οποίες προκύπτουν από τον διαφορικό συνδυασμό των δύο παραπάνω τομέων. Οι στρατηγικές αυτές απηχούν στάσεις και συμπεριφορές (Berry, 2006) και είναι οι παρακάτω:

(α) Η περιθωριοποίηση συνίσταται στην απώλεια ταυτότητας της χώρας προέλευσης χωρίς, ωστόσο, να αντικαθίσταται η απώλεια αυτή από την λειτουργική ένταξη στην

ευρύτερη κοινωνία (β) Ο διαχωρισμός, αναφέρεται στην απομάκρυνση από την ευρύτερη κοινωνία και στην διατήρηση της εθνοτικής ταυτότητας (γ) Η αφομοίωση αναφέρεται στο περιορισμένο ενδιαφέρον για διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας προέλευσης, στην αυξημένη αλληλεπίδραση με την κυρίαρχη ομάδα και στην αφομοίωση από αυτή, και (δ) Η εναρμόνιση, η οποία προκύπτει από τη συνύπαρξη στοιχείων των δύο διαφορετικών πολιτισμών (της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής) και υπερέχει έναντι άλλων στρατηγικών τόσο σε θέματα ψυχικής υγείας όσο και προσαρμογής των μεταναστών.

Η συσχέτιση μεταξύ των στρατηγικών επιπολιτισμού και της προσαρμογής αποτελεί ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο εύρημα στο χώρο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Besevegis & Pavlopoulos, 2008). Ειδικότερα, η εναρμόνιση αποτελεί την πιο προσαρμοστική στρατηγική και έχει συνδεθεί με χαμηλό επίπεδο επιπολιτισμικού στρες και υψηλό βαθμό υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας. Στον αντίποδα, βρίσκεται η περιθωριοποίηση, η οποία συνδέεται με δυσκολίες στη διαμόρφωση της ταυτότητας και καρδιαγγειακές παθήσεις. Η αφομοίωση, η οποία συνδέεται με υψηλό επίπεδο νευρωτισμού και ο διαχωρισμός, ο οποίος σχετίζεται με υψηλό επίπεδο ψυχωτισμού, τοποθετούνται μεταξύ των άλλων δύο στρατηγικών (Berry, 1997, 2006· Berry & Sam, 1997· Phinney et al., 2001· Ward, 1996).

Ο όρος προσαρμογή χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις σχετικά σταθερές αλλαγές που παρατηρούνται στη συμπεριφορά ατόμων ή ομάδων, ως αποτέλεσμα της διαδικασίας του επιπολιτισμού και συνδέεται με το βαθμό ελέγχου που διατηρούν (τα άτομα ή οι ομάδες) στη ζωή τους (Berry, 2006).

Πρόκειται για μια ευρεία και πολυδιάστατη έννοια, η οποία διακρίνεται σε ψυχολογική και κοινωνικοπολιτισμική (Ward, 1996· Ward & Rana-Deuba, 1999) με επιμέρους διάκριση της δεύτερης σε οικονομική και οικογενειακή (Berry, 2003). Η ψυχολογική προσαρμογή αναφέρεται κυρίως σε ενδοατομικούς παράγοντες και περιλαμβάνει την ψυχοσωματική υγεία καθώς και τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας (Schmitz, 1992), ενώ η κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή αναφέρεται στο βαθμό αποτελεσματικότητας, με τον οποίο το επιπολιτιζόμενο άτομο ανταποκρίνεται στις καθημερινές του αλληλεπιδράσεις και στις απαιτήσεις του νέου κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος.

Αν και οι δύο αυτές μορφές της προσαρμογής διαφέρουν ως προς το περιεχόμενο, η μεταξύ τους συσχέτιση είναι θετική. Ωστόσο, η ψυχολογική προσαρμογή μπορεί να προβλεφθεί από τις διαστάσεις της προσωπικότητας, τα γεγονότα ζωής και την κοινωνική στήριξη, ενώ προβλεπτικοί παράγοντες της καλής κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής είναι η γνώση του πολιτισμού, ο βαθμός της διαπολιτισμικής επαφής και οι θετικές στάσεις

της έσω-ομάδας. Κοινό προβλεπτικό παράγοντα τόσο για την ψυχολογική όσο και για την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή αποτελεί η εναρμόνηση, ως στρατηγική επιπολιτισμού, και η μικρή πολιτισμική απόσταση μεταξύ χώρας προέλευσης και χώρας υποδοχής (cultural distance) (Ward & Kennedy, 1993).

3.1 Επιπολιτισμός και προσαρμογή εφήβων μεταναστών: Εμπειρικά δεδομένα

Όσον αφορά τους εφήβους μετανάστες, οι διαφορές σε θέματα μεθοδολογικού σχεδιασμού (Aronowitz, 1984) και η γενίκευση -σε παιδιά και εφήβους- θεωριών προορισμένων για ενήλικες (Oppedal et al., 2004), έχουν ως αποτέλεσμα την εξαγωγή αντιφατικών συμπερασμάτων, σχετικά με την ψυχολογική και κοινωνικοπολιτισμική τους προσαρμογή στη χώρα υποδοχής. Σε ορισμένες, δηλαδή, έρευνες οι έφηβοι μετανάστες εμφανίζονται ως άτομα με υψηλό βαθμό ψυχικής ανθεκτικότητας και καλή προσαρμογή (Fulgini, 1997· Garcia Cole, 2005· Haris, 1999) ενώ σε άλλες ως ευάλωτα και με δυσκολίες προσαρμογής (Bashir, 1993· Beiser et al., 1988· Bromley, 1988 Motti-Stefanidi et al., 2008· Oppedal et al., 2004).

Ενδεχομένως, οι δυσκολίες αυτές να οφείλονται στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στις αναπτυξιακές κρίσεις της παιδικής και εφηβικής ηλικίας και την ίδια την εμπειρία της μετανάστευσης (Sam, 2006). Στο πλαίσιο αυτό, τα παιδιά τείνουν να εκδηλώνουν προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ οι έφηβοι δυσκολίες στη διαδικασία διαμόρφωσης της ψυχολογικής και εθνοτικής ταυτότητάς τους (Aronowitz, 1984).

Ειδικότερα, οι εξελικτικές μεταβολές που παρατηρούνται κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας στους βασικούς τομείς της ανάπτυξης επηρεάζονται από το γεγονός ότι οι έφηβοι μετανάστες βρίσκονται μεταξύ δύο πολιτισμών, της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής (Garcia Cole et al., 1997). Οι «οριζόντιες» και «κάθετες» αλληλεπιδράσεις μεταξύ εφήβου και κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος (Smetana & Turiel, 2006) καθώς και ο βαθμός διαφοροποίησης από την εθνοτική του ομάδα θεωρείται καθοριστικός για τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας και την προσαρμογή του (LaFromboise et al., 1993· Phinney et al. 2001). Ομοίως, τα διαφορετικά και σε ορισμένες περιπτώσεις αντικρουόμενα πρότυπα, αξίες, παραδόσεις και πρακτικές που μεταδίδονται από την οικογένεια, ως φορέα του πολιτισμού της χώρας καταγωγής, και την ομάδα των γηγενών συνομηλίκων, αποτελούν για τους εφήβους μετανάστες μια επιπλέον πρόκληση (Sam, 2006). Στο χώρο του σχολείου, οι περιορισμοί που απορρέουν από τη γνώση της γλώσσας και της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος καθώς οι προσδοκίες των γονέων τους για

ακαδημαϊκή επιτυχία ενδέχεται να αποτελέσουν έναν ακόμη ψυχοπιεστικό παράγοντα (Eldering & Kloprogge, 1989).

Όσον αφορά τη σχέση γονέων–εφήβων, το κέντρο βάρους μετατίθεται από τις διαγενεακές συγκρούσεις σε επίπεδο αξιών στις διαφορές που παρατηρούνται στη διαδικασία του επιπολιτισμού και συγκεκριμένα στην ταχύτητα αφομοίωσης των χαρακτηριστικών της νέας πραγματικότητας (Kwak, 2003). Το χαμηλό επίπεδο επιπολιτισμού από την πλευρά των γονέων συνεπάγεται μεταβολές στην ποιότητα της σχέσης γονέων–εφήβου, στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου, στην δυνατότητα συναισθηματικής στήριξης, στην παροχή αυτονομίας (Chun & Akutsu, 2003· Garcia Coll & Magnuson, 1997· Súarez-Orozco & Súarez-Orozco, 2001) και στις προσδοκίες των γονέων για ακαδημαϊκή επίδοση (Kiselica et al., 1995).

Συμπερασματικά, λοιπόν, η εξέλιξη των εφήβων μεταναστών σχετίζεται με την ισορροπία ανάμεσα στη διατήρηση των προσδοκιών, των αξιών και των συμπεριφορών τής εθνοτικής τους ομάδας και στην εναρμόνιση με εκείνες της χώρας υποδοχής. Οι διαφορετικές και –σε ορισμένες περιπτώσεις- συγκρουόμενες επιδράσεις που δέχονται κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στους παραπάνω τομείς, είναι καθοριστικές για τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή (Sam & Oppedal, 2002).

4. Εθνοτική ταυτότητα και η έννοια του εαυτού

4.1 Εθνοτική ταυτότητα: Ορισμός

Ο όρος εθνοτική ταυτότητα χρησιμοποιείται για να περιγράψει, σύμφωνα με τον ορισμό των Rotheram & Phinney (1987), την αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνοτική ομάδα καθώς και τις αντιλήψεις, σκέψεις, συναισθήματα και συμπεριφορές που απορρέουν από τη συμμετοχή του ατόμου στην ομάδα αυτή.

Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια κοινωνικογνωστική κατασκευή, με σύνθετη και πολυδιάστατη δομή (Ashmore et al., 2004· Romero & Roberts, 2003), η οποία περιλαμβάνει: (α) την προσωπική δέσμευση και την αναγνώριση του εαυτού ως μέλους μιας εθνοτικής ομάδας, (β) τη θετική αξιολόγηση της ομάδας αυτής, (γ) το ενδιαφέρον και τη γνώση για τα χαρακτηριστικά της (π.χ. κουλτούρα, θρησκεία, γλώσσα, φυλή κ.ά.) και (δ) την ενεργό συμμετοχή στις δραστηριότητες και τις παραδόσεις της (Phinney, 1996, 2003). Ωστόσο, το περιεχόμενο της εθνοτικής ταυτότητας κάθε άλλο παρά αποκρυσταλλωμένο πρέπει να θεωρείται, δεδομένου ότι τα επιμέρους χαρακτηριστικά της εξελίσσονται και αναδομούνται, καθώς το άτομο αποκτά επίγνωση της εθνότητάς του (Phinney, 2003· Weinreich & Saunderson, 2003).

Για τη μελέτη της εθνοτικής ταυτότητας έχουν προταθεί διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες εκκινούν από διαφορετική αφετηρία και για το λόγο αυτό -σε πολλές περιπτώσεις- καθιστούν προβληματική τη σύγκριση και τη γενίκευση των εμπειρικών ευρημάτων (Trimble & Dickson, 2005). Σε κάθε περίπτωση, πάντως, σημαντική θεωρείται η συνεισφορά των θεωρητικών προσεγγίσεων των Tajfel και Turner (1986), του Breakwell (1983, 1986), του Erikson (1968) και του Marcia (1980). Αντίστοιχα, ο προσδιορισμός του ατόμου δια μέσου της ομάδας και ο προσανατολισμός προς την ατομική εξέλιξη αποτελούν ειδοποιό διαφορά των προσεγγίσεων αυτών.

4.2 Η προσέγγιση της εθνοτικής ταυτότητας από την κοινωνική ψυχολογία

Κατά την προσέγγιση της κοινωνικής ψυχολογίας, η εθνοτική ταυτότητα αποτελεί μια από τις διαστάσεις της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου (Tajfel & Turner, 1986). Η κοινωνική ταυτότητα, σύμφωνα με τον ορισμό του Tajfel (1981) είναι: «εκείνο το μέρος της αυτοαντίληψης του ατόμου, που απορρέει από τη γνώση ότι είναι μέλος μιας κοινωνικής ομάδας (ή ομάδων) σε συνδυασμό με την αξία και τη συναισθηματική σπουδαιότητα που αποδίδεται στη συμμετοχή του [στην κοινωνική ομάδα]» (σελ. 255). Είναι, δηλαδή, η αυτοαντίληψη που απορρέει από την ένταξη του ατόμου σε κοινωνικές ομάδες, και διαμορφώνεται σε σχέση με το «εμείς» και τα υπόλοιπα μέλη της έσω-ομάδας (Hogg & Vaughan, 2002).

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, η ένταξη του ατόμου σε μια ομάδα βασίζεται στην κοινωνική κατηγοριοποίηση, δηλαδή, στο διαχωρισμό μεταξύ έσω-ομάδας και έξω-ομάδας και γίνεται με την ενεργοποίηση του μηχανισμού της κοινωνικής σύγκρισης (Turner and Tajfel, 1986). Ο μηχανισμός αυτός συμβάλλει στη διατήρηση μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Παλαιότερες έρευνες των Turner & Tajfel (1986) έδειξαν ότι η αυτο-κατηγοριοποίηση και ο προσδιορισμός του ατόμου ως μέλους της έσω-ομάδας ενισχύει τις προκαταλήψεις σε βάρος της έξω-ομάδας. Οι προκαταλήψεις αυτές εξαρτώνται από τρεις παράγοντες: (α) τη σχέση μεταξύ αυτοαντίληψης και ένταξης στην έσω-ομάδα, (β) τον βαθμό στον οποίο το περιβάλλον ενισχύει τη σύγκριση μεταξύ των ομάδων και (γ) τη σχετική αξία που αποδίδεται στην ομάδα σύγκρισης (Tajfel & Turner, 1979).

Από την άλλη πλευρά, άτομα που βιώνουν αρνητική κοινωνική ταυτότητα υιοθετούν, σύμφωνα με το ταξινομικό σύστημα των Blanz et al. (1998), διαφορετικές στρατηγικές προκειμένου να αποφύγουν την υποβάθμισή της. Οι στρατηγικές αυτές διακρίνονται σε ατομικές και συλλογικές και έχουν γνωστικό ή συμπεριφορικό υπόβαθρο.

Ειδικότερα, οι στρατηγικές αυτές είναι οι παρακάτω: (α) Η ατομική κινητικότητα ή αφομοίωση είναι μια ατομική, συμπεριφορική στρατηγική κατά την οποία τα άτομα προσπαθούν να μοιάσουν στα μέλη της άλλης ομάδας, (β) Η εξατομίκευση αναφέρεται στην προσπάθεια διαχωρισμού από τα μέλη της ομάδας που ανήκει κάποιος και αποτελεί ατομική, γνωστική στρατηγική, (γ) Ο κοινωνικός ανταγωνισμός βασίζεται στην αναζήτηση θετικής διάκρισης μέσω της άμεσης σύγκρουσης με την έξω-ομάδα (συλλογική, συμπεριφορική στρατηγική) και (δ) Η κοινωνική δημιουργικότητα αποτελεί μια συλλογική, γνωστική στρατηγική και περιλαμβάνει την επαναξιολόγηση της διάστασης της σύγκρισης με τη μείωση της αξίας του κριτηρίου σύγκρισης, την εύρεση νέας ομάδας ή νέων διαστάσεων σύγκρισης, την επανακατηγοριοποίηση σε κατώτερο επίπεδο με τη διάσπαση της ομάδας σε υποομάδες, τη σύγκριση με σταθερές (π.χ. αξίες, νόρμες) κ.ά.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι ο τρόπος αποκατάστασης της αρνητικής κοινωνικής ταυτότητας και η επιλογή μιας από τις παραπάνω στρατηγικές είναι συνάρτηση του κοινωνικού κλίματος και συγκεκριμένα της διαπερατότητας των ορίων μεταξύ των ομάδων, της σταθερότητας της θέσης της ομάδας στην οποία ανήκει κάποιος και της «νομιμότητας» του συστήματος, το οποίο τοποθετεί την ομάδα κάποιου σε κατώτερη θέση από άλλες ομάδες.

Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο εντάσσεται και το μοντέλο για τους μηχανισμούς επεξεργασίας της ταυτότητας (identity process theory), το οποίο αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να ερμηνεύσει τις αλλαγές που συντελούνται στη δομή της ταυτότητας σε συνάρτηση με τις ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές (Breakwell, 1986· 1992· 1993).

Σε αντίθεση με τη θεωρία των κοινωνικών ταυτοτήτων, το μοντέλο αυτό δεν αναφέρεται σε «ταυτότητες» αλλά σε μία «ταυτότητα», ορισμένα από τα στοιχεία τής οποίας οφείλονται στην κοινωνική κατηγοριοποίηση. Η διχοτόμηση, δηλαδή, μεταξύ ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας εγκαταλείπεται, ως πλασματική, δεδομένου ότι η προσωπική ιστορία του ατόμου καθιστά την κοινωνική ταυτότητα, ατομική (Breakwell, 2004).

Ως ταυτότητα ορίζεται το δυναμικό προϊόν της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα ατομικά χαρακτηριστικά του οργανισμού (π.χ. μνήμη, συνείδηση) και στις φυσικές - κοινωνικές δομές, οι οποίες απαρτίζουν το κοινωνικό πλαίσιο και επηρεάζουν τις διαδικασίες διαμόρφωσης της ταυτότητας (Breakwell, 1986). Η κοινωνική επιρροή διαμορφώνει συστήματα αξιών και αντιλήψεων, εμφανή στις κοινωνικές αναπαραστάσεις και νόρμες, τα οποία καθορίζουν το περιεχόμενο και την αξία τής ατομικής ταυτότητας. Βέβαια, η ταυτότητα δεν είναι συνάρτηση μόνο του κοινωνικού πλαισίου. Αντίθετα, μάλιστα, το

άτομο έχει προσωπική ευθύνη στην κατασκευή της ταυτότητάς του. Άλλωστε, υπάρχουν αντιθέσεις και συγκρούσεις στον ιδεολογικό τομέα, οι οποίες δημιουργούνται από τη δυναμική της έσω-ομάδας και οι οποίες παρέχουν σχετική ελευθερία στη διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας (Breakwell, 2004).

Δύο είναι τα επίπεδα περιγραφής της ταυτότητας, το επίπεδο δομής (σκέψη, συναισθήματα, πράξη) και το επίπεδο διεργασιών (εσωτερικευμένες ψυχολογικές διεργασίες). Ειδικότερα, η δομή απαρτίζεται από δύο επιμέρους διαστάσεις, τη διάσταση του περιεχομένου και τη διάσταση της αξίας. Η διάσταση του περιεχομένου αναφέρεται στα χαρακτηριστικά που ορίζουν την ταυτότητα, που καθιστούν, δηλαδή, το άτομο μοναδικό. Στα χαρακτηριστικά αυτά συνυπάρχει τόσο η έννοια της κοινωνικής ταυτότητας (π.χ. συμμετοχή σε ομάδα, κοινωνικοί ρόλοι, κοινωνική κατηγοριοποίηση) όσο και της ατομικής (π.χ. αξίες, στάσεις, γνωστικό ύφος) (Breakwell, 2004).

Από την άλλη πλευρά, η διάσταση της αξίας εξαρτάται από δύο μηχανισμούς–συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών: (α) την αφομοίωση-προσαρμογή, η οποία αναφέρεται στη λειτουργία της μνήμης και συνίσταται αφενός στην αφομοίωση νέων πληροφοριών -ατομικών, όπως είναι π.χ. οι αξίες, οι στάσεις, το ύφος/στυλ και κοινωνικών, όπως είναι π.χ. η συμμετοχή σε ομάδες και τα διαπροσωπικά δίκτυα- και αφετέρου στην προσαρμογή των υπαρχουσών δομών, ώστε να «χωρέσουν» οι νέες πληροφορίες και (β) την αξιολόγηση, με βάση την οποία γίνεται η απόδοση αξίας στα στοιχεία της ταυτότητας (Breakwell, 1986).

Και οι δύο παραπάνω μηχανισμοί λειτουργούν με βάση τέσσερις αρχές, οι οποίες υπαγορεύουν ποια από τα χαρακτηριστικά της δομής της ταυτότητας θεωρούνται επιθυμητά και ποια χρήζουν αλλαγής. Οι αρχές αυτές είναι όλες οι παρακάτω: (α) Η συνεκτικότητα αναφέρεται στη διαχρονική και διαπεριστασιακή συνοχή του εαυτού, παρά τις όποιες εξελικτικές αλλαγές συμβαίνουν στο πλαίσιο διαμόρφωσης της ταυτότητας, (β) Η μοναδικότητα-ιδιαιτερότητα αφορά τα μοναδικά χαρακτηριστικά της ταυτότητας, που μεγιστοποιούν την απόσταση μεταξύ του εαυτού και των άλλων και τα οποία ως κάποιο βαθμό θεωρούνται επιθυμητά (γ) Η αυτοαποτελεσματικότητα αναφέρεται στην προσπάθεια που καταβάλει το άτομο, ώστε η δομή της ταυτότητάς του να τού εξασφαλίζει έλεγχο και επάρκεια και (δ) Η αυτοεκτίμηση αναφέρεται στην προσωπική αξία του ατόμου και στην θετική αξιολόγηση του εαυτού. Ενδεχομένως, η αυτοεκτίμηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υπερκείμενη αρχή, στην επίτευξη της οποίας συνεισφέρουν οι άλλες τρεις (Breakwell, 1992).

Όταν η αφομοίωση-προσαρμογή αποτυγχάνουν – για οποιοδήποτε λόγο – να εναρμονιστούν με τις τέσσερις παραπάνω αρχές, τότε η ταυτότητα απειλείται. Για να αντιμετωπιστεί η απειλή αυτή ενεργοποιούνται στρατηγικές, οι οποίες εμπίπτουν σε τρία διακριτά επίπεδα, στο ενδοψυχικό (απομάκρυνση, αποδοχή, επαναξιολόγηση), στο διαπροσωπικό (απομόνωση, αρνητισμός, προσπέρασμα, συμμόρφωση) και στο διομαδικό (συμμετοχή σε πολλές ομάδες, ομαδική στήριξη και ομαδική δράση) (Breakwell, 1986).

4.3 Η εθνοτική ταυτότητα ως εξελικτική διαδικασία: Συσχέτιση με την ταυτότητα του Εγώ

Από την σκοπιά της ψυχολογίας της προσωπικότητας, η προσέγγιση του Erikson (1968) συνδέει τη διαμόρφωση της ψυχολογικής ταυτότητας όχι μόνον με την προσωπική ιστορία του ατόμου αλλά και με τη θέση του μέσα στην ιστορία. Ο Erikson αναφέρει χαρακτηριστικά: «η αληθινή ταυτότητα εξαρτάται από τη στήριξη που λαμβάνει το άτομο από τη συλλογική αίσθηση ταυτότητας, την οποία οι κοινωνικές ομάδες αποδίδουν [σε αυτό]: την κοινωνική [του] τάξη, την εθνότητά [του], τον πολιτισμό [του]» (Erikson, 1964, σελ. 93).

Η προσωπικότητα, σύμφωνα με τον Erikson, δεν διαμορφώνεται οριστικά και αμετάκλητα κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας αλλά, ακολουθώντας την αρχή της επιγένεσης, συνεχίζει να εξελίσσεται καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Η εξέλιξή της έχει συγκεκριμένο ρυθμό και ακολουθία και συντελείται σε μια σειρά από στάδια-κρίσιμες περιόδους (Kroger, 2004).

Κάθε στάδιο ορίζεται από δύο διαμετρικά αντίθετες ιδιότητες, μια θετική και μια αρνητική. Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο αυτές ιδιότητες συνιστά μια αναπτυξιακή κρίση, την οποία το άτομο πρέπει να επεξεργασθεί και να επιλύσει ικανοποιητικά, προκειμένου να προχωρήσει στο επόμενο στάδιο. Οι αναπτυξιακές κρίσεις συνιστούν κρίσιμες καμπές κατά τις οποίες το άτομο έχει τη δυνατότητα είτε για θετική είτε για αρνητική εξέλιξη και είναι αποτέλεσμα της αναγκαιότητας για προσαρμογή στις συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές απαιτήσεις και συνθήκες (Ποταμιάνος, 1999).

Ο κύκλος ζωής του ατόμου εξελίσσεται σε οκτώ ψυχοκοινωνικά στάδια τα οποία ορίζονται από αντίστοιχο αριθμό αναπτυξιακών κρίσεων. Οι αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ, είναι οι εξής: 1. Βασική εμπιστοσύνη–Δυσπιστία, 2. Αυτονομία–Αμφιβολία, 3. Πρωτοβουλία–Ενοχή, 4. Φιλοπονία–Κατωτερότητα, 5. Ταυτότητα–Σύγχυση ταυτότητας/ ρόλων, 6. Οικειότητα–Απομόνωση, 7. Παραγωγικότητα– Αδράνεια/αυτοαπορρόφηση, 8. Καταξίωση/συνοχή – Απόγνωση (Erikson, 1968).

Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ότι η αναλυτική περιγραφή των αναπτυξιακών κρίσεων του Εγώ είναι έξω από τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, θα εστιαστούμε μόνον στο 5^{ο} στάδιο το οποίο και αφορά την ψυχολογική ταυτότητα.

Η διαμόρφωση της ταυτότητας του Εγώ συμπίπτει χρονικά με την εφηβική ηλικία (12^{ο} έως 20^{ο} έτος) και είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων. Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης αναπτυξιακής περιόδου, η αναζήτηση της ταυτότητας αποκτά ιδιαίτερη ένταση, λόγω των ραγδαίων βιοσωματικών και κοινωνικών αλλαγών καθώς και των σημαντικών αποφάσεων που πρέπει να πάρει ο έφηβος σε όλους σχεδόν τους τομείς της ζωής του.

Σύμφωνα με τον ορισμό του Erikson (1968) η ψυχολογική ταυτότητα είναι: «Το σύνολο όλων όσων πρέπει το άτομο να επιτύχει σε αυτό το στάδιο [εφηβεία]... . Το νεαρό άτομο, προκειμένου να βιώσει την ολοκλήρωση, πρέπει να νιώσει μια προοδευτική συνέχεια ανάμεσα σε αυτό που ήταν κατά τα μακρά χρόνια της παιδικής ηλικίας και σε αυτό που υπόσχεται να γίνει στο μέλλον· ανάμεσα σε αυτό που το ίδιο θεωρεί ότι είναι και σε αυτό που περιμένει από τους άλλους να του αναγνωρίσουν. ... Η ταυτότητα περιλαμβάνει, αλλά και είναι κάτι περισσότερο από, το σύνολο όλων των διαδοχικών ταυτίσεων των προηγούμενων ετών, όταν το παιδί ήθελε να γίνει, και συχνά πιεζόταν να γίνει, σαν τους ανθρώπους από τους οποίους εξαρτιόταν. Η ταυτότητα είναι ένα μοναδικό προϊόν, το οποίο προϋποθέτει την επίλυση της κρίσης, μέσω νέων κάθε φορά ταυτίσεων με τους συνομηλίκους και με σημαντικές φιγούρες, έξω από την οικογένεια» (σελ. 87).

Συνεπώς, η ψυχολογική ταυτότητα, ως δομή και διαδικασία, είναι πολυδιάστατη, ευρεία και εξελισσόμενη και θεωρείται καθοριστική για τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή. Αναφέρεται στα εγγενή χαρίσματα, στις ιδιοσυγκρασιακές λιμβιδικές ανάγκες, στις ικανότητες, στις ταυτίσεις με τους σημαντικούς άλλους, στους αποτελεσματικούς μηχανισμούς άμυνας, στις επιτυχημένες εξειδανικεύσεις και στην υιοθέτηση συγκεκριμένων ρόλων (Markstrom-Adams, 1992). Υπό το πρίσμα αυτό η διαμόρφωση μιας υγιούς ταυτότητας αποτελεί μέρος της βέλτιστης ψυχολογικής λειτουργίας (optimal psychological functioning) και είναι ενδεικτική της ψυχικής υγείας του ατόμου (Vleioras & Bosma, 2005).

Η σημασία που έχει η ψυχολογική ταυτότητα για τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή συνδέεται με το γεγονός ότι ο έφηβος – κατά τη διάρκεια του σταδίου αυτού – καλείται να διερευνήσει και να δεσμευτεί σε μια σειρά από θέματα όπως είναι το επάγγελμα, οι ρόλοι, η ιδεολογία (θρησκευτική, οικονομική, πολιτική), η φιλοσοφία ζωής, ο ρόλος του φύλου, οι

αξίες καθώς και ως προς την σημασία που έχει για τον ίδιο η εθνική ταυτότητα, ο πολιτισμός και η εθνότητα.

Σημαντικός μεσολαβητικός παράγοντας στη διαμόρφωση της ταυτότητας του Εγώ θεωρείται η γνωστική ανάπτυξη του εφήβου και συγκεκριμένα η κατάκτηση της αφαιρετικής σκέψης. Τα χαρακτηριστικά της τυπικής σκέψης, όπως είναι η ταυτόχρονη χρήση των δύο μορφών αναστρεψιμότητας, η ανακάλυψη του πιθανού-δυνατού, η χρήση της επιστημονικής μεθόδου και της προτασιακής λογικής επιδρούν στις διαδικασίες της διερεύνησης και της δέσμευσης καθώς και στη διαμόρφωση της συνέχειας του εαυτού (Boyes & Chandler, 1992· Erikson, 1968· Inhelder & Piaget, 1958· Klaczynski et al., 1998· Marcia, 1980). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος ο Erikson (1968) η αφαιρετική σκέψη: «λειτουργεί συμπληρωματικά στην ανάγκη του εφήβου για διαμόρφωση της ταυτότητας, για την οποία, από όλες τις πιθανές και υποθετικές λύσεις, πρέπει να κάνει μια σειρά από ακόμα πιο περιορισμένες επιλογές και να δεσμευτεί σε προσωπικό, επαγγελματικό, σεξουαλικό και ιδεολογικό επίπεδο» (σελ. 245).

Βέβαια, από την άλλη πλευρά, τα εμπειρικά δεδομένα για την σχέση μεταξύ ψυχολογικής ταυτότητας και αφαιρετικής σκέψης είναι σε πολλές περιπτώσεις αντιφατικά, κάτι που πιθανόν να οφείλεται στη χρήση διαφορετικής μεθοδολογίας (Protinsky & Wilkerson, 1986· Rowe & Marcia, 1980· Wagner, 1987).

Αν και η θεωρία του Erikson (1968) έχει ένα σαφή προσανατολισμό προς το ίδιο το άτομο και όχι στη σχέση ατόμου–ομάδας, δεν παραβλέπει τη σημασία του κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος. Μέσω της διαγενεακής κοινωνικοποίησης, η κοινωνία πρέπει να δείξει εμπιστοσύνη και να παρέχει στον έφηβο ασφάλεια, προκειμένου αυτός να βιώσει την αυτονομία του Εγώ, να πραγματώσει τις αξίες και τους στόχους που ο ίδιος έχει επιλέξει, να αναλάβει πρωτοβουλίες και να καθορίσει το μέλλον του. Επιπλέον, πρέπει να του παρέχει ευκαιρίες για πειραματισμό, να τον αποδέχεται, να υποστηρίζει τις δεσμεύσεις και τις επιλογές του (Adams, 1992).

Οι κοινωνίες, ωστόσο, διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τους αποδεκτούς στόχους που το άτομο καλείται να πραγματώσει κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της ψυχολογικής του ταυτότητας. Οι στόχοι αυτοί αφορούν το φύλο, τη φυλή, την κοινωνική τάξη, την εθνότητα, τη θρησκεία και την οικογένεια. Η άποψη αυτή μπορεί να φαίνεται συντηρητική, λόγω της έμφασης που δίνει στη συμμόρφωση με τις ισχύουσες κοινωνικές νόρμες. Ωστόσο, ο Erikson στα συγγράμματά του Young Man Luther (1958) και Ghandi’s Truth (1969) κάνει λόγο για τη δυνατότητα του ατόμου να διευρύνει τους σχετικούς με την ταυτότητα στόχους πέρα από τα στενά όρια της κοινωνίας στην οποία ζει (Waterman, 1992).

Από την άλλη πλευρά, ο έφηβος που, σύμφωνα με τον Erikson, βιώνει σύγχυση ταυτότητας, εμφανίζει τέσσερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα: α) φοβάται να δεσμευτεί σε στενές διαπροσωπικές σχέσεις, με αποτέλεσμα να απομονώνεται, β) βιώνει σύγχυση ως προς την έννοια του χρόνου και ως προς τον προγραμματισμό του μέλλοντος, γ) δυσκολεύεται να κατευθύνει τις δυνάμεις του, με τρόπο παραγωγικό, προς τη μελέτη ή την εργασία και δ) υπάρχει η πιθανότητα να αναπτύξει αρνητική ταυτότητα, δηλαδή, να επιλέξει μια μορφή ταυτότητας εντελώς αντίθετη από εκείνη που προσδοκούν οι γονείς ή οι σημαντικοί άλλοι.

Με αφετηρία την θεωρία του Erikson (1968) για τα στάδια ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης και ειδικότερα το στάδιο ταυτότητα-σύγχυση ρόλων, ο J. Marcia (1980) εισήγαγε το υπόδειγμα των μορφών της ψυχολογικής ταυτότητας (identity status paradigm).

Η ταυτότητα, σύμφωνα με τον Marcia (1980), αποτελεί «μια εσωτερικά δομημένη οργάνωση των κινήτρων, των ικανοτήτων, των πιστεύω και της ιστορίας του ατόμου. Όσο καλύτερα αναπτυγμένη είναι η δομή αυτή τόσο μεγαλύτερη επίγνωση έχουν τα άτομα για τη μοναδικότητά τους και την ομοιότητά τους με τους άλλους, για τις δυνατότητες και τις αδυναμίες τους στο να αντιμετωπίζουν τον κόσμο. Όσο λιγότερο αναπτυγμένη είναι η δομή αυτή τόσο μεγαλύτερη σύγχυση βιώνουν τα άτομα κατά τη διαφοροποίησή τους από τους άλλους και τόσο περισσότερο βασίζονται σε εξωγενείς πηγές για να αξιολογήσουν τον εαυτό τους». (σελ. 159)

Οι τέσσερις διαφορετικές μορφές της ταυτότητας που προτείνει ο Marcia, προκύπτουν από το συνδυασμό δύο διαφορετικών διαστάσεων, της διερεύνησης και της δέσμευσης. Οι διαστάσεις αυτές αναφέρονται στο βαθμό που τα άτομα έχουν - ή δεν έχουν - βιώσει την κρίση ταυτότητας και έχουν δεσμευτεί ως προς την έννοια του εαυτού (Klaczynski et al., 1998).

Ειδικότερα, η διερεύνηση αναφέρεται σε μια περίοδο ενεργητικής αναζήτησης, και ανακάλυψης του εαυτού, των εναλλακτικών σκοπών, ρόλων, πεποιθήσεων και αξιών, η οποία καταλήγει στη δέσμευση του ατόμου ως προς τους σημαντικούς τομείς της ζωής του. Η διερεύνηση, δηλαδή, αποτελεί τη βασική διαδικασία για τη διαμόρφωση της ταυτότητας. Αντίθετα, η δέσμευση, αν δεν έχει προηγηθεί η διαδικασία της διερεύνησης, περιλαμβάνει την προσκόλληση και την αφοσίωση του ατόμου σε σκοπούς, αντιλήψεις και δραστηριότητες που έχουν υποδειχθεί από τους άλλους (Waterman, 1992).

Οι τέσσερις μορφές της ταυτότητας του Εγώ παρουσιάζουν μεταξύ τους σημαντικές διαφορές. Οι διαφορές αυτές είναι ιεραρχικές και αφορούν κυρίως το βαθμό της αυτορρύθμισης και την πολυπλοκότητα της κοινωνικής λειτουργίας. Συγκεκριμένα, οι

μορφές της ψυχολογικής ταυτότητας που συνθέτουν την τυπολογία του Marcia (1980), είναι οι παρακάτω: α) σύγχυση ταυτότητας, β) δοτή ή πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα, γ) μορατόριουμ και δ) κατακτημένη ταυτότητα.

Η σύγχυση ταυτότητας (identity diffusion) θεωρείται η λιγότερο εξελιγμένη μορφή ταυτότητας, αν και υπό συγκεκριμένες -δυσμενείς- συνθήκες, αποτελεί τον πιο προσαρμοστικό τρόπο λειτουργίας. Το άτομο δεν έχει ακόμα βιώσει τη κρίση ταυτότητας, δεν διερευνά και δεν δεσμεύεται σε αξίες και στόχους, ενώ ταυτόχρονα δεν φαίνεται να έχει κάποιο σχέδιο ζωής. Ενδέχεται η σύγχυση ταυτότητας να οφείλεται σε πολιτισμικούς παράγοντες ή σε αναπτυξιακές ανεπάρκειες. Όπως υποστηρίζει ο Marcia (1994) τα άτομα με σύγχυση ταυτότητας αποτελούν μια ανομοιογενή ομάδα, η οποία παρουσιάζει είτε υψηλά επίπεδα ψυχοπαθολογίας είτε μια ανέμελη και αδιάφορη στάση ζωής. Ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των ατόμων αυτών είναι η απουσία στενών διαπροσωπικών σχέσεων και η απόσυρση (Orlofsky et al., 1973), η έλλειψη συνοχής του εαυτού, η χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτονομία (Marcia et al., 1993), η περιορισμένη γνωστική και ηθική ανάπτυξη (Podd, 1972· Skoe & Marcia, 1991· Slugoski et al., 1984) και το αίσθημα απελπισίας (Selles et al., 1994). Επιπλέον, τα άτομα με σύγχυση ταυτότητας είναι επιρρεπή στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, στην επικίνδυνη σεξουαλική συμπεριφορά και τη σχολική αποτυχία (Jones & Hartmann, 1988· Jones, 1992, 1994· White, 2000). Τέλος, οι γονείς τους τείνουν να είναι απόμακροι και απορριπτικοί, ενώ τα ίδια δυσκολεύονται να εσωτερικεύσουν τις γονεϊκές φιγούρες κατά τη διάρκεια της βρεφικής και πρώτης παιδικής ηλικίας (Josselson, 1987).

Η δοτή ή πρόωρα σχηματισμένη (identity foreclosure) ταυτότητα θεωρείται πιο εξελιγμένη από τη σύγχυση ταυτότητας δεδομένου ότι υπάρχει κάποιας μορφής δέσμευση (Côté & Schwartz, 2002). Στην περίπτωση αυτή το άτομο δεσμεύεται σε στόχους, αξίες και πιστεύω, που του έχουν υποδειχθεί από τους άλλους, κυρίως τους γονείς, χωρίς ωστόσο να έχει προηγηθεί η διαδικασία διερεύνησης όλων των εναλλακτικών λύσεων ή επιλογών από το ίδιο (Coleman & Hendry, 1999). Σε ορισμένα περιβάλλοντα όπου οι παραδοσιακές αξίες θεωρούνται απαραίτητες για την επιβίωση και τη συνοχή της ομάδας, η δοτή ή πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα θεωρείται η πιο προσαρμοστική μορφή ταυτότητας του Εγώ (Marcia et al., 1993). Τα άτομα με δοτή ή πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα, ανεξαρτήτως φύλου, χαρακτηρίζονται μεταξύ άλλων από έλλειψη ευελιξίας, αμυντική στάση απέναντι στους άλλους, συντηρητισμό, συμμόρφωση και αυταρχικότητα (Berman et al., 2001· Côté & Levine, 1983). Το γνωστικό τους ύφος δεν είναι εξελιγμένο, ενώ ως προς την ανάπτυξη της ηθικής κρίσης, φαίνεται ότι φτάνουν μέχρι το επίπεδο της συμβατικής ηθικής (Rowe &

Marcia, 1980· Skoe & Marcia, 1991· Slugoski et al., 1984). Επιπλέον, έρευνες έχουν δείξει ότι τα άτομα αυτά επιζητούν την προσοχή των άλλων και βασίζονται στη γνώμη τους ενώ, ταυτόχρονα, έχουν χαμηλά επίπεδα αυτονομίας (Marcia et al., 1993). Δεν είναι δεκτικά σε νέες εμπειρίες (Stephen et al., 1992) και, δεδομένου ότι δεν διερευνούν και δεν αμφισβητούν, βιώνουν λιγότερο άγχος σε σύγκριση με τα άτομα που ανήκουν στις άλλες μορφές ταυτότητας (Schenkel & Marcia, 1972). Στις διαπροσωπικές τους σχέσεις έχουν «καλή συμπεριφορά» και αλληλεπιδρούν με τρόπο στερεοτυπικό. (Dyk & Adams, 1990· Josselson, 1987· Levitz-Jones & Orlofsky, 1985). Τα άτομα αυτά δεν έχουν διαφοροποιηθεί ψυχικά από τους γονείς και χαρακτηρίζονται από αγχώδη αποφευκτικό δεσμό (Kroger & Haslett, 1988· Papini et al., 1989). Διατηρούν πολύ στενές σχέσεις με τους γονείς τους, οι οποίοι, με τη σειρά τους, ενισχύουν τη συμμόρφωση και την προσκόλληση στις οικογενειακές αξίες (Frank et al., 1990· Grotevant & Cooper, 1985· Willemsen & Waterman, 1991).

Το μορατόριουμ (moratorium), σε σύγκριση με τις δύο προηγούμενες μορφές, θεωρείται μια πιο σύνθετη λειτουργικά μορφή ταυτότητας, γιατί το άτομο διερευνά κατά τρόπο ενεργητικό και αυτόνομο όλες τις εναλλακτικές λύσεις πριν δεσμευτεί σε επαγγελματικό, διαπροσωπικό και ιδεολογικό επίπεδο. Βιώνει, δηλαδή, το άτομο μια κρίση ταυτότητας. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή μπορεί να συνοδεύεται από μεγαλύτερο βαθμό αβεβαιότητας (Kidwell et al., 1985) και υψηλότερο επίπεδο άγχους (Meeus, 1996· Meeus et al., 1999). Η γνωστική λειτουργία των ατόμων αυτών είναι εξελιγμένη, ενώ ως προς την επεξεργασία πληροφοριών και την ηθική ανάπτυξη βρίσκονται στα ανώτερα επίπεδα. Δεν συμμορφώνονται και δεν βασίζονται στις κρίσεις των άλλων, όταν πρόκειται να λάβουν αποφάσεις (Skoe & Marcia, 1991). Παρουσιάζουν περισσότερο σκεπτικισμό (Boyes & Chandler, 1992) και έχουν μεγαλύτερη δεκτικότητα σε νέες εμπειρίες (Tesch & Cameron, 1987), σε σύγκριση με τις άλλες μορφές ταυτότητας. Βρίσκονται σε διαδικασία αποχωρισμού από τους γονείς, αν και έχουν δυσκολία να αποχωριστούν το γονέα του αντίθετου φύλου. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως να συνδέεται με τη δυσκολία που αντιμετωπίζουν κατά τη δέσμευση σε στενές διαπροσωπικές σχέσεις. Οι γονείς των ατόμων αυτών τείνουν να ενισχύουν την ανεξαρτησία και την αυτονομία των παιδιών τους (Frank et al., 1990· Grotevant & Cooper, 1985).

Η κατακτημένη ταυτότητα (identity achievement) αποτελεί την πιο ώριμη και λειτουργικά πιο σύνθετη μορφή ταυτότητας. Το άτομο έχει ήδη βιώσει τη κρίση ταυτότητας, την έχει επιλύσει με τους δικούς του όρους και έχει δεσμευτεί, ύστερα από διερεύνηση, ως προς το επάγγελμα, την ιδεολογία και τους κοινωνικούς ρόλους. Βασική

διαφορά ανάμεσα στη κατακτημένη και τη δοτή ή πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα είναι η μεσολάβηση της διερεύνησης, η οποία και καθιστά την πρώτη πιο λειτουργική και ευέλικτη μορφή (Patterson et al., 1992). Σύμφωνα με εμπειρικά δεδομένα τα άτομα με κατακτημένη ταυτότητα έχουν υψηλότερα επίπεδα αυτονομίας, βασίζονται λιγότερο στη γνώμη των άλλων, χρησιμοποιούν αποτελεσματικότερες στρατηγικές λήψης αποφάσεων και γνωστικά λειτουργούν με αποτελεσματικότητα σε καταστάσεις έντονου στρες (Blustein & Philips, 1990· Boyes & Chandler, 1992). Επίσης, παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα ανάπτυξης του Εγώ (Berzonsky & Adams, 1999), νιώθουν ικανοποίηση από τον εαυτό τους (Makros & McCabe, 2001) και λειτουργούν, ως επί το πλείστον, στο επίπεδο της μετασυμβατικής ηθικής κρίσης (Rowe & Marcia, 1980· Skoe & Marcia, 1991). Είναι ψυχικά διαφοροποιημένα από τους γονείς τους και έχουν ασφαλή δεσμό (Ginsburg & Orlofsky, 1981· Jackson et al., 1990· Josselson, 1987· Kroger & Haslett, 1988· Papini et al., 1989). Προέρχονται από υποστηρικτικές οικογένειες, οι οποίες ενισχύουν τη τάση του εφήβου για αυτονομία και αντιλαμβάνονται τις αδυναμίες των γονιών τους (Grotevant & Cooper, 1985· Willemsen & Waterman, 1991).

Το 1980, ο R. Leiper, ακολουθώντας την αρχή της επιγένεσης του Erikson, προσέγγισε τις μορφές της ταυτότητας ως ανοικτές, ευμετάβλητες και υποκείμενες σε συνεχή επεξεργασία, οντότητες. Όπως, χαρακτηριστικά, αναφέρει ο ίδιος, οι μορφές της ταυτότητας αποτελούν: «...στιγμές σε μια διαλεκτική εξελικτική διαδικασία, η οποία βασίζεται από την μια πλευρά στη διαμόρφωση και τη διατήρηση της δομής και από την άλλη στην ευελιξία και τη δεκτικότητα στην αλλαγή» (Leiper, 1980).

Την ίδια χρονική περίοδο, ο Marcia (1980) υποστήριξε ότι η ψυχολογική ταυτότητα δεν διαμορφώνεται οριστικά και αμετάκλητα κατά τη διάρκεια της εφηβείας, αλλά η διαμόρφωσή της γίνεται σε διαδοχικές περιόδους διερεύνησης-δέσμευσης ή, αλλιώς σε κύκλους μορατόριουμ-κατάκτησης (Moratorium-Achievement-Moratorium-Achievement (MAMA) cycles). Οι κύκλοι αυτοί καταλαμβάνουν ολόκληρη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Ο ίδιος αναφέρει σχετικά: «...η επίλυση της κρίσης ταυτότητας στην εφηβεία εγγυάται μόνο ότι το άτομο θα αντιμετωπίσει και τις επόμενες κρίσεις ταυτότητας. Μια ταυτότητα με καλά αναπτυγμένη δομή, όπως και ένα καλά αναπτυγμένο Υπερεγώ, είναι ευέλικτη. Είναι δεκτική στις αλλαγές της κοινωνίας και των διαπροσωπικών σχέσεων. Η δεκτικότητα αυτή εγγυάται πολλαπλές αναδιοργανώσεις των στοιχείων της ταυτότητας κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου … και παρόλο που η βασική διαδικασία παραμένει η ίδια, μέσα από κάθε κρίση [η ταυτότητα] εξελίσσεται σε πιο ισχυρή» (σελ. 160).

Η παραπάνω άποψη έρχεται σε αντίθεση με την αρχική θέση του Marcia, σύμφωνα με την οποία οι μορφές ταυτότητας, όπως όλα τα ψυχοκοινωνικά στάδια, είναι ιεραρχικά οργανωμένες και εξελίσσονται κατά τρόπο γραμμικό, χωρίς παλινδρομήσεις (Marcia, 1966). Αρχικά, ο Marcia (1966) είχε υποστηρίξει ότι η διαμόρφωση της ψυχολογικής ταυτότητας αρχίζει περί το μέσον της εφηβείας, όπου τα άτομα με δοτή/πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα ή σύγχυση ταυτότητας αρχίζουν να διερευνούν τις εναλλακτικές λύσεις. Μέσω της διερεύνησης των εναλλακτικών λύσεων η ταυτότητα εξελίσσεται σε μορατόριουμ και στη συνέχεια, μέσω της δέσμευσης, σε κατακτημένη. Νεότερα, όμως, δεδομένα δείχνουν ότι άτομα με κατακτημένη ταυτότητα είναι πιθανό να παλινδρομήσουν στις εξελικτικά κατώτερες μορφές της δοτής/πρόωρα σχηματισμένης ή της σύγχυσης ταυτότητας (Slugoski et al., 1984).

Αυτή η μη ισόρροπη κατάσταση μπορεί να οφείλεται σε εσωτερικές ψυχολογικές διεργασίες ή σε σημαντικά γεγονότα ζωής. Στις περιπτώσεις αυτές συμβαίνει ένα είδος απώλειας της ταυτότητας καθώς συγκεκριμένες αξίες, στάσεις, ταυτίσεις ή/και ρόλοι χάνουν το νόημά τους και δεν θεωρούνται πλέον σημαντικοί. Το άτομο διερευνά εκ νέου όλες τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις και εισέρχεται σε μια φάση αναδιοργάνωσης της ψυχολογικής ταυτότητας. Η διαδικασία αυτή οδηγεί σε νέες δεσμεύσεις, τις οποίες το άτομο προσπαθεί να πραγματοποιήσει. Μετά από μια περίοδο σταθερότητας και δεσμεύσεων είναι πιθανό το άτομο να εισέλθει και πάλι σε μια κατάσταση διερεύνησης και αλλαγών. Αυτή η κυκλική διαδικασία, διερεύνησης-δέσμευσης, συνεχίζεται σε όλα τα ψυχοκοινωνικά στάδια. Η ψυχολογική ταυτότητα, δηλαδή, δεν αποτελεί μια στατική δομή, αλλά υπόκειται σε μια δυναμική διαδικασία, μέσω της οποίας μεταβάλλεται και διευρύνεται καθόλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Έτσι το άτομο είναι σε θέση να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τις απαιτήσεις κάθε ψυχοκοινωνικού σταδίου (Stephen et al., 1992).

Συναφής με τα παραπάνω είναι και η άποψη των Luyckx et al. (2006), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι στη κυκλική διαδικασία διερεύνησης-δέσμευσης (MAMA cycles), η διερεύνηση δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια μονοδιάστατη δομή, αλλά να διακρίνεται σε δύο επιμέρους διαστάσεις: α) στη διερεύνηση νέων και διαφορετικών εναλλακτικών λύσεων και β) στη διερεύνηση σε βάθος των υπαρχουσών δεσμεύσεων.

Πώς, όμως, σχετίζεται η διαμόρφωση της ψυχολογικής ταυτότητας, όπως αυτή ορίζεται από τα μοντέλα των Erikson (1968) και Marcia (1980), με την εθνοτική ταυτότητα; Όπως προέκυψε από σχετικές εμπειρικές έρευνες, η επεξεργασία και η επίλυση θεμάτων σχετικών με την εθνοτική ταυτότητα κατέχει κεντρική θέση στην εφηβεία (Phinney &

Rosenthal, 1992) και συνδέεται θετικά με τη διαμόρφωση της ταυτότητας του Εγώ (Phinney & Alipuria, 1990). Ομοίως, οι Aries και Moorehead (1989) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η εθνότητα αποτελεί σημαντικό παράγοντα αυτοπροσδιορισμού και προβλεπτικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της ταυτότητας εφήβων αφροαμερικανών.

Σε μια παλαιότερη έρευνά της, η Phinney (1989) θέλησε να εξετάσει κατά πόσο η ανάδυση της εθνοτικής ταυτότητας μπορεί να ερμηνευτεί με βάση την τυπολογία του Marcia (1980). Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής δείχνουν ότι η κατακτημένη εθνική ταυτότητα χαρακτηρίζεται από την ασφαλή δέσμευση του ατόμου σε μια ομάδα. Η δέσμευση αυτή είναι αποτέλεσμα της ενεργητικής διερεύνησης, της γνώσης και της κατανόησης του συγκεκριμένου πολιτισμού. Συνδέεται δε με υψηλή αυτοεκτίμηση και θετική ψυχοκοινωνική προσαρμογή. Από την άλλη πλευρά, το μορατόριουμ χαρακτηρίζεται από την ενεργητική διερεύνηση τόσο της σημασίας όσο και του περιεχομένου της εθνοτικής ταυτότητας και είναι χαρακτηριστικό των αρχικών σταδίων επιπολιτισμού. Οι άλλες δύο μορφές, δηλαδή η σύγχυση ταυτότητας και η δοτή/πρόωρα σχηματισμένη εθνοτική ταυτότητα δεν προέκυψαν με σαφήνεια. Για το λόγο αυτό και η Phinney τις συνένωσε ενιαία μορφή, την ανεξερεύνητη εθνοτική ταυτότητα. Η μορφή αυτή έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την έλλειψη ενδιαφέροντος ή γνώσης για το εθνικό υπόβαθρο του ατόμου. Στην περίπτωση αυτή, οι αντιλήψεις που διατηρεί το άτομο για τη συμμετοχή του στην εθνοτική ομάδα -ανεξάρτητά από το αν είναι θετικές ή αρνητικές- δεν είναι προϊόν ενεργητικής διερεύνησης, αλλά βασίζονται στους σημαντικούς άλλους και στις κοινωνικές επιδράσεις. Τα άτομα με ανεξερεύνητη ταυτότητα βιώνουν υψηλό επιπολιτισμικό στρες.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας γίνεται σε στάδια. Η πορεία που ακολουθεί -κατ' αναλογία με το μοντέλο του Marcia- εξελίσσεται από ανεξερεύνητη σε μορατόριουμ (διερεύνηση) και τελικά σε κατακτημένη (διερεύνηση-δέσμευση). Βέβαια, αν και οι αλλαγές αυτές παρατηρούνται κυρίως κατά τη διάρκεια της εφηβείας, στην ενήλικη ζωή ενδέχεται να συνεχίζεται η διερεύνηση των, σχετικών με την εθνοτική ταυτότητα, θεμάτων (Phinney, 2006). Παρόμοιες εξελικτικές μεταβολές στην πορεία διαμόρφωσης της εθνοτικής ταυτότητας υποστηρίζονται από τα μοντέλα για των Atkinson et al. (1983) και Helms (1990).

4.4 Εθνοτική ταυτότητα, οικολογικοί και ατομικοί παράγοντες: Εμπειρικά δεδομένα

Σημαντική πρόκληση για τους εφήβους μετανάστες αποτελεί η ικανότητα να «κινούνται» μεταξύ δύο πολιτισμών και να διαπραγματεύονται τη διαμόρφωση της εθνοτικής τους ταυτότητας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε, αφενός, να διατηρήσουν δεσμούς με

την οικογένειά τους και αφετέρου να επιτύχουν πλήρη ένταξη στη χώρα υποδοχής (Lafromboise et al., 1993). Στη διαδικασία αυτή φαίνεται να υπεισέρχονται, εκτός από τους ατομικούς, και ευρύτεροι οικολογικοί παράγοντες (Côté, 1996), όπως είναι για παράδειγμα το σχολικό περιβάλλον, οι σχέσεις με τους συνομηλίκους, η προσλαμβανόμενη διάκριση, η οικογένεια ως φορέας κοινωνικοποίησης, οι αντιλήψεις των εφήβων για τις ενδοοικογενειακές σχέσεις και η άσκηση του γονεϊκού ρόλου.

Στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες, η επίδραση του σχολικού περιβάλλοντος στη διαδικασία διαμόρφωσης της εθνοτικής ταυτότητας συνδέεται άρρηκτα με τη θέση που έχουν οι επιμέρους εθνικές ομάδες στην κοινωνία. Ωστόσο, σε σύγκριση με το οικογενειακό, το σχολικό περιβάλλον φαίνεται ότι ασκεί πιο περιορισμένη επίδραση στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας (Sabatier, 2008). Τα ευρήματα των εμπειρικών ερευνών δίνουν έμφαση στην ετερογένεια του μαθητικού πληθυσμού, δηλαδή στη συνύπαρξη μαθητών από διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες, και στη διαφορική επίδραση που ασκεί η ετερογένεια αυτή στη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας. Ειδικότερα, οι Supple et al. (2006) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο υψηλός βαθμός ετερογένειας περιορίζει τη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και, μέσω της δημιουργίας υπό-ομάδων με κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο, ενισχύει τη διατήρηση και προάσπιση της κουλτούρας της χώρας προέλευσης. Αντίθετα είναι τα συμπεράσματα των Lysne & Levy (1997), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η ετερογένεια αυτή οδηγεί στην άμβλυνση των χαρακτηριστικών της χώρας προέλευσης και στην υιοθέτηση πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας υποδοχής.

Στο ίδιο πλαίσιο φαίνεται ότι εντάσσεται και η αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους, η οποία θεωρείται ένας σημαντικός παράγοντας αφενός για την υποκειμενική αντίληψη και τη σχετική βαρύτητα που αποδίδει το άτομο στην κουλτούρα της εθνοπολιτισμικής του ομάδας και αφετέρου στη διερεύνηση εθνότητας του (Laperriere et al., 1994). Οι Phinney et al. (2001) υποστηρίζουν ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ εφήβων της ίδιας εθνοτικής ομάδας αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα για τη διαμόρφωση μιας εθνοτικής ταυτότητας, η οποία βασίζεται στη δέσμευση και τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας προέλευσης. Η αυξημένη επίδραση των εφήβων της ίδιας εθνοτικής ομάδας ενδεχομένως να σχετίζεται με το γεγονός ότι η ομάδα αυτή αποτελεί για τους εφήβους μετανάστες ένα υποστηρικτικό δίκτυο, στο οποίο μπορούν εύκολα να ενταχθούν (Smith & Schneider, 2000).

Εξίσου σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι διαδραματίζει στη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας των εφήβων που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες και η προσλαμβανόμενη διάκριση (Erikson, 1968). Στα εξελικτικά μοντέλα που προτείνουν για τη διαμόρφωση της

ταυτότητας ο Cross (1991) και η Phinney (1989) υποστηρίζουν ότι η προσλαμβανόμενη διάκριση αποτελεί ένα γεγονός ζωής καθοριστικό για την εθνότητα του ατόμου και για τις σχέσεις της έσω-ομάδας. Όσον αφορά την εφηβική ηλικία, τα δεδομένα για τη σημασία της προσλαμβανόμενης διάκρισης στη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας -όταν η εθνοτική ταυτότητα εξετάζεται με τρόπο ολιστικό- είναι αντιφατικά. Άλλες έρευνες αναφέρουν θετική συσχέτιση (Phinney, 1990), άλλες αρνητική (Greene et al., 2006), ενώ ορισμένες έρευνες δεν βρίσκουν καθόλου συσχέτιση (Verkuyten, 2002). Βέβαια, όταν μελετώνται οι επιμέρους διαστάσεις της ταυτότητας, παρατηρείται θετική συσχέτιση μεταξύ προσλαμβανόμενης διάκρισης και διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας (Pahl & Way, 2006).

Οι οικογενειακοί παράγοντες, από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι δια μέσου της εθνοτικής κοινωνικοποίησης (ethnic socialization) σχετίζονται με την διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας και την εν γένει προσαρμογή του εφήβου στη χώρα υποδοχής (Schonpflug, 2001). Η εθνική κοινωνικοποίηση αναφέρεται -μεταξύ άλλων- στη μετάδοση αξιών και στάσεων, στον τρόπο ζωής, στην έκφραση συναισθημάτων, στη συμπεριφορά, στη γλώσσα και στη διατήρηση των πολιτισμικών παραδόσεων. Ωστόσο, τα ευρήματα των εμπειρικών ερευνών είναι αντιφατικά. Οι Phinney et al., (2001) υποστηρίζουν ότι μεταξύ εθνοτικής κοινωνικοποίησης και εθνοτικής ταυτότητας δεν υπάρχει ευθεία συσχέτιση. Από την άλλη πλευρά οι Quintana et al. (1999) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η εθνική κοινωνικοποίηση συμπεριλαμβανομένης της παροχής πληροφοριών για το πολιτισμικό υπόβαθρο του εφήβου συνδέεται θετικά με την κατακτημένη εθνική ταυτότητα. Ομοίως, οι Rosenthal & Cichello (1986), σε μία παλαιότερη έρευνά τους, υποστηρίζουν ότι η διατήρηση των πολιτισμικών δεσμών με τη χώρα προέλευσης, αλλά όχι οι παραδοσιακές αξίες, σχετίζονται με τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας. Τέλος, οι Supple et al. (2006) αναφέρουν ότι η εθνική κοινωνικοποίηση συνδέεται ευθέως με τη διερεύνηση και την κατάκτηση της εθνοτικής ταυτότητας. Διαφορική φαίνεται να είναι και η επίδραση που ασκεί καθένας από τους δύο γονείς στη διαδικασία αυτή, αν και ο ρόλος των μητέρων στη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας θεωρείται πιο καθοριστικός (Killian & Hegtvedt, 2003). Συνολικά, πάντως, η αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνοτική ομάδα μεταδίδονται ευκολότερα όταν οι γονείς είναι διαλλακτικοί, συνδυάζουν, δηλαδή, τη γονεϊκή ζεστασιά, τον έλεγχο και την ενίσχυση της αυτονομίας του εφήβου (Rosenthal & Feldman, 1992· Davey et al., 2003). Ωστόσο, σε σχετικές έρευνες δεν βρέθηκαν συσχετίσεις μεταξύ διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας και του γονεϊκού ύφους (Supple et al., 2006).

Όσον αφορά τους ατομικούς ψυχολογικούς παράγοντες, φαίνεται ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ εθνοτικής ταυτότητας και ψυχικής υγείας του ατόμου (Roberts et al., 1999). Οι Phinney & Kohatsu (1997) σε μια ανασκόπηση ερευνών αναφέρουν ότι τα λιγότερο εξελιγμένα στάδια διαμόρφωσης της εθνοτικής ταυτότητας (ανεξερεύνητη, σύγχυση) συνδέονται με χαμηλή αυτοεκτίμηση, αισθήματα ανεπάρκειας, ενώ, από την άλλη πλευρά, η κατακτημένη εθνική ταυτότητα συνδέεται με θετική αυτοαντίληψη και χαμηλό βαθμό ψυχολογικού στρες. Ανάλογα είναι και τα ευρήματα των Phillips Smith et al. (1999) σύμφωνα με τα οποία η εθνική ταυτότητα συνεισφέρει σημαντικά στην ακαδημαϊκή επιτυχία, την αυτοαποτελεσματικότητα και την επίτευξη ακαδημαϊκών και επαγγελματικών στόχων. Ομοίως, οι Roberts et al. (1999) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η εθνική ταυτότητα συνδέεται θετικά με τις στρατηγικές αντιμετώπισης αγχογόνων καταστάσεων, την αυτοεκτίμηση και την αισιοδοξία, ενώ παρουσιάζει αρνητική συσχέτιση με την μοναξιά και την κατάθλιψη.

Β. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

5. Μέθοδος

5.1 Συμμετέχοντες

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται από 777 εφήβους, γηγενείς και μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς, οι οποίοι φοιτούν στη Γ΄ γυμνασίου και στη Β΄ λυκείου. Η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε με τη μέθοδο της συμπτωματικής δειγματοληψίας, χρησιμοποιώντας παράλληλα ως κριτήρια διαστρωμάτωσης του δείγματος τη χώρα προέλευσης και την περιοχή κατοικίας. Αν και η μέθοδος αυτή επιλέχθηκε για καθαρά πρακτικούς λόγους, αναγνωρίζονται (και λαμβάνονται υπ' όψιν κατά την ερμηνεία των ευρημάτων) οι περιορισμοί που απορρέουν από τη χρήση της.

Ειδικότερα, το δείγμα αποτελείται από 367 (47.2%) αγόρια και 409 (52.6%) κορίτσια, ενώ δεν υπάρχουν στοιχεία για το φύλο 1 (0.1%) ατόμου. Από τους 777 εφήβους του δείγματος, οι 561 (72.2%) έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, οι 145 (18.7%) στην Αλβανία, οι 36 (4.6)% σε βαλκανικές χώρες ή σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ή της Αφρικής και οι 32 (4.1%) σε δυτικές ή υπερπόντιες χώρες. Στοιχεία δεν υπάρχουν για τη χώρα γέννησης 3 (0.4%) ατόμων. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τους μετανάστες μαθητές οι 150 (19.3%) ανήκουν στην πρώτη γενιά μετανάστευσης, ενώ οι 166 (21.4%) στη δεύτερη, δηλαδή, είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα, είτε ήρθαν στη χώρα μας σε ηλικία μικρότερη ή ίση των 3.5 ετών. Η ηλικία αυτή χρησιμοποιήθηκε ως κριτήριο αφενός γιατί η έννοια της εθνοτικής

ταυτότητας δεν έχει αρχίσει ακόμα να διαμορφώνεται και αφετέρου γιατί είναι προγενέστερη της ηλικίας εισόδου στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Ως προς την τάξη φοίτησης, 443 έφηβοι (57.0%) φοιτούν στη Γ΄ γυμνασίου και 334 (43%) στη Β΄ λυκείου. Ειδικότερα, από τους 460 γηγενείς μαθητές οι 242 (52.6%) φοιτούν στη Γ΄ γυμνασίου και οι 218 (47.4%) στη Β΄ λυκείου, ενώ από τους 317 μετανάστες μαθητές, οι 201 (63.4%) φοιτούν στη Γ΄ γυμνασίου και οι 116 (36.4%) στη Β΄ λυκείου. Όσον αφορά τους μετανάστες μαθητές πρώτης γενιάς, οι 91 (60.7%) φοιτούν στη Γ΄ γυμνασίου και οι 59 (39.3%) στη Β΄ λυκείου, ενώ από τους μετανάστες μαθητές δεύτερης γενιάς οι 110 (66.3%) φοιτούν στη Γ΄ γυμνασίου και οι 56 (33.7%) στη Β΄ λυκείου (βλ. Πίν. 1).

Πίνακας 1. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) της τάξης φοίτησης των 777 εφήβων του δείγματος ως προς τη μετανάστευση*

Τάξη φοίτησης	Μετανάστευση				Σύνολο	
	Γηγενείς		Μετανάστες			
	f	*%*	*f*	*%*	*F*	*%*
Γ΄ γυμνασίου	242	52,6	201	63.4	443	57.0
Β΄ λυκείου	218	47.4	116	36.6	334	43.0
Σύνολο	460	59.2	317	40.8	777	100.0

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τη μετανάστευση.

Όσον αφορά τη σχολική επίδοση, η βαθμολογία 6 (0.8%) μαθητών κυμαινόταν κάτω από το 10, η βαθμολογία 45 (5.8%) μαθητών μεταξύ 10 και 11, 231 (29.7%) μαθητών μεταξύ 12 και 14, 288 (37.1%) μαθητών μεταξύ 15 και 17 και 168 (21.6) μαθητών μεταξύ 18 και 20. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τη βαθμολογία 39 (5.0%) μαθητών.

Ως προς τη σειρά γέννησης των εφήβων, οι 41 (5.3%) είναι μοναχοπαίδια, οι 164 (21.1%) είναι πρωτότοκοι, οι 269 (34.6%) δευτερότοκοι, οι 207 (26.6%) τριτότοκοι, οι 69 (8.9%) τεταρτότοκοι και οι 22 (2.8%) υστερότοκοι. Στοιχεία δεν υπάρχουν για τη σειρά γέννησης 5 (0.6%) ατόμων.

Όσον αφορά τη μορφή της οικογένειας 192 (24.7%) έφηβοι ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες ενώ 577 (74.3%) σε άθικτες. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τη μορφή της οικογένειας 8 (1.0%) εφήβων. Ειδικότερα, από τους 454 γηγενείς μαθητές οι 81 (17.8%) ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες και οι 373 (82.2%) σε άθικτες, ενώ από τους 315 μετανάστες μαθητές οι 111 (35.2%) ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες και οι 204 (64.8%) σε άθικτες (βλ. Πίν. 2).

Πίνακας 2. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) της μορφής των 777 εφήβων του δείγματος ως προς τη μετανάστευση*

Μορφή οικογένειας	Μετανάστευση				Σύνολο	
	Γηγενείς		Μετανάστες			
	f	*%*	*f*	*%*	*F*	*%*
Μονογονεϊκή	81	17.8	111	35.2	192	25.0
Άθικτη	373	82.2	204	64.8	577	75.0
Σύνολο	454	59.0	315	41.0	769	100.0

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τη μετανάστευση.

Όσον αφορά τους γονείς των εφήβων του δείγματος, συγκεντρώθηκαν στοιχεία για το μορφωτικό τους επίπεδο και την εργασιακή τους κατάσταση. Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης οι 65 (8.4%) είναι απόφοιτοι δημοτικού, οι 150 (19.3%) απόφοιτοι γυμνασίου, οι 308 (39.6%) απόφοιτοι λυκείου ή τεχνικής σχολής, οι 84 (10.8%) απόφοιτοι ανώτερης σχολής και οι 156 (20.1%) απόφοιτοι ανώτατης σχολής, ενώ δεν υπάρχουν στοιχεία για το μορφωτικό επίπεδο 14 (1.8%) ατόμων. Ως προς την εργασιακή τους κατάσταση οι 38 (4.9%) είναι επιστήμονες, οι 117 (15.1%) τεχνολόγοι, οι 3 (0.4%) κατέχουν διευθυντικές θέσεις, οι 93 (12.0%) εργάζονται στο δημόσιο τομέα, οι 170 (21.9%) είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι, οι 129 (16.6%) είναι τεχνίτες, οι 26 (3.3%) είναι ανειδίκευτοι εργάτες, οι 161 (20.7%) αγρότες και οι 9 (1.2%) άνεργοι. Δεν υπάρχουν στοιχεία για την εργασιακή κατάσταση 31 (3.9%) ατόμων.

Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης των μητέρων, οι 49 (6.3%) είναι απόφοιτες δημοτικού, οι 132 (17.0%) απόφοιτες γυμνασίου, οι 327 (42.1%) απόφοιτες λυκείου ή τεχνικής σχολής, οι 120 (15.4%) απόφοιτες ανώτερης σχολής και οι 137 (17.6%) απόφοιτοι ανώτατης σχολής, ενώ δεν υπάρχουν στοιχεία για το μορφωτικό επίπεδο 12 (1.5%) ατόμων. Ως προς την εργασιακή τους κατάσταση οι 18 (2.3%) είναι επιστήμονες, οι 106 (13.6%) τεχνολόγοι, οι 3 (0.4%) κατέχουν διευθυντικές θέσεις, οι 37 (4.8%) εργάζονται στο δημόσιο τομέα, οι 187 (24.1%) είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι, οι 43 (5.5%) είναι τεχνίτριες, η 1 (0.1%) είναι ανειδίκευτη εργάτρια, οι 113 (14.5%) απασχολούνται σε αγροτικές εργασίες και οι 2 (0.3%) είναι άνεργες. Δεν υπάρχουν στοιχεία για την εργασιακή κατάσταση 70 (9.1%) ατόμων.

Όσον αφορά την περιοχή κατοικίας, 219 (28.2%) ζουν στην Αθήνα, 89 (11.5%) στη Στερεά Ελλάδα, 90 (11.6%) στην Πελοπόννησο, 172 (22.1%) σε νησιά του Αιγαίου, 94

(12.1%) στην Κρήτη και 109 (14.0%) σε νησιά του Ιονίου. Δεν υπάρχουν στοιχεία για την περιοχή κατοικίας 4 (0.5%) ατόμων.

5.2 Μέσα συλλογής δεδομένων

Για τη συλλογή των δεδομένων χορηγήθηκαν στους συμμετέχοντες ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς για τη μέτρηση της εθνοτικής ταυτότητας, της ψυχολογικής ταυτότητας, των προβλημάτων συμπεριφοράς, του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας, της ικανοποίησης από τη ζωή, της αυτοεκτίμησης καθώς και ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο για τη συλλογή δημογραφικών στοιχείων. Εκτός από τις παραπάνω κλίμακες τους μετανάστες εφήβους χορηγήθηκε επιπλέον και μια κλίμακα για τη μέτρηση του επιπολιτισμού.

Εθνοτική ταυτότητα

Για τη μέτρηση της εθνοτικής ταυτότητας χρησιμοποιήθηκε η αναθεωρημένη έκδοση του ερωτηματολογίου "Multigroup Ethnic Identity Measure" (MEIM-R) των Phinney και Ong (2007). Το ερωτηματολόγιο αυτό βασίζεται στις θεωρητικές προσεγγίσεις των Erikson (1968) και Marcia (1980) για τη διαμόρφωση της ταυτότητας. Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς που αντιμετωπίζει την εθνική ταυτότητα ως μια πολυδιάστατη και δυναμική δομή, η οποία εξελίσσεται δια μέσου των διαδικασιών της διερεύνησης και της δέσμευσης. Σε αντίθεση με άλλες μεθόδους μέτρησης της εθνοτικής ταυτότητας, το ερωτηματολόγιο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί ανεξαρτήτως εθνότητας καθώς δεν περιλαμβάνει προτάσεις που να απευθύνονται σε συγκεκριμένες μόνο εθνοτικές ομάδες, όπως είναι π.χ. η αναφορά σε ιδιαίτερες πολιτισμικές αξίες ή αντιλήψεις. Η αναθεωρημένη έκδοση αποτελείται συνολικά από 6 προτάσεις, οι οποίες φορτίζουν σε δύο παράγοντες, στον παράγοντα της διερεύνησης και στον παράγοντα της δέσμευσης. Ειδικότερα οι προτάσεις 1, 4, 5 αφορούν τη διαδικασία της διερεύνησης και οι προτάσεις 2, 3 και 6 τη διαδικασία της δέσμευσης. Η βαθμολόγηση της κλίμακας έγινε σε 6βαθμη κλίμακα Likert (1=«διαφωνώ απόλυτα»… 6=«συμφωνώ απόλυτα»). Οι βαθμοί αθροίζονται χωριστά για καθέναν από τους δύο παράγοντες και ο υπολογισμός της βαθμολογίας γίνεται με βάση τον μέσο όρο των προτάσεων που αντιστοιχούν σε κάθε παράγοντα. Επιπλέον, εξάγεται και ένας συνολικός βαθμός, ο οποίος προκύπτει από τον μέσο όρο όλων των προτάσεων του ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει και μια ακόμη ερώτηση ανοικτού τύπου, όπου ο ερωτώμενος καλείται αυθόρμητα να εντάξει τον εαυτό του σε μια εθνοτική ομάδα.

Στη συνέχεια υπολογίστηκε η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας για καθέναν από τους δύο παράγοντες του ερωτηματολογίου. Ο δείκτης alpha του Cronbach είναι ίσος με 0.74 για

τον παράγοντα της διερεύνησης και ίσος με 0.83 για τον παράγοντα της δέσμευσης. Για το σύνολο των προτάσεων ο δείκτης alpha του Cronbach είναι ίσος με 0.84. Οι τιμές αυτές δηλώνουν για τον παράγοντα της διερεύνησης επαρκή αξιοπιστία, ενώ για τον παράγοντα της δέσμευσης και για το σύνολο των προτάσεων η αξιοπιστία θεωρείται ικανοποιητική.

Όσον αφορά τις ενδοσυνάφειες των παραγόντων-διαστάσεων της κλίμακας MEIM-R, η διερεύνηση παρουσιάζει μέτρια, θετικής κατεύθυνσης, στατιστικώς σημαντική συσχέτιση με τη δέσμευση ($r=0.58$, $p<0.01$), το οποίο σημαίνει ότι όσο περισσότερο οι έφηβοι διερευνούν τα θέματα/ζητήματα που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της εθνοτικής τους ταυτότητας, τόσο περισσότερο τείνουν να δεσμεύονται ως προς αυτά. Θετικής κατεύθυνσης, υψηλή συσχέτιση παρουσιάζει και η εθνική ταυτότητα συνολικά τόσο με τον παράγοντα της διερεύνησης ($r=0.89$, $p<0.01$), όσο και με τον παράγοντα της δέσμευσης ($r=0.88$, $p<0.01$).

Ψυχολογική ταυτότητα

Για τη μέτρηση της ψυχολογικής ταυτότητας χορηγήθηκε στους εφήβους η κλίμακα αυτοαναφοράς "Ego Identity Process Questionnaire" (EIPQ) των Balistreri et al. (1995). Για την κατασκευή της κλίμακας αυτής, οι Balistreri et al. (1995) βασίστηκαν στην συνέντευξη του Marcia (1964), τη συνέντευξη των Grotevant & Cooper (1981) και το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς EOM-EIS των Grotevant & Adams (1984). Ωστόσο, όπως υποστηρίζουν οι κατασκευαστές, η κλίμακα EIPQ έχει, έναντι των παραπάνω μεθόδων αξιολόγησης της ταυτότητας του Εγώ, ορισμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα. Τα πλεονεκτήματα αυτά είναι τα εξής: α) η σύντομη διάρκεια χορήγησης, β) τα αντικειμενικά κριτήρια βαθμολόγησης, γ) οι δύο διαφορετικοί βαθμολογικοί δείκτες, ένας για την διάσταση της διερεύνησης και ένας για την διάσταση της δέσμευσης και δ) ο περιορισμός των προβλημάτων που οφείλονται στην αλληλεπίδραση σειράς χορήγησης - περιεχομένου.

Η κλίμακα EIPQ αποτελείται συνολικά από 32 προτάσεις (οι 20 είναι καταφατικά και οι 12 αρνητικά διατυπωμένες) που αξιολογούν τις διαστάσεις της διερεύνησης (π.χ. «Έχω προσπαθήσει να συγκεντρώσω πληροφορίες για διάφορα επαγγέλματα προκειμένου να επιλέξω αυτό που μου ταιριάζει καλύτερα») και της δέσμευσης (π.χ. «Δεν έχω πρόθεση να αλλάξω γνώμη για τους επαγγελματικούς μου στόχους») σε δύο τομείς, τον ιδεολογικό και τον διαπροσωπικό. Κάθε τομέας περιλαμβάνει τέσσερα επιμέρους θέματα, τα οποία σχετίζονται με τη διαμόρφωση της ψυχολογικής ταυτότητας κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Συγκεκριμένα, ο ιδεολογικός τομέας περιλαμβάνει, τις επαγγελματικές επιλογές, τις θρησκευτικές αντιλήψεις, την πολιτική και τις αξίες, ενώ ο διαπροσωπικός αναφέρεται στην οικογένεια, τη φιλία, τις σχέσεις με το άλλο φύλο και τους ρόλους των δύο φύλων. Για

καθένα από τα οκτώ θέματα-ζητήματα υπάρχουν δύο προτάσεις από την διάσταση της διερεύνησης και δύο από την διάσταση της δέσμευσης.

Το άτομο καλείται να δηλώσει το βαθμό στον οποίο συμφωνεί με κάθε πρόταση, σε μία 6βαθμη κλίμακα Likert (6=συμφωνώ απόλυτα…, 1=διαφωνώ απόλυτα). Οι βαθμοί αθροίζονται χωριστά για τις προτάσεις που αφορούν τη διάσταση της διερεύνησης και χωριστά για τις προτάσεις που αφορούν τη διάσταση της δέσμευσης. Η βαθμολογία κάθε διάστασης κυμαίνεται από 16 έως 96 βαθμούς.

Οι τέσσερις μορφές ταυτότητας (κατακτημένη, μορατόριουμ, δοτή/πρόωρα σχηματισμένη και σύγχυση ρόλων) προκύπτουν από τον διαφορικό συνδυασμό των διαστάσεων της διερεύνησης και της δέσμευσης και ειδικότερα με βάση το πώς διαμορφώνεται η βαθμολογία σε καθεμία από τις δύο διαστάσεις, ως προς την διάμεσο.

Ειδικότερα, για την κατακτημένη ταυτότητα πρέπει η βαθμολογία να είναι πάνω από τη διάμεσο και στις δύο διαστάσεις· για το μορατόριουμ, η βαθμολογία πρέπει είναι πάνω από τη διάμεσο στη διερεύνηση και κάτω από τη διάμεσο στη δέσμευση· για τη δοτή – πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα η βαθμολογία πρέπει είναι κάτω από τη διάμεσο στη διάσταση της διερεύνησης και πάνω από τη διάμεσο στη δέσμευση· και τέλος για τη σύγχυση ρόλων πρέπει η βαθμολογία να είναι κάτω από τη διάμεσο και στις δύο διαστάσεις.

Επειδή το περιεχόμενο των φράσεων της κλίμακας EIPQ ενδέχεται να συνδέεται με κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις, οι κατασκευαστές συσχέτισαν την κλίμακα με την κλίμακα Marlowe-Crowne Social Desirability Scale (1960), η οποία αποτελείται από 33 αληθείς-ψευδείς προτάσεις και αξιολογεί την τάση των ατόμων να παρουσιάζουν τον εαυτό τους κατά έναν κοινωνικά επιθυμητό τρόπο. Ειδικότερα, η συνάφεια μεταξύ της κλίμακας Marlowe-Crowne Social Desirability Scale (1960) και της δέσμευσης είναι $r(55)=0.23$, $p<0.05$, ενώ για τη διάσταση της διερεύνησης είναι $r(55)=-0.32$, $p<0.01$.

Για τον έλεγχο της εγκυρότητας, χρησιμοποιήθηκε –από τους κατασκευαστές- ως εξωτερικό κριτήριο η συνέντευξη του Marcia. Από την σύγκριση μεταξύ των δύο κλιμάκων προέκυψε ότι η κλίμακα EIPQ κατατάσσει τα άτομα στις ίδιες μορφές ταυτότητας του Εγώ με την συνέντευξη του Marcia. Η τιμή του δείκτη Cohen’s Kappa για τη συμφωνία μεταξύ κριτών, αφού αφαιρεθεί ο βαθμός συμφωνίας που οφείλεται σε τυχαίους παράγοντες, είναι 0.47, $p<0.01$.

Η αξιοπιστία της κλίμακας ελέγχθηκε, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, χωριστά για κάθε διάσταση. Συγκεκριμένα, ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας Cronbach alpha είναι 0.70 για τη διάσταση της δέσμευσης και 0.58 για τη διάσταση της διερεύνησης. Οι τιμές αυτές

δηλώνουν για τη διερεύνηση ικανοποιητική αξιοπιστία, ενώ για τη δέσμευση η αξιοπιστία θεωρείται οριακά ικανοποιητική.

Όσον αφορά τις ενδοσυνάφειες των παραγόντων-διαστάσεων της κλίμακας EIPQ, προέκυψε ότι η συσχέτιση μεταξύ των δύο διαστάσεων είναι στατιστικώς ασήμαντη, αρνητικής κατεύθυνσης (r=-0.006).

Ο μέσος όρος των αποκρίσεων για τη Διερεύνηση είναι ίσος με 3.64 και η τυπική απόκλιση ισούται με 0.57, το οποίο δηλώνει ότι, συνολικά οι έφηβοι του δείγματος «μάλλον διαφωνούν» με τη διαδικασία της διερεύνησης. Όσον αφορά τη Δέσμευση, ο μέσος όρος είναι ίσος με 4.10 και η τυπική απόκλιση ίση με 0.60. Συνολικά, δηλαδή, οι έφηβοι του δείγματος «μάλλον συμφωνούν» με την διαδικασία της δέσμευσης στα σχετικά με τη διαμόρφωση της ταυτότητας θέματα.

Αυτοεκτίμηση

Για τη μέτρηση της αυτοεκτίμησης χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα "Rosenberg Self-Esteem Scale" (RSE) (Rosenberg, 1965), η οποία μετρά την αντίληψη που έχει το άτομο για τη σφαιρική του αυταξία. Αποτελείται από 10 προτάσεις, 5 από τις οποίες είναι αρνητικά διατυπωμένες (π.χ. «αισθάνομαι ότι δεν μπορώ να είμαι περήφανος για πολλά πράγματα») και βαθμολογούνται αντίστροφα. Η βαθμολόγηση της κλίμακας έγινε σε 6βαθμη κλίμακα Likert (6=«συμφωνώ απόλυτα»… 1=«διαφωνώ απόλυτα»), ενώ η συνολική βαθμολογία προκύπτει από το άθροισμα των βαθμών στις επιμέρους προτάσεις. Από τον έλεγχο της αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας προέκυψε ότι η τιμή του δείκτη alpha του Cronbach είναι ίση με 0.72 και θεωρείται ικανοποιητική.

Ικανοποίηση από τη ζωή

Για τη μέτρηση της ικανοποίησης από τη ζωή χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς "Oxford Happiness Questionnaire" (OHQ) των Hills και Argyle (2002), το οποίο αποτελεί μια μονοδιάστατη κλίμακα για την αξιολόγηση της ικανοποίησης που αντλεί το άτομο σφαιρικά από τη ζωή του. Περιλαμβάνει 29 προτάσεις, οι μισές από τις οποίες είναι αρνητικά διατυπωμένες και βαθμολογούνται αντίστροφα. Για τη βαθμολόγηση του ερωτηματολογίου χρησιμοποιήθηκε 6βαθμή κλίμακα Likert (6=«συμφωνώ απόλυτα»… 1=«διαφωνώ απόλυτα»). Ο συνολικός βαθμός ικανοποίησης από τη ζωή προκύπτει από το άθροισμα των βαθμών στις επιμέρους προτάσεις, όπου υψηλότερος συνολικός βαθμός δηλώνει περισσότερη ικανοποίηση από τη ζωή. Από τον έλεγχο της αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας προέκυψε ότι η τιμή του δείκτη alpha του Cronbach είναι ίση με 0.86 και θεωρείται ικανοποιητική.

Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας

Για τη μέτρηση του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο "Satisfaction with Life Scale" (SWLS) των Diener et al. (1985). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελεί μια μονοδιάστατη κλίμακα η οποία μετρά συνολικά τις γνωστικές κρίσεις στις οποίες προβαίνει κάποιος για τον βαθμό ικανοποίησης από τη ζωή του. Αποτελείται από 5 προτάσεις, η βαθμολόγηση των οποίων γίνεται σε 6βαθμη κλίμακα Likert (6=«συμφωνώ απόλυτα»… 1=«διαφωνώ απόλυτα»). Από το άθροισμα των επιμέρους απαντήσεων εξάγεται ένας συνολικός βαθμός ικανοποίησης από τη ζωή ο οποίος κυμαίνεται μεταξύ 5 (εξαιρετικά δυσαρεστημένος από τη ζωή) και 30 (εξαιρετικά ικανοποιημένος από τη ζωή). Η αξιοπιστία της κλίμακας θεωρείται ικανοποιητική (α=0.81).

Προβλήματα συμπεριφοράς

Για τη μέτρηση των προβλημάτων συμπεριφοράς χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς "Strengths and Difficulties Questionnaire" (SDQ) του Goodman (1997), το οποίο αποτελείται από δύο επιμέρους μέρη και αναφέρεται σε μορφές συμπεριφοράς που παρεμποδίζουν την ενδοπροσωπική και τη διαπροσωπική προσαρμογή του ατόμου. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει 25 προτάσεις, θετικά ή αρνητικά διατυπωμένες, οι οποίες περιγράφουν μορφές προβληματικής συμπεριφοράς. Οι προτάσεις αυτές κατανέμονται ισάριθμα στους πέντε παρακάτω παράγοντες: α) συναισθηματικές διαταραχές, β) προβλήματα συμπεριφοράς, γ) υπερκινητικότητα, δ) προβλήματα με συνομηλίκους και ε) προκοινωνική συμπεριφορά. Η βαθμολόγηση των προτάσεων γίνεται σε 3βαθμη κλίμακα (1=«δεν ισχύει»… 3=«ισχύει») Επιπλέον, με εξαίρεση τις προτάσεις του παράγοντα προκοινωνική συμπεριφορά, οι υπόλοιπες αθροίζονται προκειμένου να εξαχθεί ένα συνολικό σκορ, το οποίο κυμαίνεται από 0 έως και 40 και αναφέρεται συνολικά στα ψυχολογικά προβλήματα. Στο δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου περιλαμβάνονται κάποιες επιπλέον προτάσεις οι οποίες αφορούν τον βαθμό σοβαρότητας στον οποίο εκδηλώνονται τα διάφορα συμπτώματα.

Για καθέναν από τους παραπάνω παράγοντες υπολογίστηκε ο συντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach alpha. Η τιμή του συντελεστή αυτού είναι για τον παράγοντα συναισθηματικές διαταραχές ίση με 0.66, για τον παράγοντα προβλήματα συμπεριφοράς ίση με 0.52, για τον παράγοντα υπερκινητικότητα ίση με 0.59, για τον παράγοντα προβλήματα με συνομηλίκους ίση με 0.51 και για τον παράγοντα προκοινωνική συμπεριφορά ίση με 0.64. Με εξαίρεση τους παράγοντες συναισθηματικές διαταραχές και προβλήματα με συνομηλίκους, που η τιμή του δείκτη α θεωρείται χαμηλή, στους άλλους τρεις παράγοντες η τιμή αυτή δηλώνει επαρκή αξιοπιστία. Επιπλέον, υπολογίστηκε η

αξιοπιστία για τα ψυχολογικά συμπτώματα συνολικά, όπου α=0.68 και η αξιοπιστία για τη σοβαρότητα των ψυχολογικών συμπτωμάτων, όπου α=0.67. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις η αξιοπιστία θεωρείται επαρκής.

Όσον αφορά τις ενδοσυνάφειες, στατιστικώς σημαντικές, θετικής κατεύθυνσης συσχετίσεις παρατηρούνται μεταξύ του παράγοντα συναισθηματικές διαταραχές και των παραγόντων προβλήματα συμπεριφοράς (r=0.31, p<0.01), υπερκινητικότητα (r=0.41, p<0.01), προβλήματα με συνομηλίκους (r=0.36, p<0.01), προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.08, p<0.05), ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=0.74, p<0.01) και σοβαρότητα των προβλημάτων (r=0.40, p<0.01). Ομοίως, στατιστικώς σημαντικές θετικής κατεύθυνσης συσχετίσεις παρατηρούνται μεταξύ του παράγοντα προβλήματα συμπεριφοράς και των παραγόντων υπερκινητικότητα (r=0.44, p<0.01), προβλήματα με συνομηλίκους (r=0.30, p<0.01), ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=0.62, p<0.01) και σοβαρότητα των προβλημάτων (r=0.17, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης είναι η συσχέτιση μεταξύ του παράγοντα προβλήματα συμπεριφοράς και προκοινωνική συμπεριφορά (r=-0.17, p<0.01). Όσον αφορά τον παράγοντα υπερκινητικότητα εμφανίζει στατιστικώς σημαντική θετικής κατεύθυνσης συσχέτιση με τους παράγοντες προβλήματα με συνομηλίκους (r=0.32, p<0.01), ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=0.78, p<0.01) και σοβαρότητα των προβλημάτων (r=0.26, p<0.01). Αρνητικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρουσιάζει ο παράγοντας υπερκινητικότητα με τον παράγοντα προκοινωνική συμπεριφορά (r=-0.20, p<0.01). Όσον αφορά τον παράγοντα προβλήματα με συνομηλίκους, αυτός έχει στατιστικώς σημαντική θετικής κατεύθυνσης συσχέτιση με τους παράγοντες ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=0.65, p<0.01) και με τον παράγοντα σοβαρότητα των προβλημάτων (r=0.25, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης συσχέτιση υπάρχει μεταξύ των παραγόντων προβλήματα με συνομηλίκους και προκοινωνική συμπεριφορά (r=-0.19, p<0.01). Ομοίως, αρνητικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντική συσχέτιση έχουν και οι παράγοντες προκοινωνική συμπεριφορά και ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.17, p<0.01). Τέλος, στατιστικώς σημαντική θετικής κατεύθυνσης είναι και η συσχέτιση μεταξύ των παραγόντων ψυχολογικά προβλήματα συνολικά και σοβαρότητα των προβλημάτων (r=0.41, p<0.01). Οι ενδοσυνάφειες αυτές με εξαίρεση ορισμένες περιπτώσεις θεωρούνται χαμηλές.

Επιπολιτισμός

Για τη μέτρηση του επιπολιτισμού χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο “Vancouver Index of Acculturation” (VIA) (Ryder et al., 2000), το οποίο βασίζεται στη διδιάστατη προσέγγιση για τη διαδικασία του επιπολιτισμού. Η κλίμακα αυτή αποτελείται από δύο

επιμέρους παράγοντες τον γηγενή αυτοπροσδιορισμό, ο οποίος αναφέρεται στην υιοθέτηση στοιχείων από την κουλτούρα της χώρας υποδοχής και τον εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό, ο οποίος περιλαμβάνει την διατήρηση στοιχείων της χώρας προέλευσης. Καθεμία από τις δύο αυτές διαστάσεις περιλαμβάνει προτάσεις που αφορούν τομείς όπως είναι οι παραδόσεις, οι κοινωνικές δραστηριότητες, η συμπεριφορά, οι αξίες, κ.ά. Η κλίμακα αποτελείται συνολικά από 20 ζεύγη προτάσεων, οι οποίες κατανέμονται ισάριθμα στο γηγενή και στον εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό και αναφέρονται σε όψεις της πολιτισμικής ταυτότητας του ατόμου. Η βαθμολόγηση των προτάσεων αυτών γίνεται σε 6βαθμη κλίμακα Likert (6=«συμφωνώ απόλυτα»… 1=«διαφωνώ απόλυτα»). Επιπλέον, το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει και μια ερώτηση ανοικτού τύπου, όπου το άτομο καλείται να συμπληρώσει τη χώρα καταγωγής του. Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας alpha του Cronbach ισούται τόσο για τη διάσταση του γηγενούς, όσο και για τη διάσταση του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού με 0.89. Η τιμή αυτή δηλώνει ικανοποιητική αξιοπιστία. Μεταξύ των δύο αυτών διαστάσεων δεν παρατηρούνται στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις.

5.3 Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων διήρκεσε από τον Σεπτέμβριο έως και τον Δεκέμβριο 2009. Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων έγινε με τη συμμετοχή 12 βοηθών έρευνας, φοιτητών του Προγράμματος Ψυχολογίας και του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Σχολικής Ψυχολογίας. Καθένας από τους βοηθούς έρευνας ανέλαβε την υποχρέωση να συγκεντρώσει δεδομένα από διαφορετικές περιοχές της χώρας και συγκεκριμένα από σχολεία της Β΄θμιας εκπαίδευσης, με υψηλό αριθμό μεταναστών μαθητών.

Προκειμένου να εξασφαλισθεί η πρόσβαση στα σχολεία -σε πρώτη φάση- έγινε τηλεφωνική επικοινωνία με σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης προκειμένου να εντοπιστούν εκείνα στα οποία φοιτά σημαντικός αριθμός μεταναστών μαθητών. Στη συνέχεια ενημερώθηκαν οι διευθυντές των σχολικών μονάδων -με μεγάλο αριθμό μεταναστών μαθητών- για τους σκοπούς της έρευνας και τους ζητήθηκε η συγκατάθεσή τους για την είσοδο στο σχολείο και τη συλλογή των δεδομένων. Η ημέρα και η ώρα, κατά την οποία οι βοηθοί έρευνας θα επισκέπτονταν τα σχολεία, καθορίστηκαν πρωτίστως από τους διευθυντές με σκοπό να μην επιβαρυνθεί η λειτουργία του σχολείου από την παρουσία τους.

Σε δεύτερη φάση, σε προγραμματισμένες συγκεντρώσεις που πραγματοποιήθηκαν από τον επιστημονικό υπεύθυνο, δόθηκαν στους βοηθούς έρευνας σαφείς οδηγίες για τη

διαδικασία συλλογής των δεδομένων. Οι οδηγίες αυτές αναφέρονταν σε θέματα δεοντολογίας και συγκεκριμένα στην ενημέρωση των συμμετεχόντων για τα παρακάτω: α) τον σκοπό της έρευνας, β) την εθελοντική τους συμμετοχή, γ) την τήρηση ανωνυμίας και εμπιστευτικότητας και δ) την χρήση των δεδομένων μόνον για ερευνητικούς σκοπούς. Επιπλέον, προκειμένου η διασπορά του δείγματος να είναι επαρκής, δόθηκαν στους βοηθούς έρευνας οδηγίες για τα χαρακτηριστικά του δείγματος και συγκεκριμένα για την ηλικία των συμμετεχόντων, την ίση περίπου εκπροσώπηση των δύο φύλων, την χώρα προέλευσης και την συλλογή δεδομένων από διαφορετικές περιοχές της χώρας. Τέλος, δόθηκαν οδηγίες σχετικά με τη χορήγηση των ερωτηματολογίων, ώστε η διαδικασία να καταστεί όσο το δυνατόν πιο τυποποιημένη και οι απαντήσεις των συμμετεχόντων να επηρεαστούν όσο το δυνατόν λιγότερο από εξωτερικούς παράγοντες.

Η χορήγηση των ερωτηματολογίων ήταν ομαδική. Κατά τη διάρκεια της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ο ερευνητικός βοηθός παρέμενε ουδέτερος και δεν έδινε διευκρινήσεις ή οδηγίες εκτός από εκείνες που ήταν ήδη σημειωμένες στα ερωτηματολόγια. Εξαίρεση αποτελεί η διακριτική υπενθύμιση προς τους μαθητές να διαβάσουν προσεκτικά τις οδηγίες πριν απαντήσουν καθώς και να απαντήσουν σε όλες τις ερωτήσεις. Η σειρά χορήγησης των ερωτηματολογίων ήταν σταθερή για όλους τους συμμετέχοντες

Μετά το πέρας της διαδικασίας, ο ερευνητικός βοηθός ευχαριστούσε τον διευθυντή του σχολείου και τους μαθητές για τη συμμετοχή τους στην έρευνα.

6. Ευρήματα

6.1 Επίδραση της μετανάστευσης: Σύγκριση Ελλήνων-μεταναστών

Για τον έλεγχο της στατιστικής επίδρασης της μετανάστευσης στους μέσους όρους των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων διενεργήθηκε μια σειρά από αναλύσεις διακύμανσης, από τις οποίες προέκυψε ότι η επίδραση της μετανάστευσης στους μέσους όρους των διαστάσεων της ψυχολογικής ταυτότητας ήταν στατιστικώς ασήμαντη σε πολυμεταβλητό και μονομεταβλητό επίπεδο. Το ίδιο, στατιστικώς ασήμαντο αποτέλεσμα ισχύει για τις διαφορές μεταξύ γηγενών και μεταναστών στους παράγοντες της εθνοτικής ταυτότητας, στην αυτοεκτίμηση, στην ικανοποίηση από τη ζωή, στις συναισθηματικές διαταραχές, στα προβλήματα συμπεριφοράς, στην υπερκινητικότητα, στα προβλήματα με συνομηλίκους, στην προκοινωνική συμπεριφορά, στα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά και στη σοβαρότητα των προβλημάτων (βλ. Πίν. 3).

Ωστόσο, στατιστικώς σημαντική βρέθηκε η επίδραση της μετανάστευσης στο υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας σε μονομεταβλητό επίπεδο, $F(1, 757)=4.75$, $p<0.05$, $\eta^2=0.006$, όπου οι γηγενείς σημείωσαν μεγαλύτερο μέσο όρο από τους μετανάστες ($Μ.Ο._{ΓΗΓ}=3.96$, $Μ.Ο._{ΜΕΤ}=3.78$), δηλαδή, οι γηγενείς δηλώνουν ότι είναι ικανοποιημένοι από τη ζωή τους σε μεγαλύτερο βαθμό από τους συνομηλίκους τους μετανάστες (βλ. Πίν. 3).

Πίνακας 3. *Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς τη μετανάστευση*

	Μετανάστευση		
	Γηγενείς	Μετανάστες	
	Μ.Ο.	Μ.Ο.	F
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	3.61	3.67	2.03
Δέσμευση	4.13	4.07	1.64
Εθνική ταυτότητα			
Διερεύνηση	4.05	4.01	0.24
Δέσμευση	4.50	4.38	1.97
Εθνική ταυτότητα σύνολο	4.28	4.19	1.12
Αυτοεκτίμηση	4.14	4.11	0.45
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	3.96	3.78	4.75*
Ικανοποίηση από τη ζωή	4.22	4.17	1.62
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	2.98	3.04	0.11
Προβλήματα συμπεριφοράς	2.19	2.34	1.38
Υπερκινητικότητα	3.57	3.79	1.86
Προβλήματα με συνομηλίκους	2.10	2.18	0.36
Προκοινωνική συμπεριφορά	7.88	8.00	0.69
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	12.09	12.42	0.67
Σοβαρότητα προβλημάτων	2.20	2.50	1.81

Σημείωση. * $p<0.05$. ** $p<0.01$. *** $p<0.001$.

Στη συνέχεια θελήσαμε να ελέγξουμε αν διαφέρει η συχνότητα εμφάνισης των τεσσάρων μορφών ψυχολογικής ταυτότητας μεταξύ των γηγενών και των μεταναστών μαθητών του δείγματος. Όπως φαίνεται στον Πίν. 4. οι γηγενείς και οι μετανάστες έφηβοι

του δείγματος εμφανίζουν με διαφορετική συχνότητα τις τέσσερις μορφές ψυχολογικής ταυτότητας $\chi^2(3, 768)=7.55$, $p<0.05$. Ειδικότερα, οι μεγαλύτερες διαφορές παρατηρούνται στη συχνότητα εμφάνισης της δοτής ταυτότητας και του μορατόριουμ, όπου φαίνεται ότι το 29.9% των γηγενών (137 άτομα) δεν διερευνούν τις εναλλακτικές λύσεις που τους παρουσιάζονται κατά τα διαδικασία διαμόρφωσης της ψυχολογικής τους ταυτότητας και υιοθετούν τη δοτή ταυτότητα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες είναι 21.3% (66 άτομα). Αντίθετη είναι η εικόνα που παρουσιάζεται στο μορατόριουμ (βλ. Πίν. 4), το οποίο προϋποθέτει την ενεργητική διερεύνηση των εναλλακτικών λύσεων και το οποίο φαίνεται να υιοθετεί το 28.7% των μεταναστών (89 άτομα). Στη μορφή αυτή της ψυχολογικής ταυτότητας το αντίστοιχο ποσοστό για τους γηγενείς είναι 23.8% (109 άτομα).
Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι παρόμοια ανάλυση διενεργήθηκε και για την συχνότητα με την οποία εμφανίζονται οι μορφές εθνοτικής ταυτότητας ανάλογα με το αν πρόκειται για γηγενείς ή για μετανάστες εφήβους αλλά το κριτήριο χ^2 προέκυψε στατιστικώς ασήμαντο.

Πίνακας 4. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των γηγενών και μεταναστών μαθητών ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας*

Τύποι ψυχολογικής ταυτότητας	Μετανάστευση				Σύνολο	
	Γηγενείς		Μετανάστες			
	f	*%*	*f*	*%*	*F*	*%*
Σύγχυση	106	23.1	75	24.2	181	23.6
Δοτή	137	29.9	66	21.3	203	26.4
Μορατόριουμ	109	23.8	89	28.7	198	25.8
Κατακτημένη	106	23.1	80	25.8	186	24.2
Σύνολο	458	59.6	310	40.4	768	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για την μετανάστευση.

Ακολούθως ελέγξαμε αν διαφέρει η συχνότητα εμφάνισης των μορφών ψυχολογικής ταυτότητας για τους τύπους εθνοτικής ταυτότητας των γηγενών μαθητών του δείγματος, όπου βρέθηκε ότι το κριτήριο $\chi^2(9, 432)=27.10$, $p<0.01$. Όπως φαίνεται στον Πίν. 5 το 29.9% των γηγενών εφήβων με σύγχυση εθνοτικής ταυτότητα έχουν ταυτόχρονα και σύγχυση ψυχολογικής ταυτότητας (43 άτομα) τη το 29.2% (42 άτομα) με σύγχυση εθνοτικής ταυτότητας έχουν μορατόριουμ ως προς την ψυχολογική τους ταυτότητα, το 40.3% των εφήβων με δοτή εθνοτική ταυτότητα έχουν ταυτόχρονα και δοτή ψυχολογική ταυτότητα (29

άτομα), το 34.7% των εφήβων με μορατόριουμ ως προς την εθνοτική τους ταυτότητα έχουν ταυτόχρονα και μορατόριουμ στην ψυχολογική τους ταυτότητα (17 άτομα), ενώ το 31.1% των εφήβων με κατακτημένη εθνοτική ταυτότητα έχει ταυτόχρονα και κατακτημένη ψυχολογική ταυτότητα (52 άτομα).

Πίνακας 5. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των τύπων εθνοτικής ταυτότητας ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας για τους γηγενείς μαθητές*

Τύποι ψυχολογικής ταυτότητας	Τύποι εθνοτικής ταυτότητας									
	Σύγχυση		Δοτή		Μορατόριουμ		Κατακτημένη		Σύνολο	
	f	%	f	%	f	%	f	%	F	%
Σύγχυση	43	29.9	17	23.6	11	22.4	28	16.8	99	22.9
Δοτή	38	26.4	29	40.3	10	20.4	53	31.7	130	30.1
Μορατόριουμ	42	29.2	11	15.3	17	34.7	34	20.4	104	24.1
Κατακτημένη	21	14.6	15	20.8	11	22.4	52	31.1	99	22.9
Σύνολο	144	33.3	72	16.7	49	11.3	167	38.7	432	100.0

Σημείωση: Οι σχετικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τους τύπους εθνοτικής ταυτότητας.

Όσον αφορά τη διαφορά στη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται οι μορφές ψυχολογικής ταυτότητας για τους τύπους εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών το κριτήριο χ^2 βρέθηκε στατιστικώς σημαντικό $\chi^2(9, 306)=18.21$, $p<0.05$. Όπως φαίνεται στον Πίν. 6 το 26.9% των μεταναστών εφήβων με σύγχυση εθνοτικής ταυτότητας έχουν ταυτόχρονα και σύγχυση ως προς τη διαδικασία διαμόρφωσης της ψυχολογικής τους ταυτότητας (29 άτομα), ενώ το 37.0% (40 άτομα) έχουν μορατόριουμ ως προς την ψυχολογική τους ταυτότητα. Το 35.8% των εφήβων με δοτή εθνοτική ταυτότητα έχουν ταυτόχρονα και δοτή ψυχολογική ταυτότητα (19 άτομα), το 32.4% των εφήβων με μορατόριουμ στην εθνοτική τους ταυτότητα έχουν αντίστοιχα και μορατόριουμ στην ψυχολογική τους ταυτότητα (12 άτομα) και τέλος το 34.3% (37 άτομα) των εφήβων με κατακτημένη εθνοτική ταυτότητα έχουν ταυτόχρονα και κατακτημένη ψυχολογική ταυτότητα.

Όσον αφορά τη διαφορά στη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται οι τύποι εθνοτικής ταυτότητας για τις στρατηγικές επιπολιτισμού των μεταναστών μαθητών το κριτήριο χ^2 βρέθηκε στατιστικώς σημαντικό: $\chi^2(9, 306)=36.72$, $p<0.001$. Όπως φαίνεται στον Πίν. 7 το 44.1% των μεταναστών εφήβων που υιοθετούν ως στρατηγική επιπολιτισμού την περιθωριοποίηση έχουν σύγχυση εθνοτικής ταυτότητας (26 άτομα) ενώ το αντίστοιχο

ποσοστό για τους εφήβους μετανάστες που υιοθετούν την περιθωριοποίηση ως στρατηγική επιπολιτισμού είναι 51.7% (31 άτομα). Όσον αφορά τον διαχωρισμό το 48.3% των εφήβων μεταναστών έχει κατακτημένη εθνική ταυτότητα (28 άτομα), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους εφήβους που υιοθετούν την εναρμόνιση είναι 51.8% (29 άτομα).

Πίνακας 6. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των τύπων εθνοτικής ταυτότητας ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας για τους μετανάστες μαθητές*

Τύποι ψυχολογικής ταυτότητας	Τύποι εθνοτικής ταυτότητας									
	Σύγχυση		Δοτή		Μορατόριουμ		Κατακτημένη		Σύνολο	
	f	%	f	%	f	%	f	%	F	%
Σύγχυση	29	29.9	13	24.5	7	18.9	23	21.3	72	23.5
Δοτή	19	17.6	19	35.8	7	18.9	21	19.4	66	21.6
Μορατόριουμ	40	37.0	10	18.9	12	32.4	27	25.0	89	29.1
Κατακτημένη	20	18.5	11	20.8	11	29.7	37	34.3	79	25.8
Σύνολο	108	35.3	53	17.3	49	12.1	167	35.3	306	100.0

Σημείωση: Οι σχετικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τους τύπους εθνοτικής ταυτότητας.

Πίνακας 7. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των τύπων εθνοτικής ταυτότητας ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού για τους μετανάστες μαθητές*

Στρατηγικές επιπολιτισμού	Τύποι εθνοτικής ταυτότητας									
	Σύγχυση		Δοτή		Μορατόριουμ		Κατακτημένη		Σύνολο	
	f	%	f	%	f	%	f	%	F	%
Περιθωριοποίηση	26	44.1	9	15.3	14	23.7	10	16.9	59	25.3
Διαχωρισμός	18	31.0	8	13.8	4	6.9	28	48.3	58	24.9
Αφομοίωση	31	51.7	9	15.0	6	10.0	14	23.3	60	25.8
Εναρμόνιση	8	9.6	12	21.4	7	12.5	29	51.8	56	24.0
Σύνολο	83	35.6	38	16.3	31	13.3	81	34.8	233	100.0

Σημείωση: Οι σχετικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τις στρατηγικές επιπολιτισμού.

Ομοίως, διαφορές παρατηρήθηκαν και στη συχνότητα με την οποία οι γηγενείς και οι μετανάστες μαθητές εμπίπτουν σε καθεμία από τις τέσσερις κατηγορίες βαθμολογικής κλίμακας $\chi^2(3, 738)=11.56$, $p<0.01$. Όπως φαίνεται στον Πίν. 8. στο μέσο-κατώτερο επίπεδο της βαθμολογικής κλίμακας (βαθμολογία 12-14) βρίσκεται το 35% των μεταναστών (105 άτομα) ενώ στο αντίστοιχο επίπεδο εμπίπτει μόνο το 28.8% των γηγενών (126 άτομα).

Αντίθετη είναι η συχνότητα με την οποία τοποθετούνται οι γηγενείς και οι μετανάστες μαθητές στις άλλες δύο βαθμολογικές κλίμακες, δηλαδή, στη μέση-ανώτερη (βαθμολογία 15-17) και στην ανώτερη (βαθμολογία 18-20). Ειδικότερα το 41.1% των γηγενών (180 άτομα) έχουν μέσο όρο βαθμολογίας από 15 έως 17, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες μαθητές είναι 36.0% (108 άτομα). Ομοίως, οι γηγενείς μαθητές σε ποσοστό 25.1% (110 άτομα) έχουν μέσο βαθμολογίας από 18 έως 20, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες μαθητές είναι 19.3% (58 άτομα).

Πίνακας 8. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των γηγενών και μεταναστών μαθητών ως προς τη βαθμολογία τους στα σχολικά μαθήματα*

Βαθμολογία	Μετανάστευση				Σύνολο	
	Γηγενείς		Μετανάστες			
	f	*%*	*f*	*%*	*F*	*%*
<11	22	5.0	29	9.7	51	6.9
12-14	126	28.8	105	35.0	231	31.3
15-17	180	41.1	108	36.0	288	39.0
18-20	110	25.1	58	19.3	168	22.8
Σύνολο	438	59.3	300	40.7	738	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τη μετανάστευση.

6.2 Επίδραση της γενιάς μετανάστευσης: Σύγκριση πρώτης-δεύτερης γενιάς

Για τον έλεγχο της στατιστικής επίδρασης της γενιάς μετανάστευσης στους μέσους όρους των υπό μελέτη ψυχολογικών μεταβλητών διενεργήθηκε μια σειρά από αναλύσεις διακύμανσης από όπου και προέκυψε στατιστικώς ασήμαντη επίδραση –σε πολυμεταβλητό και σε μονομεταβλητό επίπεδο- στους μέσους όρους των διαστάσεων της ψυχολογικής και της εθνοτικής ταυτότητας, της αυτοεκτίμησης, του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας και της ικανοποίησης από τη ζωή.

Ωστόσο στατιστικώς σημαντική προέκυψε η επίδραση της γενιάς μετανάστευσης στο γραμμικό συνδυασμό των παραγόντων που απαρτίζουν τα προβλήματα συμπεριφοράς, σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο Hotteling's T^2. Όπου $T^2=0.05$, $F(6, 305)=2.56$, $p=0.02$, $\eta^2=0.048$. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται στα προβλήματα με τους συνομηλίκους, $F(1, 310)=6.95$, $p<0.01$, $\eta^2=0.022$, όπου οι μετανάστες της πρώτης γενιάς έχουν υψηλότερο μέσο όρο από τους μετανάστες δεύτερης γενιάς ($Μ.Ο._{1ης ΓΕΝ}=2.48$, $Μ.Ο._{2ης ΓΕΝ}=1.93$).

Επιπλέον, βρέθηκε ότι η γενιά μετανάστευσης διαφοροποιεί σε μονομεταβλητό επίπεδο τους μέσους όρους του παράγοντα γηγενής προσανατολισμός, $F(1, 228)=5.70$, $p<0.05$, $\eta^2=0.024$, με τους μετανάστες 2ης γενιάς να έχουν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=4.73) από τους μετανάστες 1ης γενιάς (Μ.Ο.=4.43). (βλ. Πίν. 9)

Πίνακας 9. *Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των μεταναστών εφήβων ως προς τη γενιά μετανάστευσης*

	Γενιά μετανάστευσης		
	1η γενιά	2η γενιά	
	Μ.Ο.	Μ.Ο.	F
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	3.67	3.68	0.88
Δέσμευση	4.05	4.07	0.80
Εθνική ταυτότητα			
Διερεύνηση	4.03	3.99	0.10
Δέσμευση	4.36	4.40	0.07
Εθνική ταυτότητα σύνολο	4.20	4.20	0.00
Αυτοεκτίμηση	4.08	4.13	0.30
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	3.71	3.84	1.08
Ικανοποίηση από τη ζωή	4.11	4.23	2.79
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	3.29	2.82	2.86
Προβλήματα συμπεριφοράς	2.36	2.33	0.02
Υπερκινητικότητα	3.91	3.70	0.67
Προβλήματα με συνομηλίκους	2.48	1.93	6.95**
Προκοινωνική συμπεριφορά	8.19	7.83	2.93
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	13.00	11.95	2.35
Σοβαρότητα προβλημάτων	2.35	2.66	0.89
Επιπολιτισμός			
Γηγενής προσανατολισμός	4.43	4.73	5.70*
Εθνοτικός προσανατολισμός	4.01	4.03	0.01

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Στη συνέχεια θελήσαμε να συγκρίνουμε τη συχνότητα με την οποία οι μετανάστες μαθητές 1ης και 2ης γενιάς εμπίπτουν σε καθεμία από τις τέσσερις κατηγορίες βαθμολογικής

κλίμακας. Όπως έδειξε το κριτήριο $\chi^2(3, 300)=11.15$, $p<0.05$ η επίδοση των μεταναστών του δείγματος διαφέρει ανάλογα με το αν ανήκουν στην 1η ή στη 2η γενιά μετανάστευσης. Ειδικότερα, όπως φαίνεται στον Πιν. 10., οι μετανάστες 1ης γενιάς εμπίπτουν με μεγαλύτερη συχνότητα στην κατώτερη (βαθμολογία <11) και στην μέση-κατώτερη (βαθμολογία 12-14) κατηγορία της βαθμολογικής κλίμακας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 13.8% των μεταναστών 1ης γενιάς (19 άτομα) έχει μέσο όρο βαθμολογίας <11 ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες 2ης γενιάς είναι 6.2% (10 άτομα). Αντίθετα, όπως φαίνεται στον Πίν. 7 στην ανώτερη κατηγορία της βαθμολογικής κλίμακας (βαθμολογία 18-20) εμπίπτει το 24.7% των μεταναστών 2ης γενιάς (40 άτομα), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες 1ης γενιάς είναι μόνο 13.0% (18 άτομα).

Πίνακας 10. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς ως προς την βαθμολογία τους στα σχολικά μαθήματα*

Βαθμολογία	Γενιά μετανάστευσης				Σύνολο	
	1η γενιά		2η γενιά			
	f	*%*	*f*	*%*	*F*	*%*
<11	19	13.8	10	6.2	29	9.7
12-14	54	39.1	51	31.5	105	35.0
15-17	47	34.1	61	37.7	108	36.0
18-20	18	13.0	40	24.7	58	19.3
Σύνολο	138	46.0	162	54.0	300	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για την γενιά μετανάστευσης.

Ακολούθως, εξετάσαμε αν υπάρχουν διαφορές στη συχνότητα με την οποία οι μετανάστες 1ης και 2ης γενιάς υιοθετούν τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού. Όπως προκύπτει από το κριτήριο $\chi^2(3, 232)=6.42$, $p<0.10$ οι στρατηγικές επιπολιτισμού διαφέρουν ανάλογα με το αν οι έφηβοι του δείγματος ανήκουν στην 1η ή στη 2η γενιά μετανάστευσης. Ειδικότερα, όπως φαίνεται στον Πιν. 11. οι μετανάστες 1ης γενιάς υιοθετούν την περιθωριοποίηση σε ποσοστό 27.5% (38 άτομα) ενώ στην αντίστοιχη στρατηγική το ποσοστό των μεταναστών 2ης γενιάς είναι 21.3% (20 άτομα) παρόμοια είναι και η εικόνα για τη στρατηγική του διαχωρισμού, όπου φαίνεται ότι οι μετανάστες 1ης γενιάς υιοθετούν την συγκεκριμένη στρατηγική σε ποσοστό 28.3% (39 άτομα) ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες 2ης γενιάς είναι 20.2% (19 άτομα). Η εικόνα αυτή μεταβάλλεται στην

αφομοίωση, την οποία και δηλώνει ότι υιοθετεί το 34.0% των μεταναστών 2^{ης} γενιάς (32 άτομα), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες 1^{ης} γενιάς είναι 20.3% (28 άτομα).

Πίνακας 11. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού*

Στρατηγικές επιπολιτισμού	Γενιά μετανάστευσης				Σύνολο	
	1^{η} γενιά		2^{η} γενιά			
	f	*%*	*f*	*%*	*F*	*%*
Περιθωριοποίηση	38	27.5	20	21.3	58	25.0
Διαχωρισμός	39	28.3	19	20.2	58	25.0
Αφομοίωση	28	20.3	32	34.0	60	25.9
Εναρμόνιση	33	23.9	23	24,5	56	24.1
Σύνολο	138	59.5	94	40.5	232	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για την γενιά μετανάστευσης.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι παρόμοιες αναλύσεις διενεργήθηκαν και για το αν υπάρχουν διαφορές στη συχνότητα με την οποία η 1^{η} και η 2^{η} γενιά μεταναστών εμπίπτει στις μορφές/τύπους ψυχολογικής και εθνοτικής ταυτότητας αλλά το κριτήριο χ^2 βρέθηκε στατιστικώς ασήμαντο.

6.3 Επίδραση της χώρας γέννησης των μεταναστών

Για να ελεγχθεί η επίδραση της επίδραση της χώρας γέννησης των μεταναστών στους μέσους όρους των ψυχολογικών τους μετρήσεων διενεργήθηκε μια σειρά από αναλύσεις διακύμανσης, από οπού και προέκυψε ότι η επίδραση της χώρας γέννησης στις διαστάσεις της ψυχολογικής και της εθνοτικής ταυτότητας ήταν στατιστικώς ασήμαντη σε πολυμεταβλητό και μονομεταβλητό επίπεδο. Όσον αφορά την επίδραση της χώρας γέννησης στο γραμμικό συνδυασμό των διαστάσεων της αυτοεκτίμησης του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας και της ικανοποίησης από τη ζωή, αυτή προέκυψε στατιστικώς σημαντική σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο Λ του Wilks $F(9, 725)=0.94$, $p<0.05$, $\eta^2=0.018$. Η διαφορά αυτή δεδομένου ότι δεν προκύπτει και σε μονομεταβλητό επίπεδο πρέπει να θεωρηθεί ως τάση.

Σε μονομεταβλητό επίπεδο στατιστικώς σημαντική είναι η επίδραση που ασκεί η χώρα γέννησης των μεταναστών στον παράγοντα προβλήματα με συνομηλίκους $F(3, 305)=2.72$, $p<0.05$, $\eta^2=0.026$, όπου τον υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=2.66), εμφανίζουν οι μετανάστες

που έχουν γεννηθεί σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης ή σε υπερπόντιες χώρες, ακολουθούν οι μετανάστες που έχουν γεννηθεί σε χώρες των Βαλκανίων, της Ανατολικής Ευρώπης ή της Αφρικής (Μ.Ο.=2.62), έπονται οι μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Αλβανία (Μ.Ο.=2.24), ενώ τον χαμηλότερο μέσο όρο εμφανίζουν οι μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα (Μ.Ο.=1.78) (Βλ. Πίν. 12).

Πίνακας 12. *Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς τη χώρα γέννησης των μεταναστών εφήβων*

	Ελλάδα	Αλβανία	Βαλκάνια/ Ανατ.Ευρώπη/ Αφρική	Δυτ. Ευρώπη/ Υπερπόντιες Χώρες	
	Μ.Ο.	Μ.Ο.	Μ.Ο	Μ.Ο	F
Ψυχολογική ταυτότητα					
Διερεύνηση	3.64	3.67	3.66	3.76	0.37
Δέσμευση	4.06	4.12	3.84	4.07	1.95
Εθνική ταυτότητα					
Διερεύνηση	4.26	3.88	4.15	3.88	1.89
Δέσμευση	4.58	4.32	4.24	4.29	1.16
Εθνική ταυτότητα συν.	4.42	4.11	4.19	4.09	1.69
Αυτοεκτίμηση	4.15	4.16	3.82	4.05	2.16
Υποκειμενική ευεξία	3.91	3.74	3.53	3.90	1.06
Ικανοποίηση από τη ζωή	4.31	4.13	4.02	4.08	2.32
Προβλήμ. συμπεριφοράς					
Συναισθ. διαταραχές	2.77	3.17	3.37	2.68	0.94
Προβλ. συμπεριφοράς	2.26	2.53	1.89	2.05	1.55
Υπερκινητικότητα	3.62	3.96	3.79	3.65	0.48
Προβλ. συνομηλίκους	1.78	2.24	2.62	2.66	2.72*
Προκοινων. συμπερ.	7.71	8.12	8.37	7.74	1.51
Ψυχολ. προβλ. σύν.	11.53	12.96	12.68	12.16	1.04
Σοβαρ. προβλημάτων	2.43	2.74	2.67	1.55	1.62
Επιπολιτισμός					
Γηγενής προσαν/σμός	4.91	4.51	4.51	3.95	4.41
Εθνοτικός προσαν/σμός	4.23	3.93	4.17	4.02	1.07*

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Όσον αφορά την επίδραση της χώρας γέννησης των μεταναστών στο γραμμικό συνδυασμό των διαστάσεων του επιπολιτισμού, αυτή προέκυψε στατιστικώς σημαντική σε πολυμεταβλητό επίπεδο σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο Λ του Wilks. Όπου Λ=0.93, F(6, 442)=2.66, p=0.015, η^2=0.035. Σε μονομεταβλητό επίπεδο οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται στον παράγοντα γηγενής προσανατολισμός, F(3, 223)=4.41, p<0.01, η^2=0.056, όπου τον υψηλότερο μέσο όρο σημειώνουν οι μετανάστες που γεννήθηκαν στην Ελλάδα (Μ.Ο.=4.23), ακολουθούν οι μετανάστες που γεννήθηκαν σε χώρες των Βαλκανίων, της Ανατολικής Ευρώπης ή της Αφρικής (Μ.Ο.=4.17), έπονται εκείνοι που γεννήθηκαν σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης ή σε υπερπόντιες χώρες (Μ.Ο.=4.02) και τέλος το χαμηλότερο μέσο όρο εμφανίζουν εκείνοι που γεννήθηκαν στην Αλβανία (Μ.Ο.=3.93).

6.4 Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός

Όπως φαίνεται στον Πίν. 13, το 33.5% των μεταναστών προσδιορίζονται ως προς την εθνοτική τους ταυτότητα ως Έλληνες, ενώ το 40.5% προσδιορίζεται με βάση τα χαρακτηριστικά της χώρας προέλευσής του. Υπάρχουν, επιπλέον, 82 έφηβοι οι οποίοι δεν απάντησαν στην ερώτηση: «Σε ό,τι αφορά την εθνική ομάδα, θεωρώ ότι είμαι…» καθώς και 1 άτομο που δεν συμπλήρωσε καθόλου την κλίμακα. Συγκριτικά, από την ομάδα των γηγενών εφήβων το 77,1% αυτοπρσδιορίζονται ως Έλληνες, το 1,6% αναφέρουν άλλη εθνοτική ταυτότητα ενώ το 21,3% δεν απάντησαν στο σχετικό ερώτημα.

Πίνακας 13. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού για το συνολικό δείγμα των μεταναστών*

	Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός							
	Ελλάδα		Χώρα προέλευσης		Δεν απάντησαν		Σύνολο	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Συνολικό δείγμα μεταναστών	106	33.5	128	40.5	82	25.9	316	100.0

Με βάση το κριτήριο χ^2(2, 316)=61.61, p<0.001, φαίνεται ότι η 1η και 2η γενιά μετανάστευσης παρουσιάζουν διαφορές στη συχνότητα με την οποία υιοθετούν στη διαμόρφωση της εθνοτικής τους ταυτότητας στοιχεία της χώρας προέλευσης και της χώρας

υποδοχής. Όπως φαίνεται στον Πίν. 14, η 1η γενιά εφήβων μεταναστών υιοθετεί στη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας στοιχεία της χώρας προέλευσης σε ποσοστό 60.0%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής είναι μόλις 13.3%. Αντίθετα, η εθνοτική ταυτότητα των εφήβων μεταναστών 2ης γενιάς εμπεριέχει σε ποσοστό 51.8% χαρακτηριστικά από τη χώρα υποδοχής, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την υιοθέτηση στοιχείων από την χώρα προέλευσης είναι μόνο 22.9%.

Πίνακας 14. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ως προς τη γενιά μετανάστευσης*

Γενιά μετανάστευσης	Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός						Σύνολο	
	Ελλάδα		Χώρα προέλευσης		Δεν απάντησαν			
	f	%	f	%	f	%	f	%
1η γενιά	20	13.3	90	60.0	40	26.7	150	47.5
2η γενιά	86	51.8	38	22.9	42	25.3	166	52.7
Σύνολο	106	33.5	128	40.5	82	25.9	316	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τη γενιά μετανάστευσης.

Στη συνέχεια, με βάση το κριτήριο χ^2 (10, 315)=87.34, $p<0.001$, φαίνεται ότι η χώρα γέννησης των εφήβων μεταναστών διαφοροποιεί τη συχνότητα με την οποία αυτοπροσδιορίζονται –ως προς την εθνική τους ταυτότητα– με βάση τα στοιχεία της χώρας υποδοχής ή εκείνα της χώρας προέλευσής τους. Από την επισκόπηση του Πίν. 15 φαίνεται ότι οι έφηβοι μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα νιώθουν ότι είναι Έλληνες σε ποσοστό 60.8%. Παρόμοια είναι και η εικόνα των εφήβων που έχουν γεννηθεί σε δυτικές ή υπερπόντιες χώρες, οι οποίοι αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες σε ποσοστό 43.8%. Όσον αφορά τους εφήβους μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Αλβανία, αυτοί φαίνεται ότι σε ποσοστό 62.8% προσδιορίζονται με βάση τα χαρακτηριστικά της χώρας προέλευσής τους, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό αυτοπροσδιορισμού με βάση τα στοιχεία της χώρας υποδοχής είναι μόλις 13.8%. Παρόμοια είναι και η εικόνα των εφήβων που έχουν γεννηθεί σε χώρες των Βαλκανίων, οι οποίοι σε ποσοστό 57.9%, προσδιορίζονται ως προς την εθνική τους ταυτότητα με βάση τα στοιχεία της χώρας προέλευσής τους. Διαφορετική είναι η εικόνα των εφήβων που έχουν γεννηθεί σε χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, οι οποίοι αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες και με βάση τη χώρα γέννησή τους, με την ίδια συχνότητα (40.0%). Τέλος, όσον αφορά τους εφήβους μετανάστες που έχουν γεννηθεί σε αφρικανικές χώρες, αυτοί

αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες σε ποσοστό 42.9%, ενώ αντίστοιχο είναι και το ποσοστό εκείνων που δεν απάντησαν στην ερώτηση σχετικά με την εθνοτική ομάδα στην οποία θεωρούν ότι ανήκουν.

Πίνακας 15. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ως προς τη χώρα γέννησης*

Χώρα γέννησης	Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός						Σύνολο	
	Ελλάδα		Χώρα προέλευσης		Δεν απάντησαν			
	f	%	f	%	f	%	f	%
Ελλάδα	62	60.8	13	12.7	27	26.5	102	32.4
Αλβανία	20	13.8	91	62.8	34	23.4	145	46.0
Βαλκάνια	2	10.5	11	57.9	6	31.6	19	6.0
πρώην ΕΣΣΔ	4	40.0	4	40.0	2	20.0	10	3.2
Αφρική	3	42.9	1	14.3	3	42.9	7	2.2
Δυτικές/Υπερπόντιες χώρες	14	43.8	8	25.0	10	31.3	32	10.2
Σύνολο	105	33.3	128	40.6	82	26.0	315	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τη χώρα γέννησης

Πίνακας 16. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού*

Στρατηγικές επιπολιτισμού	Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός						Σύνολο	
	Ελλάδα		Χώρα προέλευσης		Δεν απάντησαν			
	f	%	f	%	f	%	f	%
Περιθωριοποίηση	7	14.0	30	24.6	22	36.1	59	25.3
Διαχωρισμός	8	16.0	38	31.1	12	19.7	58	24.9
Αφομοίωση	17	34.0	32	26.2	11	18.0	60	25.8
Εναρμόνιση	18	36.0	22	18.0	16	26.2	56	24.0
Σύνολο	50	21.5	122	52.4	61	26.2	233	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τον εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό

Όπως φαίνεται από το κριτήριο $\chi^2(6, 233)=17.18$, $p<0.01$, ο εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός διαφοροποιεί τη συχνότητα με την οποία οι έφηβοι μετανάστες υιοθετούν καθεμία από τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού. Ειδικότερα (βλ. Πίν. 16), οι έφηβοι μετανάστες που αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες υιοθετούν συχνότερα την αφομοίωση (34.0%) και την εναρμόνιση (36.0%), ενώ οι έφηβοι μετανάστες που νιώθουν πιο κοντά στη χώρα προέλευσής τους επιλέγουν σε ποσοστό 31.1% τον διαχωρισμό. Όσον αφορά τους εφήβους που δεν απάντησαν στην ερώτηση «Όσον αφορά την εθνοτική μου ομάδα θεωρώ ότι είμαι…», αυτοί φαίνεται ότι σημειώνουν το υψηλότερο ποσοστό στη στρατηγική της περιθωριοποίησης (36.1%).

6.5 Δημογραφικοί παράγοντες

Φύλο

Για τον έλεγχο της στατιστικής επίδρασης του φύλου στους μέσους όρους των υπό μελέτη ψυχολογικών μεταβλητών διενεργήθηκε μια σειρά από αναλύσεις διακύμανσης από όπου και προέκυψε στατιστικώς ασήμαντη επίδραση –σε πολυμεταβλητό και σε μονομεταβλητό επίπεδο- στους μέσους όρους των διαστάσεων της αυτοεκτίμησης, του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας και της ικανοποίησης από τη ζωή.

Όσον αφορά την επίδραση του φύλου στο γραμμικό συνδυασμό των διαστάσεων της ψυχολογικής ταυτότητας, αυτή προέκυψε στατιστικώς σημαντική σε πολυμεταβλητό επίπεδο σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο Hotteling's T^2. Όπου $T^2=0.08$, $F(2, 762)=3.13$, $p=0.044$, $\eta^2=0.008$. Ωστόσο, οι διαφορές των μέσων όρων δεν ήταν τόσο ισχυρές, με αποτέλεσμα να μην εντοπίζονται σε μονομεταβλητό επίπεδο. Όσον αφορά την εθνοτική ταυτότητα η επίδραση του φύλου βρέθηκε στατιστικώς σημαντική για τη διάσταση της δέσμευσης σε μονομεταβλητό επίπεδο $F(1, 739)=4.22$, $p=0.04$, $\eta^2=0.06$. Στην διάσταση αυτή τα αγόρια έχουν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=4.55) σε σύγκριση με τα κορίτσια (Μ.Ο.=4.38).

Στατιστικώς σημαντική βρέθηκε και επίδραση του φύλου στο γραμμικό συνδυασμό των παραγόντων που απαρτίζουν τα προβλήματα συμπεριφοράς σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο του Hotteling, $T^2=0.16$, $F(6, 762)=19.98$, $p<0.001$, $\eta^2=0.136$. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται στις συναισθηματικές διαταραχές, $F(1, 767)=73.32$, $p<0.001$, $\eta^2=0.087$, στην προκοινωνική συμπεριφορά, $F(1, 767)=28.60$, $p<0.001$, $\eta^2=0.036$ και στα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά $F(1, 767)=8.15$, $p=0.004$, $\eta^2=0.011$. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις τα κορίτσια σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο από τα αγόρια (συναισθηματικές διαταραχές: $Μ.Ο._{Αγ}=2.28$, $Μ.Ο._{ΚΟ}=3.68$,

Προκοινωνική συμπεριφορά: Μ.Ο.$_{Αγ}$=7.57, Μ.Ο.$_{ΚΟ}$=8.28, Ψυχολογικά προβλήματα συνολικά Μ.Ο.$_{Αγ}$=11.69, Μ.Ο.$_{ΚΟ}$=12.84) (βλ. Πίν. 17).

Επιπλέον, βρέθηκε ότι το φύλο διαφοροποιεί τους μέσους όρους της σοβαρότητας των συμπτωμάτων $F(1, 474)=16.29$, $p<0.001$, $\eta^2=0.033$. Όπως φαίνεται στον Πίν. 17 τα κορίτσια (Μ.Ο.=2.43) φαίνεται ότι εκδηλώνουν προβλήματα συμπεριφοράς σε σοβαρότερο βαθμό από τα αγόρια (Μ.Ο.=2.41).

Πίνακας 17. *Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς το φύλο*

	Φύλο		
	Αγόρι	Κορίτσι	
	Μ.Ο.	Μ.Ο.	F
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	3.61	3.68	2.81
Δέσμευση	4.14	4.06	3.43
Εθνική ταυτότητα			
Διερεύνηση	4.03	4.05	0.05
Δέσμευση	4.55	4.38	4.22*
Εθνική ταυτότητα σύνολο	4.29	4.22	1.04
Αυτοεκτίμηση	4.12	4.10	0.10
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	3.09	3.85	0.46
Ικανοποίηση από τη ζωή	4.18	4.19	0.08
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	2.28	3.68	73.32***
Προβλήματα συμπεριφοράς	2.36	2.23	1.09
Υπερκινητικότητα	3.67	3.68	0.00
Προβλήματα με συνομηλίκους	2.19	2.11	0.41
Προκοινωνική συμπεριφορά	7.57	8.28	28.60***
Ψυχολογικά προβλήματα σύνολο	11.69	12.84	8.15**
Σοβαρότητα προβλημάτων	2.21	2.43	16.29***

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Όπως έδειξε το κριτήριο $\chi^2(2, 767)=9.76$, $p<0.05$ διαφορές παρατηρούνται στις μορφές ταυτότητας των δύο φύλων. Ειδικότερα, όπως φαίνεται στον Πιν. 18, τα αγόρια έχουν υψηλότερο ποσοστό σε μορφές ταυτότητας που εμπεριέχουν τη διάσταση της δέσμευσης,

δηλαδή, στη δοτή ταυτότητα (28.2%) και στην κατακτημένη (26.8%), όπου τα αντίστοιχα ποσοστά για τα κορίτσια είναι 24.7% και 22.0%. Αντίθετα, τα κορίτσια φαίνεται ότι έχουν υψηλότερο ποσοστό στο μορατόριουμ (30.4%) μία μορφή ταυτότητας η οποία προϋποθέτει τη διαδικασία της διερεύνησης.

Πίνακας 18. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αγοριών και κοριτσιών του δείγματος ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας*

Τύποι ψυχολογικής ταυτότητας	Φύλο				Σύνολο	
	Αγόρι		Κορίτσι			
	f	%	*f*	%	*f*	%
Σύγχυση	88	24.3	93	23.0	181	23.6
Δοτή	102	28.2	100	24.7	202	26.3
Μορατόριουμ	75	20.7	123	30.4	198	25.8
Κατακτημένη	97	26.8	89	22.0	186	24.3
Σύνολο	362	47.2	405	52.8	767	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για το φύλο.

Πίνακας 19. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αγοριών και κοριτσιών του δείγματος ως προς τους τύπους εθνοτικής ταυτότητας*

Τύποι εθνοτικής ταυτότητας	Φύλο				Σύνολο	
	Αγόρι		Κορίτσι			
	f	%	*f*	%	*f*	%
Σύγχυση	113	32.8	140	35.2	253	34.1
Δοτή	69	20.0	56	14.1	125	16.8
Μορατόριουμ	29	8.4	58	14.6	87	11.7
Κατακτημένη	134	38.8	144	36.2	278	37.4
Σύνολο	345	46.4	398	53.6	743	100.0

Σημείωση: οι συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για το φύλο.

Παρόμοια φαίνεται ότι είναι η εικόνα που παρουσιάζουν τα δύο φύλα και στις μορφές της εθνοτικής τους ταυτότητας. Όπως προκύπτει από το κριτήριο $\chi^2(3, 737)=36.6$, $p<0.001$ τα αγόρια φαίνεται να υιοθετούν τη δοτή εθνοτική ταυτότητα σε ποσοστό 20.0%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι 14.1%. Αντίθετα, τα κορίτσια φαίνεται να

διερευνούν τα θέματα σχετικά με την εθνική τους ταυτότητα (μορατόριουμ) σε υψηλότερο ποσοστό (14.6%) από τα αγόρια (8.4%) (βλ. Πίν. 19).

Όσον αφορά τη σχολική επίδοση, από το στατιστικό κριτήριο $\chi^2(3, 737)=36.6$, $p<0.001$ φαίνεται ότι τα ποσοστά των δύο φύλων διαφέρουν στις επιμέρους κατηγορίες της βαθμολογικής κλίμακας. Όπως φαίνεται στον Πιν. 20, τα κορίτσια εμπίπτουν συχνότερα στη μέση-ανώτερη και στην ανώτερη βαθμολογική κλίμακα, με ποσοστά, αντίστοιχα, 43.4% και 28.4%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα αγόρια είναι 34.3% για τη μέση-ανώτερη βαθμολογική κλίμακα και 16.6% για την ανώτερη.

Πίνακας 20. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αγοριών και κοριτσιών του δείγματος ως προς τη βαθμολογία τους στα σχολικά μαθήματα*

Βαθμολογία	Φύλο				Σύνολο	
	Αγόρι		Κορίτσι			
	f	*%*	*f*	*%*	*f*	*%*
<11	32	9.1	18	4.7	50	6.8
12-14	140	40.0	91	23.5	231	31.3
15-17	120	34.3	168	43.4	288	39.1
18-20	58	16.6	110	28.4	168	22.8
Σύνολο	350	47.5	387	52.5	737	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για το φύλο

Φύλο και Μετανάστευση

Η αλληλεπίδραση του φύλου και της μετανάστευσης επηρεάζει σημαντικά την διαμόρφωση της ψυχολογικής ταυτότητας. Ειδικότερα σε πολυμεταβλητό επίπεδο ο έλεγχος της αλληλεπίδρασης φύλου και μετανάστευσης προέκυψε στατιστικά σημαντικός, όπου ο δείκτης T^2 του Hotteling είναι ίσος με 0.13 και αντιστοιχεί σε $F(2, 762)=4.33$, $p=0.013$, $\eta^2=0.011$.

Ειδικότερα, σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται και στην διάσταση της διερεύνησης $F(1, 763)=5.70$, $p=0.017$, $\eta^2=0.007$. Όπως φαίνεται στο σχήμα 1 τα γηγενή κορίτσια έχουν χαμηλότερο μέσο όρο στη διερεύνηση των θεμάτων που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της ψυχολογικής τους ταυτότητας (Μ.Ο.=3.60) σε σύγκριση με τα κορίτσια μετανάστες (Μ.Ο.=3.77). Όσον αφορά τα αγόρια, γηγενή και μετανάστες, δεν φαίνεται να παρουσιάζουν αξιοσημείωτες διαφορές, ως προς τη διαδικασία της διερεύνησης της ψυχολογικής τους ταυτότητας.

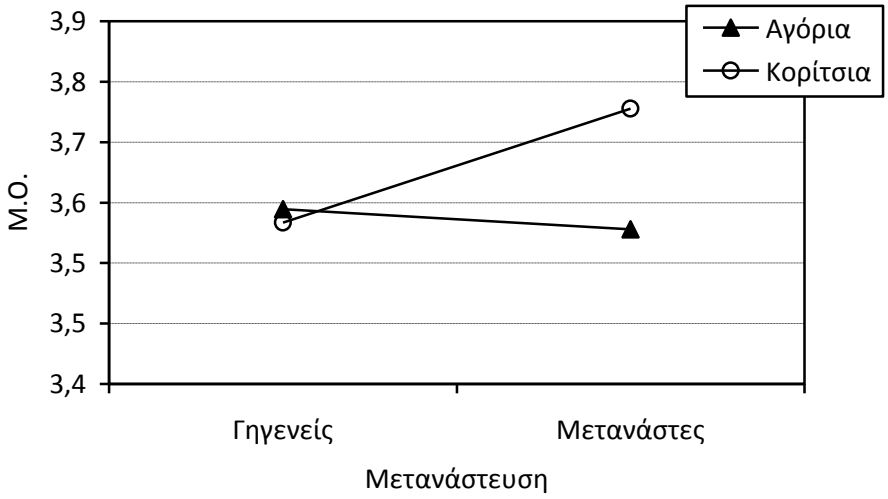

Σχήμα 1. *Αλληλεπίδραση του φύλου και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της ψυχολογικής ταυτότητας.*

Φύλο και χώρα γέννησης μεταναστών

Η αλληλεπίδραση του φύλου και χώρας γέννησης των μεταναστών επηρεάζει σημαντικά την διαμόρφωση της τους εθνοτικής ταυτότητας. Η επίδραση αυτή εντοπίζεται μόνο σε μονομεταβλητό επίπεδο και συγκεκριμένα στην διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας $F(3, 300)=3.03$, $p=0.030$, $\eta^{2=}0.029$. Όπως φαίνεται στο σχήμα 2 τα αγόρια που έχουν γεννηθεί σε δυτικές ή σε υπερπόντιες χώρες τείνουν να διερευνούν τα θέματα της εθνοτικής τους ταυτότητας σε μεγαλύτερο βαθμό (Μ.Ο.=4.55) από τα κορίτσια (Μ.Ο.=3.29). Όσον αφορά τους μέσους όρους των μεταναστών αγοριών και των κοριτσιών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα, στην Αλβανία καθώς και σε χώρες της βαλκανικής, της Ανατολικής Ευρώπης ή της Αφρικής δεν παρουσιάζουν μεταξύ τους αξιοσημείωτες διαφορές.

Η αλληλεπίδραση του φύλου και χώρας γέννησης των μεταναστών επηρεάζει σημαντικά τις διαστάσεις του επιπολιτισμού. Ειδικότερα σε πολυμεταβλητό επίπεδο ο έλεγχος της αλληλεπίδρασης φύλου και χώρας γέννησης προέκυψε στατιστικά σημαντικός, όπου ο δείκτης T^2 του Hotteling είναι ίσος με 0.098 και αντιστοιχεί σε $F(6, 442)=3.59$, $p=0.002$ $\eta^2=0.047$.

Σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται και στην διάσταση του γηγενούς αυτοπροσδιορισμού $F(3, 223)=6.59$, $p<0.001$ $\eta^{2=}0.081$. Όπως φαίνεται στο σχήμα 3 τα αγόρια που έχουν γεννηθεί σε δυτικές ή σε υπερπόντιες χώρες τείνουν να έχουν γηγενή αυτοπροσδιορισμό σε μεγαλύτερο βαθμό (Μ.Ο.=4.86) από τα κορίτσια (Μ.Ο.=3.23).

Αντίθετη είναι η εικόνα που παρουσιάζεται στους εφήβους που έχουν γεννηθεί στην Αλβανία, όπου τα κορίτσια έχουν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=4.68) στο γηγενή προσανατολισμό από ότι τα αγόρια (Μ.Ο.=4.32). Οι μέσοι όροι των μεταναστών αγοριών και των κοριτσιών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα καθώς και εκείνων που γεννήθηκαν σε βαλκανικές χώρες ή σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ή της Αφρικής δεν παρουσιάζουν μεταξύ τους αξιοσημείωτες διαφορές.

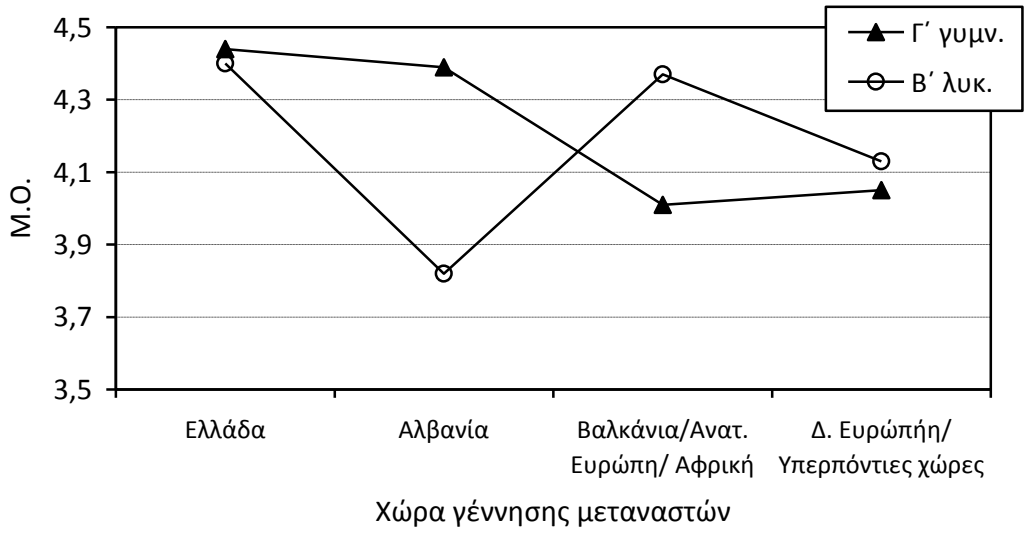

Σχήμα 2. *Αλληλεπίδραση του φύλου και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας.*

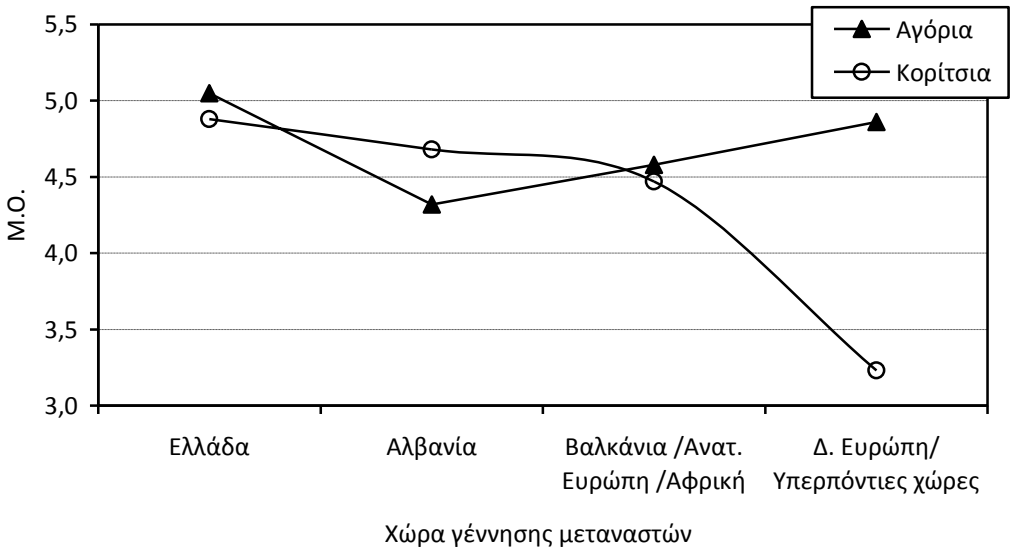

Σχήμα 3. *Αλληλεπίδραση του φύλου και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους του γηγενούς αυτοπροσδιορισμού.*

Τάξη φοίτησης

Για τον έλεγχο της στατιστικής επίδρασης της τάξης φοίτησης στους μέσους όρους των υπό μελέτη ψυχολογικών μεταβλητών διενεργήθηκε μια σειρά από αναλύσεις διακύμανσης από όπου και προέκυψε στατιστικώς ασήμαντη επίδραση –σε πολυμεταβλητό και σε μονομεταβλητό επίπεδο- στους μέσους όρους των διαστάσεων της ψυχολογικής ταυτότητας, της αυτοεκτίμησης, του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας, της ικανοποίησης από τη ζωή και των παραγόντων που απαρτίζουν τα προβλήματα συμπεριφοράς.

Πίνακας 21. *Μέσοι όροι των ψυχολογικών μετρήσεων των εφήβων ως προς την τάξη φοίτησης*

	Τάξη φοίτησης		
	Γ΄ Γυμν.	Β. Λυκ.	
	Μ.Ο.	Μ.Ο.	F
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	3.66	3.62	0.95
Δέσμευση	4.11	4.08	0.60
Εθνική ταυτότητα			
Διερεύνηση	4.04	4.02	0.06
Δέσμευση	4.54	4.33	6.05*
Εθνική ταυτότητα σύνολο	4.29	4.18	2.27
Αυτοεκτίμηση	4.09	4.16	1.48
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	3.94	3.79	3.24
Ικανοποίηση από τη ζωή	4.19	4.21	0.17
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	2.99	3.03	0.03
Προβλήματα συμπεριφοράς	2.33	2.20	0.94
Υπερκινητικότητα	3.64	3.73	0.34
Προβλήματα με συνομηλίκους	2.11	2.16	0.10
Προκοινωνική συμπεριφορά	7.97	7.92	0.13
Ψυχολογικά προβλήματα σύνολο	12.23	12.29	0.02
Σοβαρότητα προβλημάτων	2.36	2.35	0.00

Σημείωση. * $p<0.05$. ** $p<0.01$. *** $p<0.001$.

Όσον αφορά την επίδραση της τάξης φοίτησης στο γραμμικό συνδυασμό των διαστάσεων της εθνοτικής ταυτότητας, αυτή προέκυψε στατιστικώς σημαντική σε πολυμεταβλητό επίπεδο σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο Hotteling's T^2. Όπου T^2=0.01, F(3, 738)=2.91, p=0.034, η^2=0.012. Σε μονομεταβλητό επίπεδο οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται στη διάσταση της δέσμευσης F(1, 740)=6.05, p=0.014, η^2=0.008, όπου φαίνεται ότι οι μαθητές της Γ΄ γυμνασίου (Μ.Ο=4.54) δεσμεύονται σε θέματα σχετικά με την εθνική τους ταυτότητα σε μεγαλύτερο βαθμό από τους μαθητές της Β΄ λυκείου (Μ.Ο.=4.33) (βλ. Πίν.21).

Όπως έδειξε το κριτήριο χ^2(3, 237)=7.97, p<0.05, οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στην γ΄ γυμνασίου και στη β΄ λυκείου υιοθετούν με διαφορετική συχνότητα καθεμία από τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού. Από την επισκόπηση του Πίν. 22 φαίνεται ότι οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου υιοθετούν συχνότερα τον διαχωρισμό και την εναρμόνιση, αντίστοιχα, σε ποσοστό 28.5% και 27.7%, ενώ για τις στρατηγικές αυτές τα αντίστοιχα ποσοστά των μαθητών που φοιτούν στη β΄ λυκείου είναι 21.0% και 18.0%. Αντίθετα οι μετανάστες μαθητές της β΄ λυκείου υιοθετούν συχνότερα τη στρατηγική της περιθωριοποίησης (33.0%) και της αφομοίωσης (28.0%).

Πίνακας 22. *Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των μεταναστών μαθητών που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου και στη β΄ λυκείου ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμού*

Στρατηγικές επιπολιτισμού	Τάξη φοίτησης				Σύνολο	
	Γ΄ γυμν.		Β' λυκ.			
	f	*%*	*f*	*%*	*f*	*%*
Περιθωριοποίηση	27	19.7	33	33.0	60	25.3
Διαχωρισμός	39	28.5	21	21.0	60	25.3
Αφομοίωση	33	24.1	28	28.0	61	25.7
Εναρμόνιση	38	27.7	18	18.0	56	23.6
Σύνολο	137	57.8	100	42.2	237	100.0

Σημείωση: οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για την τάξη φοίτησης.

Τάξη φοίτησης και μετανάστευση

Η αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης επηρεάζει σημαντικά τις επιμέρους διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας. Ειδικότερα σε πολυμεταβλητό επίπεδο ο έλεγχος της αλληλεπίδρασης τάξης φοίτησης και μετανάστευσης προέκυψε στατιστικά σημαντικός, όπου ο δείκτης T^2 του Hotteling είναι ίσος με 0.13 και αντιστοιχεί σε F(3,

738)=3.20, p=0.023, η^2=0.013. Σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται και στις τρεις επιμέρους διαστάσεις.

Ειδικότερα, σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται και στην διάσταση της διερεύνησης F(1, 740)=4.05, p=0.044, η^2=0.005. Όπως φαίνεται στο σχήμα 4. οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=4.11) στη διάσταση της διερεύνησης από ό,τι οι γηγενείς μαθητές που φοιτούν στην ίδια τάξη (Μ.Ο.=3.97). Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται στη β΄ λυκείου όπου φαίνεται ότι οι γηγενείς μαθητές έχουν υψηλότερο μέσο όρο στη διάσταση της διερεύνησης (Μ.Ο.=4.13) από τους μετανάστες συμμαθητές τους (Μ.Ο.=3.91).

Επίσης, σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται στην διάσταση της δέσμευσης F(1, 740)=3.63, p=0.05, η^2=0.005. Όπως φαίνεται στο σχήμα 5. οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=4.56) στη διάσταση της δέσμευσης από ό,τι οι γηγενείς μαθητές που φοιτούν στην ίδια τάξη (Μ.Ο.=4.52). Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται στη β΄ λυκείου όπου φαίνεται ότι οι γηγενείς μαθητές έχουν υψηλότερο μέσο όρο στη διάσταση της δέσμευσης (Μ.Ο.=4.47) από τους μετανάστες συμμαθητές τους (Μ.Ο.=4.19).

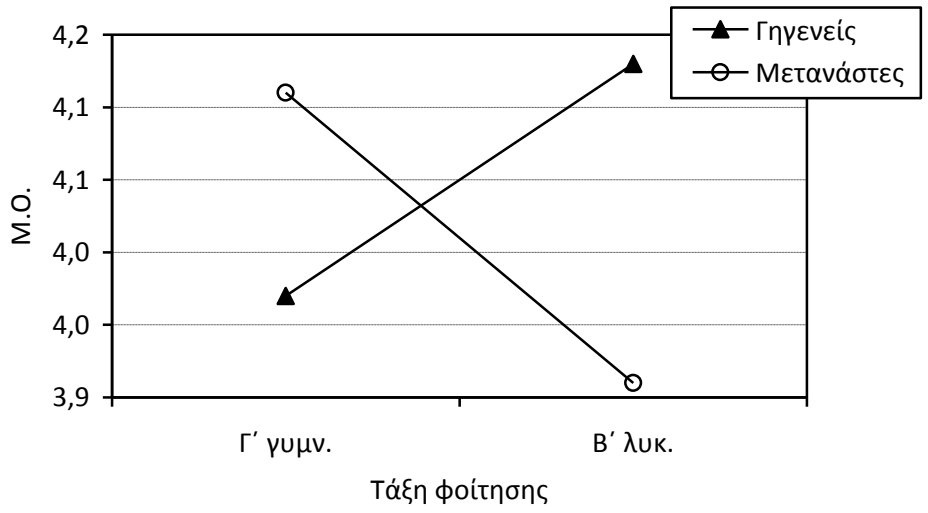

Σχήμα 4. *Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας.*

Ομοίως, σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται στην εθνοτική ταυτότητα συνολικά F(1, 740)=4.72, p=0.030, η^2=0.006. Όπως φαίνεται στο σχήμα 6. οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=4.56) στη διάσταση της δέσμευσης από ό,τι οι γηγενείς μαθητές που φοιτούν στην

ίδια τάξη (Μ.Ο.=4.52). Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται στη β΄ λυκείου όπου φαίνεται ότι οι γηγενείς μαθητές έχουν υψηλότερο μέσο όρο στη διάσταση της δέσμευσης (Μ.Ο.=4.47) από τους μετανάστες συμμαθητές τους (Μ.Ο.=4.19).

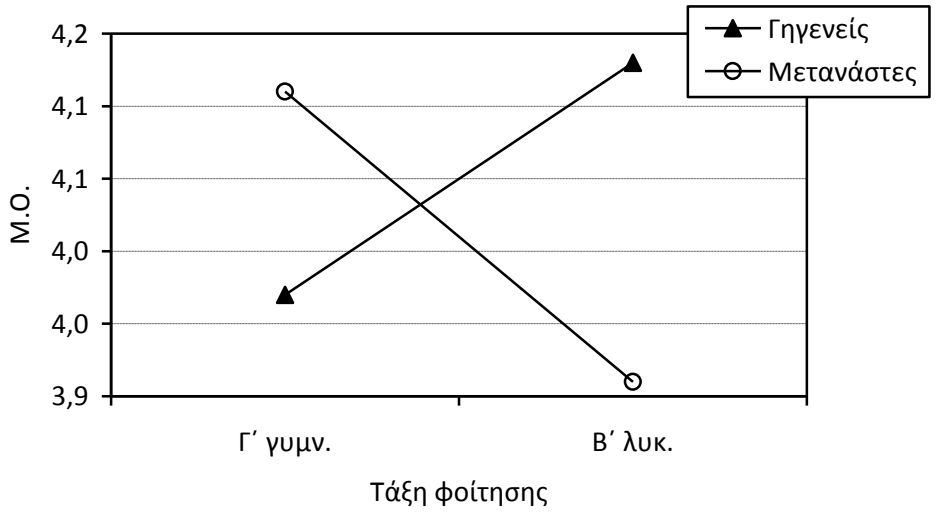

Σχήμα 5. *Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας.*

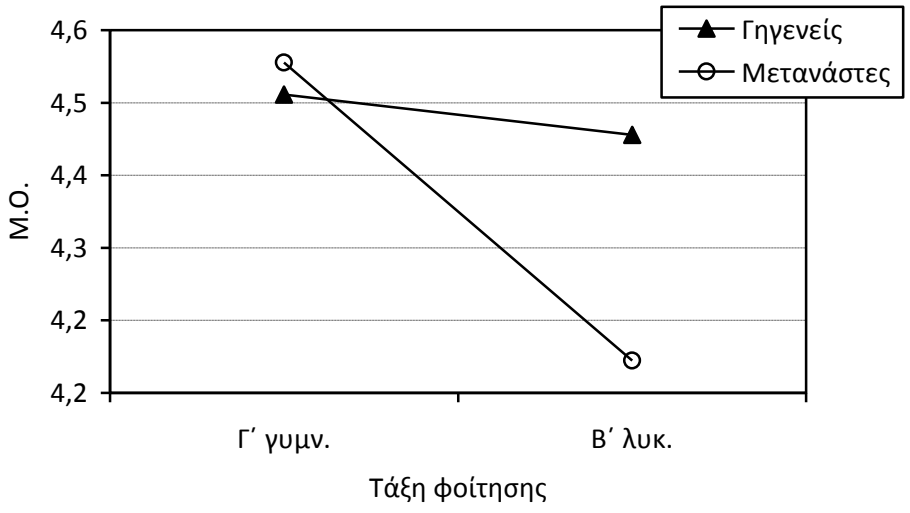

Σχήμα 6. *Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά.*

Η αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης επηρεάζει σημαντικά την εκδήλωση προβλημάτων συμπεριφοράς. Ειδικότερα σε πολυμεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση αυτή βρέθηκε οριακά στατιστικώς ασήμαντη. Σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται στον παράγοντα συναισθηματικές διαταραχές και στον

παράγοντα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά. Ειδικότερα για τον παράγοντα συναισθηματικές διαταραχές F(1, 768)=4.16, p=0.042, $\eta^{2=}$0.005. Όπως φαίνεται στο σχήμα 7. οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=3.20) στον παράγοντα συναισθηματικές διαταραχές από ό,τι οι γηγενείς μαθητές που φοιτούν στην ίδια τάξη (Μ.Ο.=2.79). Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται στη β΄ λυκείου όπου φαίνεται ότι οι γηγενείς μαθητές έχουν υψηλότερο μέσο όρο στην εκδήλωση συναισθηματικών διαταραχών (Μ.Ο.=3.17) από τους μετανάστες συμμαθητές τους (Μ.Ο.=2.87).

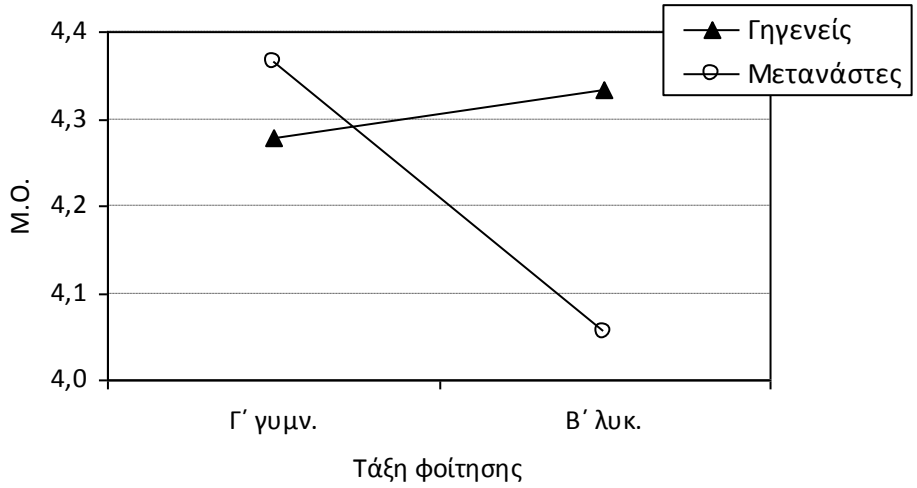

Σχήμα 7. *Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους του παράγοντα συναισθηματικές διαταραχές.*

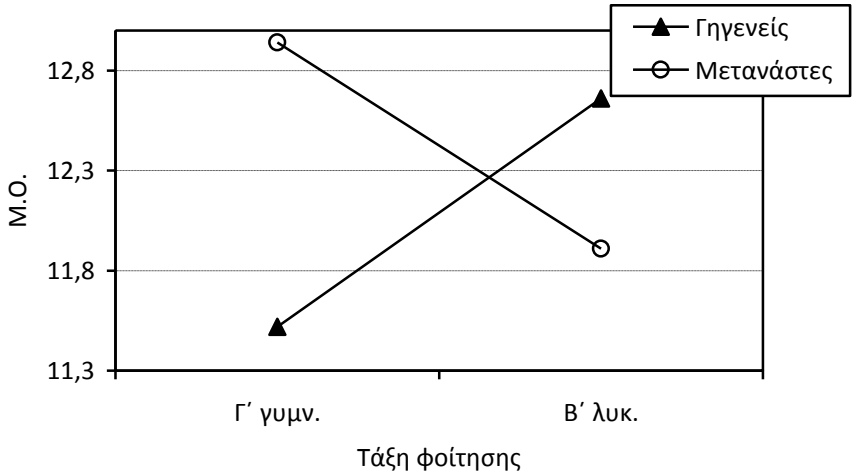

Σχήμα 8. *Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της μετανάστευσης πάνω στους μέσους όρους του παράγοντα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά.*

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση βρέθηκε σε μονομεταβλητό επίπεδο και για τον παράγοντα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά όπου $F(1, 768)=7.04$, $p=0.008$, $\eta^2=0.009$. Όπως φαίνεται στο σχήμα 8 οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου τείνουν να εκδηλώνουν συνολικά περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα (Μ.Ο.=12.94) σε σύγκριση με τους γηγενείς μαθητές που φοιτούν στην ίδια τάξη (Μ.Ο.=11.52). Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται στη β΄ λυκείου όπου οι γηγενείς μαθητές έχουν υψηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=12,66) από τους μετανάστες συνομηλίκους τους (Μ.Ο.=11.91).

Τάξη φοίτησης και χώρα γέννησης

Η αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της χώρας γέννησης επηρεάζει σημαντικά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας. Ειδικότερα σε πολυμεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση αυτή βρέθηκε οριακά στατιστικώς ασήμαντη. Σε μονομεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση εντοπίζεται στον παράγοντα διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας καθώς και στον παράγοντα εθνική ταυτότητα συνολικά.

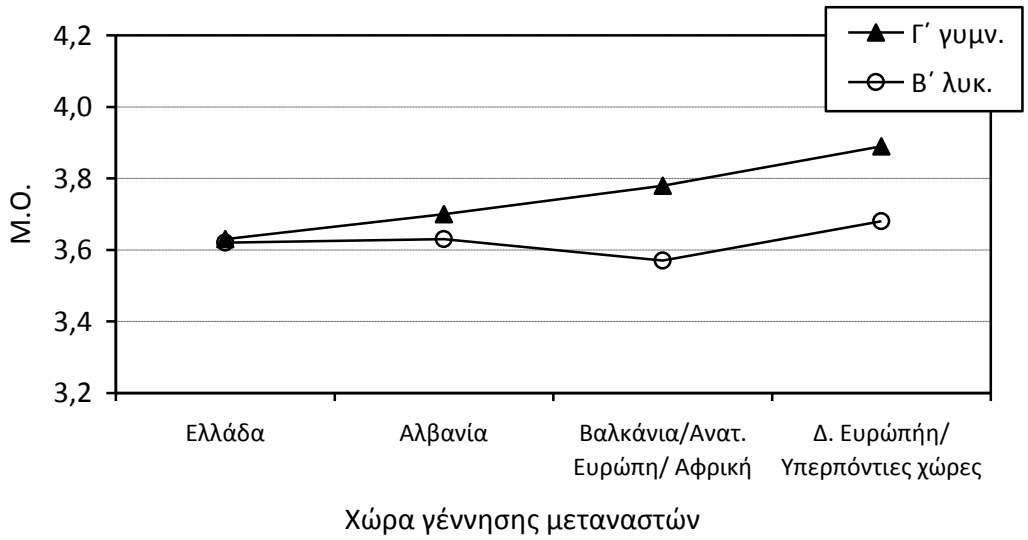

Σχήμα 9. *Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας.*

Ειδικότερα για τον παράγοντα διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας $F(3, 301)=2.98$, $p=0.032$, $\eta^{2=}0.029$. Όπως φαίνεται στο σχήμα 9 οι μετανάστες μαθητές που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου και έχουν γεννηθεί σε χώρες της βαλκανικής, της Ανατολικής Ευρώπης ή της Αφρικής σημείωσαν τον χαμηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=3.79) στη διερεύνηση της εθνοτικής τους ταυτότητας σε σύγκριση με τους μετανάστες μαθητές που φοιτούν στην ίδια τάξη και

έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα (Μ.Ο.=4.21), στην Αλβανία (Μ.Ο.=4.15), και στις δυτικές ή υπερπόντιες χώρες (Μ.Ο.=3.86). Αντεστραμμένη είναι η εικόνα που παρουσιάζεται στη β΄ λυκείου όπου οι μετανάστες μαθητές που έχουν γεννηθεί σε βαλκανικές χώρες, ή σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ή της Αφρικής διερευνούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους μετανάστες συνομηλίκους τους τα θέματα που σχετίζονται με την εθνοτική τους ταυτότητα (Μ.Ο.=4.50). Η διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας περιορίζεται για τους μετανάστες που φοιτούν στη β΄ λυκείου και έχουν γεννηθεί στην Αλβανία, οι οποίοι έχουν τον χαμηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=3.61) σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους που έχουν γεννηθεί σε άλλες χώρες. Οι μέσοι όροι των μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα ή σε δυτικές ή υπερπόντιες χώρες δεν παρουσιάζουν αξιόλογες μεταβολές μεταξύ γ΄ γυμνασίου και β΄ λυκείου.

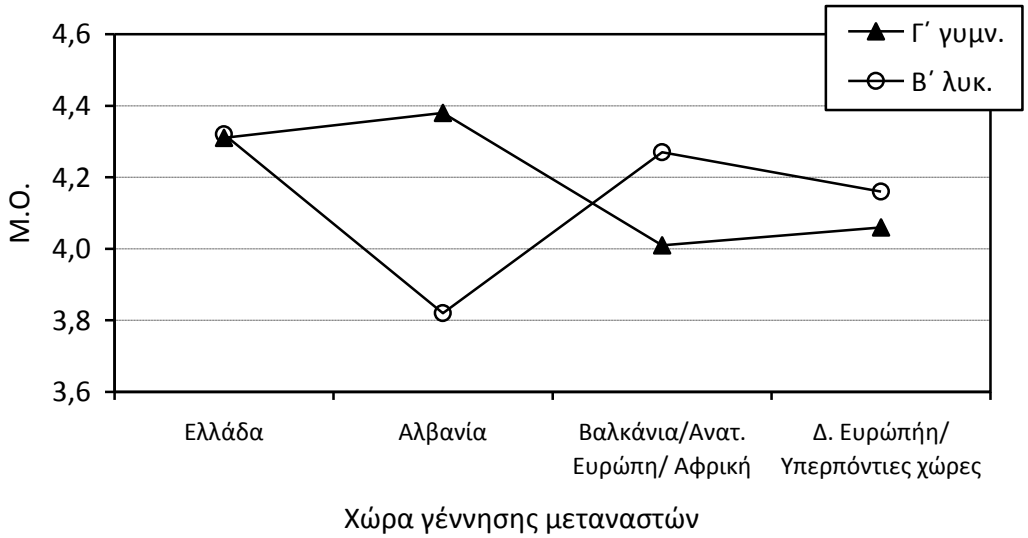

Σχήμα 10. *Αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της χώρας γέννησης πάνω στους μέσους όρους της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά.*

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η αλληλεπίδραση της τάξης φοίτησης και της χώρας γέννησης βρέθηκε στατιστικώς σημαντική σε μονομεταβλητό επίπεδο για τον παράγοντα εθνοτική ταυτότητα συνολικά, όπου $F(3, 301)=2.63$, $p=0.05$, $\eta^{2=}0.026$. Όπως φαίνεται στο σχήμα 10 η τάση των μεταναστών μαθητών που έχουν γεννηθεί στην Αλβανία να ασχολούνται με θέματα που αφορούν τη διαμόρφωση της εθνοτικής τους ταυτότητας περιορίζεται από τη γ΄ γυμνασίου (Μ.Ο.=4.39) στη β΄ λυκείου (Μ.Ο.=4.01), όπου και σημειώνουν τον χαμηλότερο μέσο όρο (Μ.Ο.=3.82) σε σύγκριση με τους μετανάστες μαθητές που φοιτούν στην ίδια τάξη και έχουν γεννηθεί σε άλλες χώρες ($Μ.Ο._{ΕΛΛ}$=4.40, $Μ.Ο._{ΒΑΛ/ΑΝΑΤ.ΕΥΡ./ΑΦΡ.}$=4.37, $Μ.Ο._{ΔΥΤ/ΥΠΕΡΠΟΝΤ.}$=4.13). Αντίθετη είναι η εικόνα των μεταναστών

μαθητών που έχουν γεννηθεί στα Βαλκάνια, σε χώρες της Ανατ. Ευρώπης ή της Αφρικής, των οποίων το ενδιαφέρον για τα θέματα της εθνοτικής ταυτότητας αυξάνεται από την γ΄γυμνασίου (Μ.Ο.=4.01) στη β΄ λυκείου (Μ.Ο.=4.37). Οι μέσοι όροι των μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα ή σε δυτικές/υπερπόντιες χώρες δεν παρουσιάζουν αξιοσημείωτη μεταβολή μεταξύ των δύο τάξεων.

6.6 Συσχέτιση της εθνοτικής ταυτότητας με την ψυχολογική προσαρμογή

Προκειμένου να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας και στις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του Πίν. 23 στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας και των διαστάσεων διερεύνησης (r=0.13, p<0.01) και δέσμευσης (r=0.16, p<0.01) της ψυχολογικής ταυτότητας, της αυτοεκτίμησης (r=0.17, p<0.01), του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας (r=0.14, p<0.01), της ικανοποίησης από τη ζωή (r=0.24, p<0.01) και της προκοινωνικής συμπεριφοράς (r=0.19, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντικές αρνητικής κατεύθυνσης συνάφειες παρατηρούνται ανάμεσα στη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και των παραγόντων προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.18, p<0.01), υπερκινητικότητα (r=-0.19, p<0.01) και ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.13, p<0.01).

Όσον αφορά την διάσταση της δέσμευσης φαίνεται (Πίν. 23) ότι έχει θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με την αντίστοιχη διάσταση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.23, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.25, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.21, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.27, p<0.01) και την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.15, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις αρνητικής κατεύθυνσης παρατηρούνται ανάμεσα στη διάσταση της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας και των συναισθηματικών διαταραχών (r=-0.08, p<0.01), του παράγοντα προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.12, p<0.01), της υπερκινητικότητας (r=-0.16, p<0.01), των προβλημάτων με τους συνομηλίκους (r=-0.11, p<0.01) και των ψυχολογικών προβλημάτων συνολικά (r=-0.15, p<0.01). Όσον αφορά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις παρατηρούνται με τη δέσμευση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.22, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.24, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.20, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.28, p<0.01) και την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.20, p<0.01). Αντίθετα στατιστικώς σημαντικές αρνητικής κατεύθυνσης είναι οι συνάφειες με τα προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.14, p<0.01), την

υπερκινητικότητα (r=-0.20, p<0.01), τον παράγοντα προβλήματα με συνομηλίκους (r=-0.09, p<0.01) και τα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.16, p<0.01). Και για τις τρεις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας οι συνάφειες με τις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές -ανεξαρτήτως κατεύθυνσης- είναι χαμηλές.

Πίνακας 23. *Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας και των άλλων ψυχολογικών μεταβλητών*

	Εθνική ταυτότητα		
	Διερεύνηση	Δέσμευση	Σύνολο
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	0.13**	-0.05	0.04
Δέσμευση	0.16**	0.23**	0.22**
Αυτοεκτίμηση	0.17**	0.25**	0.24**
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	0.14**	0.21**	0.20**
Ικανοποίηση από τη ζωή	0.24**	0.27**	0.28**
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	-0.01	-0.08*	-0.05
Προβλήματα συμπεριφοράς	-0.18**	-0.12**	-0.14**
Υπερκινητικότητα	-0.19**	-0.16**	-0.20**
Προβλήματα με συνομηλίκους	-0.05	-0.11**	-0.09*
Προκοινωνική συμπεριφορά	0.19**	0.15**	0.20**
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	-0.13**	-0.15**	-0.16**
Σοβαρότητα προβλημάτων	-0.01	-0.05	-0.03

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Προκειμένου να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας και στις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές των γηγενών μαθητών του δείγματος υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του Πίν. 24 στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας και των διαστάσεων διερεύνησης (r=0.14, p<0.01) και δέσμευσης (r=0.14, p<0.01) της ψυχολογικής ταυτότητας, της αυτοεκτίμησης (r=0.18, p<0.01), του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας (r=0.13, p<0.01), της ικανοποίησης από τη ζωή (r=0.22, p<0.01) και της προκοινωνικής συμπεριφοράς (r=0.24, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντικές αρνητικής κατεύθυνσης συνάφειες

παρατηρούνται ανάμεσα στη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και των παραγόντων προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.17, p<0.01), υπερκινητικότητα (r=-0.22, p<0.01) και ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.15, p<0.01).

Πίνακας 24. *Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των γηγενών μαθητών και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών*

	Εθνική ταυτότητα γηγενών		
	Διερεύνηση	Δέσμευση	Σύνολο
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	0.14**	-0.05	-0.04
Δέσμευση	0.14**	0.25**	0.22**
Αυτοεκτίμηση	0.18**	0.24**	0.24**
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	0.13**	0.23**	0.21**
Ικανοποίηση από τη ζωή	0.22**	0.27**	0.28**
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	-0.03	-0.09	-0.07
Προβλήματα συμπεριφοράς	-0.17**	-0.15**	-0.18**
Υπερκινητικότητα	-0.22**	-0.18**	-0.22**
Προβλήματα με συνομηλίκους	-0.05	-0.11*	-0.09
Προκοινωνική συμπεριφορά	0.24**	0.17**	0.23**
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	-0.15**	-0.18**	-0.19**
Σοβαρότητα προβλημάτων	0.02	-0.04	-0.01

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Όσον αφορά την διάσταση της δέσμευσης φαίνεται (Πίν. 24) ότι έχει θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με την αντίστοιχη διάσταση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.25, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.24, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.23, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.27, p<0.01) και την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.17, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις αρνητικής κατεύθυνσης παρατηρούνται ανάμεσα στη διάσταση της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας και του παράγοντα προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.15, p<0.01), της υπερκινητικότητας (r=-0.18, p<0.01), των προβλημάτων με τους συνομηλίκους (r=-0.11, p<0.05) και των ψυχολογικών προβλημάτων συνολικά (r=-0.18, p<0.01). Όσον αφορά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά, θετικής

κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις παρατηρούνται με τη δέσμευση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.22, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.24, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.21, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.28, p<0.01) και την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.23, p<0.01). Αντίθετα στατιστικώς σημαντικές αρνητικής κατεύθυνσης είναι οι συνάφειες με τα προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.18, p<0.01), την υπερκινητικότητα (r=-0.22, p<0.01), και τα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.19, p<0.01). Και για τις τρεις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των γηγενών μαθητών του δείγματος οι συνάφειες με τις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές -ανεξαρτήτως κατεύθυνσης- είναι χαμηλές.

Προκειμένου να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας και στις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές των μεταναστών μαθητών του δείγματος υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του Πίν. 25 στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας και των διαστάσεων διερεύνησης (r=0.11, p<0.01) και δέσμευσης (r=0.18, p<0.01) της ψυχολογικής ταυτότητας, της αυτοεκτίμησης (r=0.15, p<0.01), του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας (r=0.15, p<0.01), της ικανοποίησης από τη ζωή (r=0.26, p<0.01), της προκοινωνικής συμπεριφοράς (r=0.14, p<0.05) και του παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.33, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης συνάφεια παρατηρείται ανάμεσα στη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και στον παράγοντα υπερκινητικότητα (r=-0.16, p<0.01).

Όσον αφορά την διάσταση της δέσμευσης φαίνεται (Πίν. 25) ότι έχει θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με την αντίστοιχη διάσταση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.19, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.25, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.18, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.26, p<0.01) και την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.13, p<0.05). Θετική είναι και η συνάφεια ανάμεσα στη δέσμευση ως προς την εθνική ταυτότητα και τον εθνικό προσανατολισμό (r=0.47, p<0.05). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις αρνητικής κατεύθυνσης παρατηρούνται ανάμεσα στη διάσταση της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας και της υπερκινητικότητας (r=-0.14, p<0.05) καθώς και των ψυχολογικών προβλημάτων συνολικά (r=-0.12, p<0.01). Όσον αφορά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά, θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις παρατηρούνται με τη δέσμευση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.21, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.22, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.19, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.29,

p<0.01), την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.15, p<0.01) και τον εθνικό προσανατολισμό (r=0.45, p<0.05). Αντίθετα στατιστικώς σημαντικές αρνητικής κατεύθυνσης είναι οι συνάφειες με την υπερκινητικότητα (r=-0.17, p<0.01), και τα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.12, p<0.01). Και για τις τρεις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών του δείγματος οι συνάφειες με τις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές -ανεξαρτήτως κατεύθυνσης- είναι χαμηλές.

Πίνακας 25. *Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών*

	Εθνική ταυτότητα μεταναστών		
	Διερεύνηση	Δέσμευση	Σύνολο
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	0.11*	-0.03	0.04
Δέσμευση	0.18**	0.19**	0.21**
Αυτοεκτίμηση	0.15**	0.25**	0.22**
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	0.15**	0.18**	0.19**
Ικανοποίηση από τη ζωή	0.26**	0.26**	0.29**
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	0.01	-0.07	-0.03
Προβλήματα συμπεριφοράς	-0.05	-0.08	-0.07
Υπερκινητικότητα	-0.16**	-0.14*	-0.17**
Προβλήματα με συνομηλίκους	-0.06	-0.11	-0.09
Προκοινωνική συμπεριφορά	0.14*	0.13*	0.15*
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	-0.10	-0.12*	-0.12*
Σοβαρότητα προβλημάτων	-0.05	-0.05	-0.06
Επιπολιτισμός			
Γηγενής προσανατολισμός	0.01	0.10	0.06
Εθνοτικός προσανατολισμός	0.33**	0.47**	0.45**

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Προκειμένου να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 1^{ης} γενιάς και στις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του Πίν. 26 στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρατηρείται ανάμεσα στη

διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής τους ταυτότητας και της ικανοποίησης από τη ζωή (r=0.23, p<0.01), της προκοινωνικής συμπεριφοράς (r=0.19, p<0.05) και του παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.31, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης συνάφεια παρατηρείται ανάμεσα στη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και στον παράγοντα υπερκινητικότητα (r=-0.16, p<0.05).

Πίνακας 26. *Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 1ης γενιάς και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών*

	Εθνική ταυτότητα μεταναστών 1ης γενιάς		
	Διερεύνηση	Δέσμευση	Σύνολο
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	0.06	-0.05	0.01
Δέσμευση	0.15	0.22**	0.21*
Αυτοεκτίμηση	0.01	0.17*	0.01
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	0.11	0.19*	0.17*
Ικανοποίηση από τη ζωή	0.23**	0.24**	0.26**
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	0.02	-0.04	-0.01
Προβλήματα συμπεριφοράς	-0.12	-0.12	-0.14
Υπερκινητικότητα	-0.16*	-0.12	-0.16*
Προβλήματα με συνομηλίκους	-0.04	-0.07	-0.06
Προκοινωνική συμπεριφορά	0.19*	0.11	0.17*
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	-0.12	-0.11	-0.12
Σοβαρότητα προβλημάτων	-0.07	-0.21*	-0.15
Επιπολιτισμός			
Γηγενής προσανατολισμός	0.06	0.12	0.10
Εθνοτικός προσανατολισμός	0.31**	0.49**	0.45**

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Όσον αφορά την διάσταση της δέσμευσης φαίνεται (Πίν. 26) ότι έχει θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με την αντίστοιχη διάσταση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.22, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.17, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.19, p<0.05), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.24, p<0.01) και τον παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.49, p<0.05). Αντίθετα,

στατιστικώς σημαντική συσχέτιση αρνητικής κατεύθυνσης παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας και της σοβαρότητας των ψυχολογικών προβλημάτων (r=-0.21, p<0.05). Όσον αφορά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά, θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις παρατηρούνται με τη δέσμευση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.21, p<0.05), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.17, p<0.01) την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.26, p<0.01), την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.17, p<0.05) και τον εθνικό προσανατολισμό (r=0.45, p<0.05). Αντίθετα στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης είναι οι συνάφεια με την υπερκινητικότητα (r=-0.16, p<0.01). Και για τις τρεις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 1^{ης} γενιάς οι συνάφειες με τις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές -ανεξαρτήτως κατεύθυνσης- είναι χαμηλές.

Προκειμένου να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 2^{ης} γενιάς και στις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του Πίν. 27 στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής τους ταυτότητας και των δύο διαστάσεων της ψυχολογικής τους ταυτότητας, διερεύνηση (r=0.17, p<0.05) και δέσμευση (r=0.22, p<0.01), της αυτοεκτίμησης (r=0.28, p<0.01), του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας (r=0.18, p<0.05), της ικανοποίησης από τη ζωή (r=0.29, p<0.01). και του παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.37, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης συνάφεια παρατηρείται ανάμεσα στη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και στον παράγοντα υπερκινητικότητα (r=-0.16, p<0.05).

Όσον αφορά την διάσταση της δέσμευσης φαίνεται (Πίν. 27) ότι έχει θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με την αντίστοιχη διάσταση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.18, p<0.05), την αυτοεκτίμηση (r=0.32, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.18, p<0.05), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.29, p<0.01), την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.16, p<0.05) και τον παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.44, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική συσχέτιση αρνητικής κατεύθυνσης παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας και της υπερκινητικότητας (r=-0.16, p<0.05). Όσον αφορά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά, θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις παρατηρούνται με τη δέσμευση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.23, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.34, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.21, p<0.01) την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.32, p<0.01) και τον εθνικό προσανατολισμό (r=0.45, p<0.05).

Αντίθετα στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης είναι οι συνάφεια με την υπερκινητικότητα (r=-0.18, p<0.01). Και για τις τρεις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 2^{ης} γενιάς οι συνάφειες με τις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές -ανεξαρτήτως κατεύθυνσης- είναι χαμηλές.

Πίνακας 27. *Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών μαθητών 2^{ης} γενιάς και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών*

	Εθνική ταυτότητα μεταναστών 2^{ης} γενιάς		
	Διερεύνηση	Δέσμευση	Σύνολο
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	0.17*	-0.22	0.08
Δέσμευση	0.22**	0.18*	0.23**
Αυτοεκτίμηση	0.28**	0.32**	0.34**
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	0.18*	0.18*	0.21**
Ικανοποίηση από τη ζωή	0.29**	0.28**	0.32**
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	-0.00	-0.11	-0.06
Προβλήματα συμπεριφοράς	0.01	-0.06	-0.02
Υπερκινητικότητα	-0.16*	-0.16*	-0.18*
Προβλήματα με συνομηλίκους	-0.09	-0.15	-0.13
Προκοινωνική συμπεριφορά	0.09	0.16*	0.14
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	-0.09	-0.14	-0.13
Σοβαρότητα προβλημάτων	-0.03	0.09	0.03
Επιπολιτισμός			
Γηγενής προσανατολισμός	-0.06	0.07	0.00
Εθνοτικός προσανατολισμός	0.37**	0.44**	0.46**

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Προκειμένου να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μαθητών που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου και στις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του Πίν. 28 στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής τους ταυτότητας και των δύο διαστάσεων της ψυχολογικής τους ταυτότητας, διερεύνηση (r=0.17, p<0.01) και δέσμευση (r=0.25, p<0.01),

της αυτοεκτίμησης (r=0.16, p<0.01), του υποκειμενικού αισθήματος ευεξίας (r=0.18, p<0.01), της ικανοποίησης από τη ζωή (r=0.22, p<0.01), της προκοινωνικής συμπεριφοράς (r=0.24, p<0.01) και του παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.29, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης συνάφεια παρατηρείται ανάμεσα στη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και στον παράγοντα υπερκινητικότητα (r=-0.14, p<0.01).

Πίνακας 28. *Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μαθητών που φοιτούν στη Γ γυμνασίου και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών*

	Εθνική ταυτότητα μαθητών Γ' γυμνασίου		
	Διερεύνηση	Δέσμευση	Σύνολο
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	0.17**	-0.04	0.08
Δέσμευση	0.25**	0.28**	0.31**
Αυτοεκτίμηση	0.16**	0.28**	0.26**
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	0.18**	0.27**	0.26**
Ικανοποίηση από τη ζωή	0.22**	0.29**	0.29**
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	0.02	-0.06	-0.02
Προβλήματα συμπεριφοράς	-0.08	-0.12*	-0.11*
Υπερκινητικότητα	-0.14**	-0.15**	-0.16**
Προβλήματα με συνομηλίκους	-0.03	-0.12*	-0.08
Προκοινωνική συμπεριφορά	0.24**	0.25**	0.28**
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	-0.09	-0.15**	-0.14**
Σοβαρότητα προβλημάτων	-0.01	-0.13*	-0.08
Επιπολιτισμός			
Γηγενής προσανατολισμός	-0.02	0.07	0.03
Εθνοτικός προσανατολισμός	0.29**	0.42**	0.41**

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Όσον αφορά την διάσταση της δέσμευσης φαίνεται (Πίν. 28) ότι έχει θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με την αντίστοιχη διάσταση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.28, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.28, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.27, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.29,

p<0.01), την προκοινωνική συμπεριφορά (r=0.25, p<0.05) και τον παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.42, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντική συσχέτιση αρνητικής κατεύθυνσης παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας και της υπερκινητικότητας (r=-0.15, p<0.01), των προβλημάτων με συνομηλίκους (r=-0.12, p<0.05), των ψυχολογικών προβλημάτων συνολικά (r=-0.15, p<0.01) και της σοβαρότητας των προβλημάτων (r=-0.13, p<0.05). Όσον αφορά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά, θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις παρατηρούνται με τη δέσμευση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.31, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.26, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.26, p<0.01) την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.29, p<0.01) και τον εθνικό προσανατολισμό (r=0.41, p<0.01). Αντίθετα στατιστικώς σημαντική αρνητικής κατεύθυνσης είναι οι συνάφεια με τον παράγοντα προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.11, p<0.05), την υπερκινητικότητα (r=-0.16, p<0.01), τα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.14, p<0.01). Και για τις τρεις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μαθητών που φοιτούν στη γ΄ γυμνασίου οι συνάφειες με τις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές – ανεξαρτήτως κατεύθυνσης – είναι χαμηλές.

Προκειμένου να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας των μαθητών που φοιτούν στη β΄ λυκείου και στις υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του Πίν. 29 στατιστικώς σημαντική συσχέτιση παρατηρείται ανάμεσα στη διάσταση της διερεύνησης της εθνοτικής ταυτότητας και της αυτοεκτίμησης (r=0.17, p<0.01), της ικανοποίησης από τη ζωή (r=0.26, p<0.01) και του εθνικού προσανατολισμού (r=0.34, p<0.01) . Αντίθετα, στατιστικώς σημαντικές αρνητικής κατεύθυνσης συνάφειες παρατηρούνται ανάμεσα στη διερεύνηση της εθνοτικής ταυτότητας και των παραγόντων προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.16, p<0.01), υπερκινητικότητα (r=-0.25, p<0.01) και ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.17, p<0.01).

Όσον αφορά την διάσταση της δέσμευσης φαίνεται (Πίν. 29) ότι έχει θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με την αντίστοιχη διάσταση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.16, p<0.01), την αυτοεκτίμηση (r=0.21, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.14, p<0.01), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.24, p<0.01) και τον εθνικό προσανατολισμό (r=0.47, p<0.01). Αντίθετα, στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις αρνητικής κατεύθυνσης παρατηρούνται ανάμεσα στη διάσταση της δέσμευσης της εθνοτικής ταυτότητας και στον παράγοντα προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.14,

p<0.05), στην υπερκινητικότητα (r=-0.18, p<0.01), και στα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.16, p<0.01).

Πίνακας 29. *Συνάφεια (δείκτης Pearson r) μεταξύ της εθνοτικής ταυτότητας των μαθητών που φοιτούν στη Β' λυκείου και των άλλων ψυχολογικών τους μεταβλητών*

	Εθνική ταυτότητα μαθητών Β' λυκείου		
	Διερεύνηση	Δέσμευση	Σύνολο
Ψυχολογική ταυτότητα			
Διερεύνηση	0.06	-0.07	-0.01
Δέσμευση	0.06	0.16**	0.12*
Αυτοεκτίμηση	0.17**	0.21**	0.22**
Υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας	0.09	0.14**	0.13*
Ικανοποίηση από τη ζωή	0.26**	0.24**	0.27**
Προβλήματα συμπεριφοράς			
Συναισθηματικές διαταραχές	-0.05	-0.11	-0.09
Προβλήματα συμπεριφοράς	-0.16**	-0.14*	-0.17**
Υπερκινητικότητα	-0.25**	-0.18**	-0.24**
Προβλήματα με συνομηλίκους	-0.08	-0.10	-0.10
Προκοινωνική συμπεριφορά	0.13*	0.04	0.09
Ψυχολογικά προβλήματα συν.	-0.17**	-0.16**	-0.18**
Σοβαρότητα προβλημάτων	-0.01	0.04	0.02
Επιπολιτισμός			
Γηγενής προσανατολισμός	0.05	0.13	0.10
Εθνοτικός προσανατολισμός	0.34**	0.47**	0.44**

Σημείωση. * p<0.05. ** p<0.01. *** p<0.001.

Όσον αφορά τη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας συνολικά θετικής κατεύθυνσης στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις παρατηρούνται με τη δέσμευση της ψυχολογικής ταυτότητας (r=0.12, p<0.05), την αυτοεκτίμηση (r=0.22, p<0.01), το υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας (r=0.13, p<0.05), την ικανοποίηση από τη ζωή (r=0.27, p<0.01) και τον παράγοντα εθνοτικός προσανατολισμός (r=0.44, p<0.01). Αντίθετα στατιστικώς σημαντικές αρνητικής κατεύθυνσης είναι οι συνάφειες με τα προβλήματα συμπεριφοράς (r=-0.17, p<0.01), την υπερκινητικότητα (r=-0.24, p<0.01), και τα ψυχολογικά προβλήματα συνολικά (r=-0.18, p<0.01). Και για τις τρεις διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας οι συνάφειες με τις

υπόλοιπες υπό μελέτη ψυχολογικές μεταβλητές – ανεξαρτήτως κατεύθυνσης – είναι χαμηλές.

Γ. Συμπεράσματα – Προτάσεις

Σκοπός της έρευνας αυτής ήταν να μελετήσει το περιεχόμενο και την ανάπτυξη της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών εφήβων δεύτερης γενιάς, καθώς και τη σχέση της με την ψυχολογική προσαρμογή των εφήβων αυτών. Ως δείκτες ψυχολογικής προσαρμογής χρησιμοποιήθηκαν οι διαστάσεις της αυτοεκτίμησης, της υποκειμενικής ευεξίας και της ικανοποίησης από τη ζωή, καθώς και η απουσία ψυχολογικών προβλημάτων. Επίσης, κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί η εθνοτική ταυτότητα σε συνάρτηση με την ψυχολογική ταυτότητα, καθώς πρόκειται για συναφείς διεργασίες που συνιστούν βασικούς αναπτυξιακούς στόχους της εφηβείας. Για την καλύτερη κατανόηση των μεταναστών εφήβων δεύτερης γενιάς χρησιμοποιήθηκαν ως ομάδες σύγκρισης οι συνομήλικοί τους μετανάστες πρώτης γενιάς, καθώς και οι Έλληνες γηγενείς συμμαθητές τους. Αν και η πολυπλοκότητα των υπό μελέτη φαινομένων δεν επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι η παρούσα μελέτη καλύπτει όλες τις επιμέρους πτυχές με εξαντλητικό τρόπο, ωστόσο η στατιστική επεξεργασία των ερευνητικών δεδομένων – τα οποία προήλθαν από ικανό εύρος γεωγραφικών περιφερειών της χώρας – επιτρέπει την εξαγωγή ορισμένων χρήσιμων συμπερασμάτων. Η σειρά παρουσίασης των διαπιστώσεων αυτών δεν ακολουθεί την (αναγκαστικά «τεχνοκρατική») δομή της προηγούμενης ενότητας των Ευρημάτων, αλλά θα γίνει με κριτήριο την κεντρικότητά τους σε σχέση με τους ερευνητικούς στόχους.

Παρόλο που ο χαρακτήρας των μετρήσεων ήταν εν πολλοίς ποσοτικός, ένα ποιοτικό στοιχείο προσφέρει καταρχήν αξιόλογες πληροφορίες και τροφή για προβληματισμό ως προς την ερμηνεία του. Το στοιχείο αυτό αφορά τον ***εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό*** των μεταναστών εφήβων, έτσι όπως προέκυψε από τις απαντήσεις τους σε ανοιχτό ερώτημα ελεύθερου συνειρμού. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε ισχυρή συσχέτιση της χώρας γέννησης και, κατ' επέκταση, της γενιάς μετανάστευσης με την αυτοτοποθέτηση των εφήβων όσον αφορά την εθνοτική τους ταυτότητα. ***Περίπου οι μισοί έφηβοι μετανάστες δεύτερης γενιάς ανέφεραν στο σχετικό ερώτημα ότι αισθάνονται Έλληνες. Αν εστιάσουμε την ανάλυση αποκλειστικά στους μετανάστες που γεννήθηκαν στην Ελλάδα, το ποσοστό αυτό αυξάνεται σε άνω του 60%*** (ας σημειωθεί εδώ ότι η αντίστοιχη αναλογία μεταξύ των γηγενών εφήβων που αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες δεν ξεπερνά τους 7 ή 8 στους 10). Αντιθέτως, περίπου 6 στους 10 μετανάστες πρώτης γενιάς ανέφεραν εθνοτικό αυτο-

προσδιορισμό που απορρέει από τη χώρα καταγωγής της οικογένειάς τους. Προς επίρρωση των παραπάνω, ***οι μετανάστες έφηβοι δεύτερης γενιάς επέλεξαν με μεγαλύτερη συχνότητα τις στρατηγικές επιπολιτισμού της αφομοίωσης ή της εναρμόνισης***, οι οποίες δηλώνουν προσανατολισμό προς την ευρύτερη ελληνική κοινωνία, είτε κατά προτεραιότητα είτε σε συνδυασμό με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής. Από το άλλο μέρος, οι μετανάστες έφηβοι πρώτης γενιάς εμφάνισαν αυξημένα ποσοστά στη στρατηγική του διαχωρισμού, η οποία είναι προσανατολισμένη προς τη χώρα καταγωγής και συνεπάγεται περιορισμό των σχέσεων με την κοινωνία της χώρας υποδοχής.

Τα ποιοτικά στοιχεία που αφορούν το περιεχόμενο του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού είναι σημαντικά επειδή δίνουν μια εικόνα της πορείας που ακολουθεί η προσαρμογή των μεταναστών στην Ελλάδα. Είναι φανερό ότι ***οι μετανάστες έφηβοι δεύτερης γενιάς νιώθουν εγγύτερα προς την ελληνική κοινωνία και την ελληνική κουλτούρα***. Αυτό μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας διπλής διαδικασίας, ψυχολογικής και κοινωνικής συγχρόνως. Από ψυχολογική άποψη, η δεύτερη γενιά των μεταναστών δεν έχει προσωπικά βιώματα και αναμνήσεις από τη χώρα καταγωγής της οικογένειας. Τα παιδιά αυτά μαθαίνουν τη γλώσσα της χώρας εγκατάστασης περίπου με τον ίδιο αυθόρμητο τρόπο που μαθαίνει ένα παιδί τη μητρική του γλώσσα και εντάσσονται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα από την αρχή της σχολικής τους ζωής. Τα στοιχεία αυτά συνηγορούν στη σύναψη ισχυρότερων δεσμών με τη χώρα υποδοχής, συγκριτικά με τους συνομηλίκους τους μετανάστες πρώτης γενιάς. Από κοινωνική άποψη, θα μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η ευρύτερη κοινωνία παρέχει τη δυνατότητα στα παιδιά αυτά να αναπτύξουν αισθήματα ταύτισης με τον ελληνικό πολιτισμό, είτε ενθαρρύνοντας σκόπιμα μια τέτοια πορεία μέσω των μηχανισμών κοινωνικοποίησης είτε δημιουργώντας ένα πλαίσιο ανεκτικότητας και αποδοχής. Πιθανώς το αποτέλεσμα που αναφέρθηκε παραπάνω οφείλεται σε αλληλεπίδραση ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων.

Από το άλλο μέρος, θα ήταν λάθος να αγνοήσουμε τις «μειοψηφίες» που προέκυψαν από τη συσχέτιση του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού με τη χώρα καταγωγής και τη γενιά μετανάστευσης. Δεν νιώθουν όλοι οι μετανάστες έφηβοι δεύτερης γενιάς ότι συνδέονται πρωτίστως με την ελληνική ταυτότητα. ***Σχεδόν 1 στους 5 εφήβους μετανάστες δεύτερης γενιάς εξακολουθούν να δίνουν προτεραιότητα στη χώρα καταγωγής των γονέων, αν και η αναλογία αυτή περιορίζεται σε σχεδόν 1 στους 10 μεταξύ των μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα.*** Αυτό μπορεί να οφείλεται στην –αναμφισβήτητα ισχυρή– επίδραση της οικογένειας (και πιθανόν, της κοινότητας των συμπατριωτών) κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης ταυτότητας στην εφηβεία, ίσως ακόμα και σε προσωπικές εμπειρίες

αποκλεισμού και προσλαμβανόμενης διάκρισης των εφήβων αυτών. Όποιοι από τους παραπάνω λόγους κι αν ισχύουν, είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι ***η διατήρηση της εθνοτικής ταυτότητας από ορισμένους μετανάστες δεύτερης γενιάς δεν αποτελεί ένδειξη δυσκολιών προσαρμογής ή ψυχολογικών προβλημάτων, ούτε βεβαίως συνιστά κάποιας μορφής «απειλή» για την ελληνική κοινωνία.*** Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει με κανένα τρόπο από τα ερευνητικά δεδομένα. Πρόκειται όμως για την καταγραφή μιας πραγματικότητας που δεν μπορεί, παρά να ληφθεί υπ' όψιν για το σχεδιασμό μιας μεταναστευτικής πολιτικής – προφανώς, συνεκτιμώντας πλείστες άλλες παραμέτρους που ξεπερνούν κατά πολύ τις δυνατότητες και τους στόχους της παρούσας μελέτης.

Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι μετανάστες έφηβοι δεύτερης γενιάς είναι καλύτερα προσαρμοσμένοι από τους συνομηλίκους τους της πρώτης γενιάς; Πριν απαντήσουμε το ερώτημα αυτό είναι σκόπιμο να σταθούμε στη γενικότερη εικόνα που προκύπτει από τη σύγκριση μεταξύ γηγενών και μεταναστών εφήβων. Γενικά, και σε συμφωνία με άλλες έρευνες που έχουν διεξαχθεί στην Ελλάδα με δείγμα μεταναστών εφήβων (π.χ. Μότση-Στεφανίδη & συν., 2006· Motti-Stefanidi et al., 2008), αλλά και με ενήλικες (π.χ. Μπεζεβέγκης, 2008), πρόκειται για μια εικόνα ομοιοτήτων μάλλον, παρά διαφορών. ***Στην παρούσα έρευνα οι μετανάστες έφηβοι δεν διέφεραν από τους γηγενείς συμμαθητές τους στο επίπεδο αυτοεκτίμησης, την ικανοποίηση από τη ζωή ή τον αριθμό των αναφερόμενων ψυχολογικών προβλημάτων.*** Η μόνη διαφορά που εντοπίστηκε, αφορά το κάπως υψηλότερο επίπεδο υποκειμενικής ευεξίας των Ελλήνων, το οποίο ίσως να οφείλεται στο μικρότερο βαθμό κοινωνικο-οικονομικής αντιξοότητας που έχουν να αντιμετωπίσουν, αλλά και πάλι χαρακτηρίζεται ως μάλλον μικρού μεγέθους. Μια άλλη διαφορά στη σχολική επίδοση, και πάλι υπέρ των γηγενών, μπορεί να αναχθεί σε παράγοντες όπως η γνώση της γλώσσας ή η εμπλοκή των γονέων με την προετοιμασία για το σχολείο. Συνολικά, πάντως, δεν είναι άστοχο να υποθέσουμε ότι οι έφηβοι μετανάστες καταφέρνουν να εμφανίζουν ψυχική ανθεκτικότητα, δηλαδή διατηρούν ικανοποιητικό επίπεδο επάρκειας σε συνθήκες αυξημένης αντιξοότητας. Το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα, ανεξάρτητα από την επίδοση που επιτυγχάνει ένας μαθητής, λειτουργεί υποβοηθητικά στη διαδικασία του επιπολιτισμού – ας μην ξεχνάμε εδώ ότι το δείγμα της έρευνας προήλθε από μαθητές, καθώς ο εντοπισμός μεταναστών εφήβων έξω από το σχολικό πλαίσιο είναι εξαιρετικά δύσκολος.

Πάντως, ***μια χαρακτηριστική διαφορά μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών εφήβων έχει να κάνει με το αυξημένο ποσοστό των πρώτων στο στάδιο της «δοτής» ψυχολογικής ταυτότητας και το αυξημένο ποσοστό των δεύτερων στο στάδιο του «μορατόριουμ»***, το

οποίο δηλώνει υψηλό βαθμό εξερεύνησης και χαμηλό βαθμό δέσμευσης σε μία ψυχολογική ταυτότητα. Ίσως οι διεργασίες του επιπολιτισμού να ενεργοποιούν νωρίτερα τα ερωτήματα που έχουν να κάνουν με την επεξεργασία ταυτότητας στους μετανάστες εφήβους, κάτι που για τους γηγενείς μπορεί να θεωρείται περισσότερο δεδομένο (δηλ. «δοτό»). Ωστόσο, ο γενικός βαθμός ενασχόλησης με θέματα ψυχολογικής και εθνοτικής ταυτότητας δεν φαίνεται να διαφέρει ιδιαίτερα σε Έλληνες και μετανάστες εφήβους, ανεξάρτητα από το ποιοτικό περιεχόμενο που λαμβάνει η ταυτότητα αυτή κάθε φορά.

Για να επιστρέψουμε στο ερώτημα που θέσαμε νωρίτερα, αναφορικά με την προσαρμογή των μεταναστών εφήβων δεύτερης γενιάς, αυτή φαίνεται να διαφοροποιείται κατά ενδιαφέροντα τρόπο σε σχέση με τους μετανάστες πρώτης γενιάς. ***Η δεύτερη γενιά εμφάνισε στατιστικώς σημαντικά υψηλότερη σχολική επίδοση από ό,τι η πρώτη γενιά (σε επίπεδα παρόμοια με τη σχολική επίδοση των γηγενών συμμαθητών τους), καθώς και μεγαλύτερο προσανατολισμό προς την ελληνική κοινωνία. Επιπλέον, οι μετανάστες έφηβοι που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ανέφεραν ελαφρώς μικρότερο αριθμό προβλημάτων με συνομηλίκους***. Συνοψίζοντας τα ευρήματα αυτά, διαπιστώνουμε ότι οι έφηβοι μετανάστες δεύτερης γενιάς δεν διαφέρουν από την πρώτη γενιά όσον αφορά την ψυχολογική προσαρμογή (π.χ. αυτοεκτίμηση, ικανοποίηση από τη ζωή), διαφέρουν όμως όσον αφορά την κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή. Με άλλα λόγια, φαίνεται πως είναι πιο επαρκείς στον τομέα των κοινωνικών και των σχολικών δεξιοτήτων, με αποτέλεσμα να τα πηγαίνουν πιο καλά στο σχολείο και με τους συνομηλίκους. Το γεγονός ότι η κοινωνικοποίηση και η πολιτισμοποίηση είναι πολύ στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, συμβάλλει πιθανώς στα παραπάνω ευρήματα.

Στις αναλύσεις σχετικά με τον εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό εντοπίστηκε μια ομάδα μεταναστών εφήβων, η οποία θα έπρεπε ίσως να μας απασχολήσει περαιτέρω. Οι έφηβοι αυτοί (περίπου 1 στους 4) δεν έδωσαν καμία απάντηση στο ερώτημα του αυτοπροσδιορισμού, αλλά συμπλήρωσαν χωρίς ελλείψεις τις διαβαθμιστικές ερωτήσεις που αφορούσαν την ποσοτική διάσταση της εθνοτικής ταυτότητας (εξερεύνηση, δέσμευση). Εκ πρώτης όψεως θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι πρόκειται απλώς για ελλιπή στοιχεία που οφείλονται σε κόπωση, οκνηρία ή μειωμένο κίνητρο των συμμετεχόντων. Εξάλλου, αντίστοιχο ποσοστό γηγενών εφήβων δεν απάντησαν στο ίδιο ερώτημα. Παρά ταύτα, σε άλλες αναλύσεις διαπιστώθηκε ότι οι μετανάστες αυτοί (οι οποίοι προέρχονται εξίσου από την πρώτη και τη δεύτερη γενιά) δήλωσαν σχετικά αυξημένη προτίμηση στη στρατηγική επιπολιτισμού της περιθωριοποίησης, η οποία συνεπάγεται αδιαφορία για σύναψη σχέσεων τόσο με την ευρύτερη κοινωνία όσο και με τους συμπατριώτες. Υπάρχουν

σωρευμένες ενδείξεις (βλ. Berry, 2006, για σχετική ανασκόπηση) ότι η περιθωριοποίηση αποτελεί δυσλειτουργική στρατηγική που συνδέεται με την εκδήλωση ψυχοπαθολογίας. Οι μετανάστες έφηβοι που επέλεξαν τη στρατηγική αυτή και συγχρόνως δεν απάντησαν στο ερώτημα του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού ενδέχεται να χαρακτηρίζονται από σύγχυση όσον αφορά τα ζητήματα της ταυτότητας, αν και κάτι τέτοιο δεν προέκυψε σαφώς από τις στατιστικές αναλύσεις. Ίσως όμως να δίστασαν να απαντήσουν από φόβο μήπως γνωστοποιηθεί μεταξύ των συνομηλίκων ή/και των εκπαιδευτικών η προτίμησή τους όσον αφορά την εθνοτική ταυτότητα. Ανεξάρτητα από το ρεαλιστικό ή νευρωσικό υπόβαθρο ενός τέτοιου σκεπτικού, είναι προφανές ότι η σχολική κοινότητα χρειάζεται να δημιουργήσει στους εφήβους αυτούς αίσθημα αποδοχής και εμπιστοσύνης. Σε παρόμοιες επισημάνσεις καταλήγουν επίσης ορισμένοι ερευνητές που διαπίστωσαν πως οι Έλληνες μαθητές τείνουν να διατηρούν αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες συμμαθητές τους (π.χ. Dimakos & Tasiopoulou, 2003).

Πόση σημασία έχει για την προσαρμογή των εφήβων η εξερεύνηση και η δέσμευση με μια εθνοτική ταυτότητα; Ο συναφειακός σχεδιασμός της έρευνας δεν επιτρέπει τη διατύπωση ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με αιτιώδεις σχέσεις. Ωστόσο, δεν είναι χωρίς σημασία το εύρημά μας ότι οι δύο διαστάσεις της εθνοτικής ταυτότητας συνδέονται με όψεις της ψυχολογικής προσαρμογής κατά παρόμοιο τρόπο για τους μετανάστες εφήβους, όσο και για τους γηγενείς. Σε γενικές γραμμές, οι συσχετίσεις που προέκυψαν, μπορούν να θεωρηθούν αναμενόμενες: ***η εξερεύνηση και η δέσμευση σε μια εθνοτική ταυτότητα εμφάνισε θετική συνάφεια με τις θετικές παραμέτρους της ψυχολογικής προσαρμογής (αυτοεκτίμηση, υποκειμενική ευεξία, ικανοποίηση από τη ζωή) και αρνητική συνάφεια με αρνητικές παραμέτρους (ψυχολογικά προβλήματα).*** Επισημαίνεται πάντως ότι οι θετικές συνδέσεις ήταν στατιστικά ισχυρότερες από ό,τι οι αρνητικές. Επιπλέον, το μέγεθος των δεικτών συνάφειας κυμάνθηκε μάλλον σε χαμηλά ως μέτρια επίπεδα. Το μοτίβο των συσχετίσεων όμως ήταν αρκετά σαφές και οδηγεί στο συμπέρασμα πως η ανάπτυξη και διαμόρφωση εθνοτικής ταυτότητας συμβάλλει σε καλή ψυχολογική προσαρμογή – και αυτό, ανεξάρτητα από το ειδικό της περιεχόμενο.

Οι παραπάνω σκέψεις μας επαναφέρουν στις αρχικές διαπιστώσεις της ενότητας αυτής. θα λέγαμε ότι ***η ενασχόληση και επεξεργασία ζητημάτων γύρω από την εθνοτική ταυτότητα αποτελεί υγιή, προσαρμοστική και εν πολλοίς αναμενόμενη διαδικασία για τους μετανάστες εφήβους, είτε πρόκειται για μια ταυτότητα που απορρέει από τη χώρα καταγωγής είτε για την ελληνική ταυτότητα. Για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, ειδικότερα, η διαδικασία αυτή είναι πιο πιθανό να οδηγήσει σε προσανατολισμό προς***

την ελληνική κοινωνία και στην υιοθέτηση πιο λειτουργικών στρατηγικών επιπολιτισμού. Τα ευρήματα αυτά είναι εν δυνάμει χρήσιμα για τη χάραξη μιας μεταναστευτικής πολιτικής που δεν θα βασίζεται στις στρεβλώσεις των κοινωνικών αναπαραστάσεων ή στις αγκυλώσεις οποιουδήποτε χρώματος ιδεολογίας, αλλά θα αξιοποιεί εμπειρικά δεδομένα για στοχοθεσία και ανάπτυξη στρατηγικών.

Σε γενικές γραμμές, ***καλύτερα προσαρμοσμένοι στην ελληνική πραγματικότητα φαίνεται ότι είναι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς με κατακτημένη εθνοτική ταυτότητα,*** δηλαδή, οι έφηβοι που έχουν διερευνήσει τα θέματα σχετικά με τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους και έχουν δεσμευτεί ως προς αυτά. Οι έφηβοι αυτοί τείνουν να υιοθετούν δύο εκ διαμέτρου αντίθετες στρατηγικές επιπολιτισμού, τον διαχωρισμό ή την εναρμόνιση. Στην πρώτη περίπτωση, παίρνουν σαφείς αποστάσεις από την ελληνική κουλτούρα και προσδιορίζονται αποκλειστικά και μόνο με βάση τα στοιχεία της χώρας προέλευσής τους ενώ, αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση ενσωματώνουν στην εθνοτική τους ταυτότητα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού. Συνολικά, φαίνεται ότι οι έφηβοι μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα διαμορφώνουν την εθνοτική τους ταυτότητα με βάση τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας μας σε μεγαλύτερο βαθμό από τους εφήβους μετανάστες που έχουν γεννηθεί σε άλλες χώρες. Το ερώτημα που αναδύεται, λοιπόν, είναι με ποιους τρόπους η ελληνική κοινωνία μπορεί να συμβάλει και τελικά να διευκολύνει τη διαδικασία διαμόρφωσης της εθνοτικής ταυτότητας των εφήβων μεταναστών;

Το γεγονός ότι οι έφηβοι μετανάστες δεύτερης γενιάς κινούνται στο όριο μεταξύ δύο πολιτισμών, της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, τους υποβάλλει ενδεχομένως σε πιο συστηματική διαδικασία διερεύνησης και δέσμευσης της εθνοτικής τους ταυτότητας, στη διαμόρφωση της οποίας υπεισέρχονται και αλληλεπιδρούν παράγοντες, όπως είναι η ίδια η εμπειρία της μετανάστευσης, δημογραφικές παράμετροι (φύλο, ηλικία), η χώρα γέννησης και η υιοθέτηση στρατηγικών επιπολιτισμού.

Ο ***σχεδιασμός και η υλοποίηση παρεμβατικών προγραμμάτων στο χώρο του σχολείου*** με στόχο την αποδοχή της διαφορετικότητας από την πλευρά των γηγενών μαθητών, τον περιορισμό της προσλαμβανόμενης διάκρισης από την πλευρά των μεταναστών, αλλά και την προαγωγή της εν γένει ψυχικής υγείας του συνόλου των μαθητών (γηγενών και μεταναστών) θα μπορούσε να έχει πολλαπλασιαστικά οφέλη για την ελληνική κοινωνία, δεδομένου ότι οι δυσκολίες ένταξης στο σχολικό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αποτελούν συχνά προοίμιο για τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Επιπλέον, ***η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών, των γονέων και των ειδικών ψυχικής υγείας*** για τις ανάγκες και τις ψυχολογικές διεργασίες (π.χ. επιπολιτισμικό στρες,

εξερεύνηση και διαμόρφωση εθνοτικής ταυτότητας, κ.ά.) που εμπλέκονται στη διαδικασία της μετανάστευσης και της εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής θα μπορούσε να αποβεί προς όφελος της ελληνικής κοινωνίας. Η κατανόηση των διεργασιών αυτών σε συνδυασμό με τη γνώση των εξελικτικών αλλαγών της εφηβικής ηλικίας δεν μπορεί παρά να συμβάλει θετικά στην πλήρη ένταξη των εφήβων μεταναστών στην ελληνική πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική πραγματικότητα.

Σε επίπεδο πολιτείας, η έγκυρη γνώση των παραμέτρων που υπεισέρχονται στην ανάπτυξη και προσαρμογή των εφήβων μεταναστών μπορεί να αξιοποιηθεί σε θέματα ένταξης και πολιτογράφησης, καθώς και στη γενικότερη αντιμετώπισή τους ως ισότιμων μελών της ελληνικής κοινωνίας.

Συμπερασματικά, οι έφηβοι μετανάστες δεύτερης γενιάς αποτελούν μέρος της ελληνικής πραγματικότητας και η ένταξή τους αποτελεί ένα θέμα με προεκτάσεις σε επίπεδο ψυχολογικό, εκπαιδευτικό, κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό. Άλλωστε, η ίδια η διαδικασία της ένταξης είναι από τη φύση της σύνθετη και πολυεπίπεδη και δεν μπορεί να ιδωθεί ανεξάρτητα από την αλληλεπίδραση ατομικών, οικογενειακών και ευρύτερων κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων.

Δ. Βιβλιογραφία

Adams, G. R. (1992). Introduction and overview. In G. R. Adams, T. P. Gullota, & R. Montemayor (Eds.), *Adolescent identity formation* (pp. 1-8). Newbury Park: Sage.

Adams, G. R., & Berzonsky, M. D. (2006). *Blackwell Handbook of Adolescence.* Oxford: Blackwell.

Αναστασόπουλος, Δ. (1997). Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη στην εφηβεία. Στο Ι. Τσιάντης (Επιμ.), *Βασική Παιδοψυχιατρική, Τόμος Δεύτερος: Εφηβεία* (σελ. 31-73). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Archibald, A. B., Graber J. A., & Brooks-Gunn, J. (2006). Pubertal Processes and Psychological Growth in Adolescence. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell Handbook of Adolescence,* (pp. 24-47). Oxford: Blackwell.

Aries, E., & Moorehead, K. (1989). The importance of ethnicity in the development of identity of Black adolescents. *Psychological Reports, 65*, 75-82.

Aronowitz, M. (1984). The social and emotional adjustment of immigrant children. A review of literature. *International Migration Review, 18*, 237-257.

Ashmore, R., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An organizing framework for collective identity: Articulation and significance of multidimensionality. *Psychological Bulletin, 130*, 80-114.

Atkinson, D., Morten, G., & Sue, D. (1983). *Counseling American minorities*. Dubuque, IA: Wm. C. Brown.

Balisteri, E., Busch-Rossnagel N. A., & Geisinger, K. F. (1995). Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence, 18*, 179-192.

Bashir, M.R. (1993). Issues of immigration for the health and adjustment of young people. *Journal of Paediatrics and Child Health, 9*(Suppl. 1), s42-s45.

Beiser, M., Wood, M., Barwick, C., et al. (1988). *After the door has been opened: mental health issues affecting immigrants and refugees in Canada*. Ottawa: Ministries of Multiculturalism and Citizenship, and Health and Welfare.

Berman, A. M., Schwartz, S. J., Kurtines, W. M., & Berman, S. L. (2001). The process of exploration in identity formation: the role of style and competence. *Journal of Adolescence, 24*, 513-528.

Berry, J. W. (1990). Psychology of Acculturation. In J.J. Berman (Ed.), *Nebraska symposium on motivation, 1989: Cross-cultural perspectives* (pp. 201-234). Lincoln: University of Nebraska Press.

Berry, J. W. (1991). Managing the process of acculturation for problem prevention. In J. Westermeyer, C.L. Williams, A.N. Nguyen (Eds.), *Mental health services for refugees* (pp. 189-204). DHSS publication no [ADM] 91-1824. Washington DC: US Government Publishing House.

Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review, 46*, 5-68.

Berry, J. W. (2003). Conceptual approaches to acculturation. In K. Chun, P. Balls-Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation. Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 17-37). Washington: APA Press.

Berry, J. W. (2006a). Stress perspectives on acculturation. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 43-57). Cambridge: Cambridge University Press.

Berry, J. W. (2006b). Contexts of acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 27-42). Cambridge: Cambridge University Press.

Berry, J. W., & Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology.* Vol.III: *Social behaviour and applications* (2nd ed., pp. 291-326). Boston: Allyn & Bacon.

Besevegis, E., & Pavlopoulos, V. (2008). Acculturation patterns and adaptation of immigrants in Greece. In M. Finklestein & K. Dent-Brown (Eds.), *Psychosocial stress in immigrants and members of minority groups as a factor of terrorist behavior* (NATO Science for Peace and Securitiy Series, E: Human and Societal Dynamics, vol. 40, pp. 23-34). Amsterdam: IOS Press.

Blanz, M., Mummendey, A., Mielke, R., & Klink, A. (1998) Responding to negative social identity: a taxonomy of identity management strategies, *European Journal of Social Psychology*, *28*, 697-729

Blustein, D. L., & Phillips, S. D. (1990). Relation between ego identity statuses and decision-making styles. *Journal of Counseling Psychology, 37*, 160-168.

Borkert, M., Bosswick, W., Heckmann, F., & Luken-Klassen D. (2007). *Local integration policies for migrants in Europe*. Luxemburg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Boyes, M. C., & Chandler, M. J. (1992). Cognitive development, epistemic doubt, and identity formation in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 21*, 277-304.

Breakwell, G. M. (1986). *Coping with threatened identity*. London: Methuen.

Breakwell, G. M. (1992a). Processes of self-evaluation: efficacy and estrangement. In G.M. Breakwell (Ed.), *Social Psychology of Identity and the Self-concept*. Surrey: Surrey University Press.

Breakwell, G. M. (1992b, October). *Social representations and social identity*. Paper presented at the First International Conference on Social Representations, Ravello, Italy.

Breakwell, G. M. (1993). Integrating paradigms: methological implications. In G.M. Breakwell & D.V. Canter, (Eds.), *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford: Clarendon Press.

Breakwell, G. M. (2004). Identity change in the context of the growing influence of European Union Institutions. In Herrmann R.K., Risse, T., & Brewer, M.B. (Eds.), *Transnational identities – Becoming European in the European Union* (pp. 25-39). Oxford: Rowman & Littlefield Publishers INC.

Bromley, M. A. (1988). Identity as a central adjustment issue for Southeast Asian unaccompanied refugee minors. *Child and Youth Care Quarterly, 17*, 104-114.

Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.

Γκότοβος, Α., & Μάρκου, Π. (2003). *Παλιννοστούντες και αλλοδαποί μαθητές στην Ελληνική εκπαίδευση. Τεύχος Α: Γενική Περιγραφή*. Αθήνα: Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Chun, K. M., & Akutsu, P. D. (2003). Acculturation among ethnic minority families. In K. M. Chun, P. B. Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation. Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 95-119). Washington, DC: American Psychological Association.

Coleman, J. C., & Hendry, L. B. (1999). *The nature of adolescence* (3rd ed). London: Routledge.

Côté, J. E. (1996). Sociological perspectives on identity formation: The culture-identity link and identity capital. *Journal of Adolescence, 19*(5), 417-428.

Côté, J. E., & Levine, C. (1983). Marcia and Erikson: The relationship among ego identity status, neurotism, dogmatism, and purpose in life. *Journal of Youth and Adolescence, 12*, 43-53.

Côté, J. E., & Schwartz, S.J. (2002). Comparing psychological and sociological approaches to identity: identity status, identity capital, and the individualization process. *Journal of Adolescence, 25*, 571-586.

Cross, W. E. J. (1991). *Shades of black: Diversity in African-American identity*. Philadelphia, PA: Temple University Press.

Davey, M., Stone-Fish, L., Askew, J., & Robila, M. (2003). Parenting practices and the transmission of ethnic identity. *Journal of Marital and Family Therapy, 29*(2), 195-208.

Δημητρίου, Α., & Γωνίδα, Ε. (1997). Γνωστική ανάπτυξη κατά την εφηβεία. Στο Ι. Τσιάντης (Επιμ.), *Βασική Παιδοψυχιατρική, τ. 2: Εφηβεία* (σελ.145-181). Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.

Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*, 71-75.

Dimakos, I. C., & Tasiopoulou, K. (2003). Attitudes towards migrants: What do Greek students think about their immigrant classmates? *Intercultural Education*, *14*(3), 307-316.

Dyk, P. H., & Adams, G. R. (1990). Identity and intimacy: an initial investigation of three theoretical models using cross-lag panel correlations. *Journal of Youth and Adolescence, 19,* 91-109.

Eldering, I., & Kloprogge, J. (Eds.). (1989). *Different cultures, same school: Ethnic minority children in Europe*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.

Erikson, E. (1964). *Insight and responsibility*. New York: Norton.

Erikson, E. (1968). *Identity: youth and crisis.* New York: W.W. Norton.

Fakiolas, R. (2003). Regularising undocumented immigrants in Greece: Procedures and Effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *29*(3), 536-561.

Frank, S. J., Pirsch, L. A., & Wright, V. C. (1990). Late adolescents' perceptions of their relationships with their parents: Relationships among deidealization, autonomy, relatedness, and insecurity and implications for adolescent adjustment and ego identity status. *Journal of Youth and Adolescence, 19*, 571-588.

Fuligni, A. J. (1997). The academic achievement of adolescents from immigrant families. The role of family backround, attitudes and behavior. *Child Development, 68*, 261-273.

García Coll, C., & Magnuson, K. (1997). The psychological experience of immigration: A developmental perspective. In A. Booth, A. C. Crouter, & N. S. Landale (Eds.), *Immigration and the family: Research and policy on U.S. immigrants* (pp. 91-131). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Ginsburg, S. D., & Orlofsky, J. L. (1981). Ego identity status, ego development and locus of control in college women. *Journal of Youth and Adolescence, 10,* 297-307.

Goodman, R (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology, Psychiatry and Allied Disciplines, 38*(5), 581 -586.

Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life*. New York: Oxford University Press.

Graves, T. D. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *Southwestern Journal of Anthropology, 23*, 337-350.

Greene, M. L., Way, N., & Pahl, K. (2006). Trajectories of perceived adult and peer discrimination among Black, Latino and Asian American adolescents: Patterns and psychological correlates. *Developmental Psychology, 42*(2), 218-238.

Grotevant, H. D., & Cooper, C. R. (1981). *Assessing adolescent identity in the areas of occupation, religion, politics, friendships, dating and sex roles: Manual for administration and coding of the interview*.

Grotevant, H. D., & Cooper, C. R. (1985). Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence. *Child Development, 56,* 415-428.

Grumbach, M. M., & Styne, D. M. (1998). Puberty: Ontogeny, neuroendocrinology, physiology, and disorders. In J. D. Wilson, D. W. Foster, & H. M. Kronenberg (Eds.), *Williams textbook of endocrinology* (pp. 1509 – 1625). Philadelphia: W.B. Saunders.

Harris, K. M. (1999). The health status and risk behavior of adolescents in immigrant families. In D.J. Hernandez (Ed.), *Children of immigrants: health, adjustment and public assistance* (pp. 286-315). Washington, DC: National Academy Press.

Helms, J. (1990). *Black and White racial identity. Theory, research, and practice*. New York: Greenwood.

Hills, P., & Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences, 33*(7), 1073-1082.

Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2002). *Social Psychology* (3rd ed.). London: Prentice Hall.

Inhelder, B., & Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence*. New York: Basic Books.

Jackson, E. P., Dunham, R. M., & Kidwell, J. S. (1990). The effect of family cohesion and adaptability on identity status. *Journal of Adolescent Research, 5*, 161-174.

Jones, R. M. (1992). Ego identity and adolescent problem behavior. In G. R. Adams, T. P. Gullota, & R. Montemayor (Eds.), *Adolescent identity formation: Advances in adolescent development* (pp. 216-233). Newbury Park, CA: Sage Publications.

Jones, R. M. (1994). Curricula focused on behavioral deviance. In Archer, S. L. (Ed.), *Interventions for adolescent identity development* (pp. 174-190). Newbury Park, CA: Sage Publications.

Jones, R. M., & Hartmann, B. R. (1988). Ego identity: developmental differences and experimental substance use among adolescents. *Journal of Adolescence, 11*, 347-360.

Josselson, R. (1987). *Finding herself: Pathways to identity development in women*. San Francisco: Jossey-Bass.

Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (2005). *Αποτύπωση του εκπαιδευτικού συστήματος σε επίπεδο σχολικών μονάδων*. Αθήνα: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας.

Kidwell, J. S., Dunham, R. M., Bacho, R. A., Pastorino, E., & Portes, P. R. (1995). Adolescent identity exploration: A test of Erikson's theory of transitional crisis. *Adolescence, 30*, 185-193.

Killian, C., & Hegtvedt, K. A. (2003). The role of parents in the maintenance of second generation Vietnamese cultural behaviors. *Sociological spectrum, 23*(2), 213-245.

Kiselica, M. S., Changizi, J. C., Cureton, V. L. L., & Gridley, B. E. (1995). Counselling children and adolescents in schools. Salient multicultural issues. In J. G. Ponteroto, J. M. Casas, L. A. Suzuki, & C.M. Alexander (Eds.), *Handbook of multicultural counseling* (pp. 519-532). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Klaczynski, P. A., Fauth, J. M., & Swanger, A. (1998). Adolescent identity: Rational vs. Experiential processing, formal operations and critical thinking beliefs. *Journal of Youth and Adolescence, 27*(2), 185-207.

Kroger, J. (2004). *Identity in Adolescence: The balance between self and other*. London: Brunner – Routledge.

Kroger, J., & Haslett, S. J. (1988). Seperation–individuation and ego identity status in late adolescents: A two-year longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence, 17*, 59-81.

Kwak, K. (2003). Adolescents and their parents: a review of intergenerational family relations for immigrant and non-immigrant families. *Human Development, 46*, 115-136.

LaFromboise, T. L., Coleman, H., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. *Psychological Bulletin, 114*, 395-412.

Laperriere, A., Compere, L., D'Khissy, M., Dolce, R., & Fleurant, N. (1994). Mutual perceptions and interethnic strategies among French, Italian, and Haitian adolescents of a multiethnic school in Montreal. *Journal of Adolescent Research, 9*(2), 193-217.

Levitz-Jones, E. M., & Orlofsky, J. L. (1985). Seperation-individuation and intimacy capacity in college women. *Journal of Personality and Social Psychology, 49*, 156-169.

Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., & Beyers, W. (2006). Unpacking commitment and exploration: Preliminary validation of an integrative model of late adolescent identity formation. *Journal of Adolescence*, *29*(3), 361-378.

Lysne, M., & Levy, G. D. (1997). Differences in ethnic identity in Native American adolescents as a function of school context. *Journal of Adolescent Research, 12*(3), 372-388.

Makros, J., & McCabe, M. P. (2001). Relationships between identity and self representations during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 30,* 623-639.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Development, 3*, 551-558.

Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of Adolescent Psychology*, (pp. 159-187). New York: Wiley.

Marcia, J. E. (1994). Ego identity and object relations. In J. Masling & R. F. Bornstein (Eds.), *Empirical perspectives on object relations theory*. Washington, DC: American Psychological Association.

Marcia, J. E., Watermann, A. S., Matteson, D. R., Archer, S. L., & Orlofsky, J. L. (1993). *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer–Verlag.

Markstrom-Adams, C. (1992). A consideration of intervening factors in adolescent identity formation. In G. R. Adams, T. P. Gullota, & R. Montemayor (Eds.), *Adolescent identity formation* (pp. 173-192). Newbury Park: Sage Publications.

Marshall, W. A., & Tanner, J. M. (1974). Puberty. In J.D. Douvis & J. Drobeing (Eds.), *Scientific foundations of pediatrics* (pp. 124-151). London: Heinemann.

Meeus, W. (1996). Studies on identity development in adolescence: An overview of research and some new data. *Journal of Youth and Adolesecence, 25*, 569-598.

Meeus, W., Iedema, J., Helsen, M., & Vollebergh, W. (1999). Patterns of adolescent identity development: Review of literature and longitudinal analysis. *Developmental Review, 19,* 419-461.

Μπεζεβέγκης, Η. (Επιμ.). (2008). *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Moshman, D. (1998). Cognitive development beyond childhood. In W. Damon (Series ed.), D. Kuhn & R.S. Siegler (Vol. Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 2. Cognition, language, and perception* (pp. 947-978). New York: Wiley.

Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Ντάλλα, Μ., Παπαθανασίου, Α.-Χ., Τάκης, Ν., & Παυλόπουλος, Β. (2006). Εθνική ταυτότητα, τακτικές επιπολιτισμού και ψυχική ανθεκτικότητα μεταναστών/παλιννοστούντων μαθητών. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 108-125). Αθήνα: Ατραπός.

Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanasiou, A., & Masten, A. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European Journal of Developmental Psychology*, *5*(2), 235-261.

Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., & Masten, A. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology*, *43*(1), 45-58.

Παυλόπουλος, Β., & Μπεζεβέγκης, Η. (2008). Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μετανάστευση και τον επιπολιτισμό. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 17-37). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Oppedal, B., Roysamb, E., & Sam, D.L. (2004). The effect of acculturation and social support on change in mental health among young immigrants. *International Journal of Behavioral Development, 28,* 481-494.

Orlofsky, J. L., Marcia, J. E., & Lesser, I. M. (1973). Ego identity status and the intimacy versus isolation crisis of youth adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*, 580-586.

Pahl, K., & Way, N. (2006). Longitudinal trajectories of ethnic identity among urban Black and Latino adolescents. *Child Development, 77*(5), 1403-1415.

Papini, D. R., Micka, J. C., & Barnett, J. K. (1989). Perceptions of intrapsychic and extrapsychic functioning as bases of adolescent ego identity status. *Journal of Adolescence Research, 4*, 462-482.

Patterson, S. J., Sochting, I., & Marcia, J. E. (1992). The inner space and beyond: Women and Identity. In G. R. Adams, T. P. Gullota, & R. Montemayor (Eds.), *Adolescent identity formation* (vol. 4, pp. 9-24). Newbury Park, CA: Sage Publications.

Phinney, J. (1989). Stages of ethnic identity development in minority group adolescents. Journal of *Early Adolescence, 9*(1-2), 34-49.

Phinney, J. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin, 108*(3), 499-514.

Phinney, J. (1996). When we talk about american ethnic groups, what do we mean? *American Psychologist, 51, 918-927.*

Phinney, J. (2003). Ethnic identity and acculturation. In K. Chun, P.B. Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 63-81). Washington, DC: APA.

Phinney, J. (2006). Ethnic identity exploration in emerging adulthood. In J. Arnett & J. L. Tanner (Eds.), *Coming of age in the 21st century: The lives and contexts of emerging adults* (pp. 117-134). Washington, DC: APA.

Phinney, J., & Alipuria, L. (1990). Ethnic identity in college students from four ethnic groups. *Journal of Adolescents Research, 13*, 171-183.

Phinney, J., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration and well-being: an interactional perspective. *Journal of Social Issues, 57*, 493-510.

Phinney, J., & Kohatsu, E. (1997). Ethnic and racial identity development and mental health. In J. Schulenberg, J. Maggs, & K. Hurrelman (Eds.), *Health risks and developmental transitions in adolescence* (pp. 420-443). New York: Cambridge University Press.

Phinney, J., & Ong, A. (2007). Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of Counseling Psychology, 54* (3), 271-281.

Phinney, J., Romero, I., Nava, M., & Huang, D. (2001). The role of language, parents and peers in ethnic identity among adolescents in immigrant families. *Journal of Youth and Adolescence, 30*(2), 135-153.

Phinney, J., & Rosenthal, D. (1992). Ethnic identity in adolescence: Process, context, and outcome. In G. Adams, T. Gullota, & R. Montemayor (Eds.), *Adolescent identity formation*. Newbury Park, CA: Sage.

Podd, M. H. (1972). Ego identity status and morality: the relationship between two developmental constructs. *Developmental Psychology, 6,* 497-507.

Ποταμιάνος, Γ. Α. (1999). *Θεωρίες Προσωπικότητας και κλινική πρακτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Protinsky, H., & Wilekrson, J. (1986). Ego identity, egocentrism, and formal operations. *Adolescence, 21*, 461-466.

Quintana, S. M., Castaneda-English, P., & Ybarra, V. C. (1999). Role of perspective-taking abilities and ethnic socialization in development of adolescent ethnic identity. *Journal of Research on Adolescence, 9*(2), 161-184.

Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M.J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. In Roberts, R. E., Phinney, J. S., Masse, L. C., Chen, R., Roberts, C. R., & Romero, A. (1999). The structure of ethnic identity of young adolescents from diverse ethnocultural groups. *The Journal of Early Adolescence*, *19*, 301-322.

Romero, A., & Roberts, R. (2003). The impact of multiple dimensions of ethnic identity on discrimination and adolescents' self-esteem. *Journal of Applied Social Psychology, 33,* 2288-2305.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rosenblum, G. D., & Lewis, M. (2006). Emotional development in adolescence. In G. R. Adams & M. D Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 269-289). Oxford: Blackwell Publishing.

Rosenthal, D. A., & Cichello, A. M. (1986). The meeting of two cultures: Ethnic identity and psychosocial adjustment of Italian-Australian adolescents. *International Journal of Psychology, 21*(4-5), 487-501.

Rosenthal, D. A., & Feldman, S. S. (1992). The relationship between parenting behaviour and ethnic identity in Chinese-American and Chinese-Australian adolescents. *International Journal of Psychology, 27*(1), 19-31.

Rotheram, M. J., & Phinney, J. S. (1987). Introduction: definitions and perspectives in the study of children's ethnic socialization. In J. Phinney & M. Rotheram (Eds.), *Children's Ethnic Socializaton: Pluralism and Development.* California: Sage Publications.

Rowe, I., & Marcia, J. E. (1980). Ego identity status, formal operations, and moral development. *Journal of Youth and Adolescence, 9*, 87-99.

Ryder, A. G., Alden L. E., & Paulhus, D. L. (2000). Is acculturation unidimensional or bidimensional? A head to head comparison in the prediction of personality, self-identify, and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology, 79,* 49-65.

Sabatier, C. (2008). Ethnic and national identity among second-generation immigrant adolescents in France: The role of social context and family. *Journal of Adolescence, 31*, 185-205.

Sam, D. L. (2006a). Acculturation: Conceptual background and core components (pp. 11-26). In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sam, D. L. (2006b). Acculturation of immigrant children and women. In D. L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 403-418). Cambridge: Cambridge University Press.

Sam, D.L ., & Oppedal, B. (2002). Acculturation as a developmental pathway. In W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, & D. N. Sattler (Eds.), *Online readings in psychology and culture* (Unit 8, Chapter 6) (www.edu/-culture), Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington, U.S.A.

Santrock, J. W. (1998). *Images of adolescence.* New York: Mc Grow Hill.

Schenkel, S., & Marcia, J. E. (1972). Attitudes toward premarital intercourse in determining ego identity status in college woman. *Journal of Personality, 3*, 472-482.

Schmitz, P. (1992). Acculturation styles and health. In S. Iwawaki, Y. Kashima, & K. Leung (Eds.), *Innovations in cross-cultural psychology* (pp. 360-370). Lisse: Swets & Zeitlinger.

Schonpflug, U. (2001). Intergenerational transmission of values. The role of transmission belts. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 32*(2), 174-185.

Selles, T., Markstrom-Adams, S., & Adams, G. R. (1994, February). *Identity formation and risk for suicide among older adolescents*. Oral presentation in the Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, San Diego.

Skoe, E. E., & Marcia, J. E. (1991). A measure of care-based morality and its relation to ego identity. *Merrill-Palmer Quarterly, 37*, 289-304.

Slugoski, B. R., Marcia, J. E., & Koopman, R. F. (1984). Cognitive and social interactional characteristics of ego identity statuses in college males. *Journal of Personality and Social Psychology, 47*, 646-661.

Smetana, J. G., & Turiel, E. (2006). Moral development during adolescence. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell Handbook of Adolescence* (pp. 247-268). Oxford, UK: Blackwell.

Smith, A., & Schneider, B.H. (2000). The inter-ethnic friendships of adolescent students: A Canadian study. *International Journal of Intercultural Relations, 24*(2), 247-258.

Spano, S. (2004). *Stages of adolescent development*. *Research FACTs and Findings*. ACT for Youth: Upstate Center of Excellence, Cornell University.

Stephen, J., Fraser, E., & Marcia, J. E. (1992). Moratorium-achievement (Mama) cycles in lifespan identity development: value orientations and reasoning system correlates. *Journal of Adolescence, 15*, 283-300.

Suárez-Orozco, C., & Suárez-Orozco, M. (2001). *Children of immigrants*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Supple, A. J., Ghazarian, S. R., Frabutt, J. M., Plunkett, S. W., & Sands, T. (2006). Contextual influences on Latino adolescent ethnic identity and academic outcomes. *Child Development, 77*(5), 1427-1433.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In S. Worchel & L. W. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chigago: Nelson-Hall

Tesch, S. A., & Cameron, K. A. (1987). Openness to experience and development of adult identity. *Journal of Personality, 55*, 615-630.

Trimble, J. E., & Dickson, R. (2005). Ethnic Identity. In C. B. Fisher & R. M. Lerner (Eds.), *Applied developmental science: An encyclopedia of research, policies and programs* (Vol. I, pp. 415-420). Thousand Oaks: Sage.

Verkuyten, M. (2002). Perceptions of ethnic discrimination by minority and majority early adolescents in the Netherlands. *International Journal of Psychology, 37*(6), 321-332.

Vleioras, G., & Bosma, H. A. (2005). Are identity styles important for psychological well-being? *Journal of Adolescence, 28*, 397-409.

Wagner, J. A. (1987). Formal operations and ego identity in adolescence. *Adolescence, 22*, 23-35.

Waterman, A. S. (1992). Identity as an aspect of optimal psychological functioning. In G. R. Adams, T. P. Gullota, & R. Montemayor (Eds.), *Adolescent identity formation* (vol. 4, pp.50-72). Newbury Park, CA: Sage Publications.

Ward, C. (2001). The ABCs of acculturation. In D. Matsumoto (Ed.), *The handbook of culture and psychology* (pp. 411-445). Oxford: Oxford University Press.

Ward, C. & Kennedy, A. (1993). Where is the "culture" in cross-cultural transition? Comparative studies of sojourner adjustment. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 24,* 221-249.

Ward, C., & Rana-Deuba, A. (1999). Acculturation and adaptation revisited. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 30*, 422-442.

Weinreich, P., & Saunderson, W. (Eds.). (2003). *Analysing identity: Cross-cultural, societal and clinical contexts.* New York: Routledge.

White, J. M. (2000). Alcoholism and identity development: A theoretical integration of the least mature status with the typologies of alcoholism. *Alcoholism Treatment Quarterly, 18*(1), 43-59.

Willemsen, E. W., & Waterman, K. K. (1991). Ego identity status and family environment: A correlational study. *Psychological Reports, 69*, 1203-1212.